

ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑ ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ ΠΑΡΙΣΙ ΑΠΟ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ RESILIENCE

ΓΙΩΡΓΟΣ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ

Κλίμακα και Resilience

Αθήνα, Βαρκελώνη, Παρίσι

Από το 19ο αιώνα έως σήμερα

Γιώργος Ξανθόπουλος

Πανεπιστήμιο Πατρών
Πολυτεχνική Σχολή
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Ερευνητική Εργασία
Οκτώβριος 2019

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αλκίνοη Ρόδη

Ευχαριστώ πολύ για την βοήθεια και στήριξη τους
φίλους μου Γιώτα, Άλεξ, Γεωργία και Ιωάννα.

Επίσης, ευχαριστώ την καθηγήτριά μου Άλκηστη
Ρόδη, για τη συνεχή βοήθεια και υπομονή της κατά τη
διάρκεια της διεξαγωγής αυτής της εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

01	ΠΕΡΙΛΗΨΗ
02	ABSTRACT
03	ΕΙΣΑΓΩΓΗ
08	ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
10	ΑΘΗΝΑ
16	ΠΑΡΙΣΙ
22	ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ
29	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
32	ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
34	ΠΑΡΙΣΙ
42	ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ
48	ΑΘΗΝΑ
53	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
56	ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
58	ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ
70	ΠΑΡΙΣΙ
78	ΑΘΗΝΑ
85	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
88	ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ
93	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
97	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με την παρούσα ερευνητική εργασία θα επιχειρηθεί η συσχέτιση των διάφορων κλιμάκων σχεδιασμού στο αστικό περιβάλλον με την ανάκυψη του resilience – ενός όρου που απαντάται πολύ στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Αυτή πραγματοποιείται μέσω της μελέτης της εξέλιξης τριών πόλεων, της Αθήνας, της Βαρκελώνης και του Παρισιού, από το 19ο αιώνα έως σήμερα. Στη νεοκλασική περίοδο, θα εξεταστούν οι βάσεις που τίθενται για την ανάπτυξη των πόλεων, μέσω του επαναπροσδιορισμού του αστικού ιστού στο Παρίσι με τον Haussmann, και μέσω του εκ νέου σχεδιασμού της πόλης στην Αθήνα και τη Βαρκελώνη. Στις αρχές του 20ου αιώνα με την εμφάνιση της μητροπολιτικής κλίμακας, θα εξεταστεί η επιρροή της μοντέρνας πολεοδομίας στον τρόπο αντίληψης και σχεδιασμού των πόλεων, μέσω του έργου του Le Corbusier και του GATCPAC, στο Παρίσι και τη Βαρκελώνη, και των διάφορων ρυθμιστικών σχεδίων στην Αθήνα. Επίσης, θα διερευνηθούν οι προσπάθειες οργάνωσης που παρουσιάζονται, ενόψει της αστικής εξάπλωσης στη μεταπολεμική περίοδο. Εξετάζοντας τη σύγχρονη περίοδο, θα διερευνηθούν πρόσφατες στρατηγικές, κυρίως μέσω διάφορων διαγωνισμών και σχεδίων, που αφορούν στην ενίσχυση υφιστάμενων αντιληπτικών κλιμάκων ή στη διαμόρφωση νέων. Μέσω της συσχέτισης της εξελικτικής πορείας των πόλεων, θα επιχειρηθεί η ανάδειξη της σημασίας μιας πολύ-κλιμακωτής αντίληψης της πόλης, ώστε να καταστεί δυνατή η διαμόρφωση ένας resilient αστικού ιστού, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Αθήνας όπου αυτός εκλείπει.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ

Κλίμακα
Resilience
Ανάκυψη
Αθήνα
Βαρκελώνη
Παρίσι

ABSTRACT

The present paper will attempt to correlate the many design scales, in the urban environment, with the emergence of resilience – a term that is common in contemporary literature. This will be conducted through the study of the evolution of three cities, Athens, Barcelona and Paris, from the 19th century up till the present day. In the neoclassical period, the foundations that were laid for urban development will be examined, through the redefinition of the urban fabric of Paris with Haussmann, and the anew design of the city in Athens and Barcelona. In the early 20th century, with the emergence of the metropolitan scale, the influence of modern planning on the way cities are conceived and designed will be examined, through the work of Le Corbusier and GATCPAC, in Paris and Barcelona, and the various regulatory plans in Athens. Moreover, the efforts of organization will be explored, in view of the urban sprawl in the post-war era. Looking at the contemporary era, recent strategies will be investigated, mostly through various competitions and projects, that seek to reinforce existing perceptual scales or to form new ones. By correlating the evolutionary course of the cities, I will attempt to highlight the importance of a multi-scale perception of the city, in order for the development of a resilience urban fabric to be possible, especially in the case of Athens where it is lacking.

KEYWORDS

Scale
Resilience
Emergence
Athens
Barcelona
Paris

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τη σχέση των διαφορετικών κλιμάκων της πόλης με την ανάκυψη ποιοτήτων αστικού resilience. Πλέον, γίνεται συχνά λόγος για την έννοια του resilience σε διεθνές επίπεδο και πολλούς διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Ως προς την αρχιτεκτονική και πολεοδομία, η διερεύνηση του θέματος αυτού μπορεί να παρέχει σχεδιαστικές κατευθυντήριες γραμμές και να ενημερώσει ήδη υπάρχουσες στρατηγικές και τακτικές. Παρόλα αυτά, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, γίνεται συχνά συγκερασμός των εννοιών του resilience, της ανθεκτικότητας, της ελαστικότητας και της βιωσιμότητας. Αυτό μπορεί να εντοπιστεί στην έλλειψη συσχέτισης πετυχημένων στρατηγικών που απαντώνται σε άλλες χώρες, με την ελληνική πραγματικότητα των περιορισμένων πόρων και του ελλιπούς νομικού, πολιτικού αλλά και κοινωνικού υποβάθρου.

Στο πλαίσιο αυτό, θα επιχειρηθεί η διερεύνηση μέσω τριών case studies – πόλεων, της Βαρκελώνης, του Παρισιού και της Αθήνας. Η Βαρκελώνη και το Παρίσι επιλέγονται διότι παρουσιάζουν ενδιαφέρουσες στρατηγικές για την ανάκυψη αστικού resilience, αλλά και λόγω της παρεμφερούς ιστορικής ανάπτυξης τους, ως πρώην μεσαιωνικές, ευρωπαϊκές πόλεις. Επίσης, η Βαρκελώνη αποτελεί μια μεσογειακή πόλη, όπως η Αθήνα, με παρόμοια χαρακτηριστικά στο κλίμα, τις συνθήκες ζωής και τη σχέση με τη θάλασσα. Η Αθήνα αποτελεί το εφελτήριο της έρευνας και αναλύεται για να γίνει δυνατός ο συσχετισμός των προηγούμενων στοιχείων με αυτή. Χρονικά, η διερεύνηση θα κινηθεί από τις αρχές του 19ου αιώνα έως και τη σύγχρονη εποχή, διαχωρίζοντας την εργασία σε τρεις κύριες ιστορικές περιόδους. Ως εκκίνηση επιλέγονται οι αρχές του 19ου αιώνα, διότι επί νεοκλασικισμού τίθενται οι βάσεις για την εξέλιξη των παραπάνω πόλεων από το μεσαιωνικό οικισμό, στη σύγχρονη κατάστασή τους. Η δεύτερη ιστορική περίοδος αποτελεί η μοντέρνα και μεταπολεμική περίοδος, ως η εποχή ανάπτυξης των πόλεων σε μητροπολιτική κλίμακα. Τέλος, η σύγχρονη περίοδος, περίπου από το 1975 έως σήμερα, πραγματεύεται τις πρόσφατες στρατηγικές και τακτικές. Η οργάνωση των υποκεφαλαίων γίνεται χρονολογικά, στα πρώτα δύο κεφάλαια όπου το θέμα αναλύεται στην ιστορία των πόλεων, και εννοιολογικά στο σύγχρονο μέρος της διερεύνησης, καταλήγοντας στην περίπτωση της Αθήνας.

Θα επιχειρηθεί η ανάλυση με κέντρο τις διαφορετικές κλίμακες οργάνωσης και σχεδιασμού, αλλά και τη σχέση τους με το πολιτικό και νομοθετικό πλαίσιο. Θα γίνει εστίαση στον τρόπο ανάπτυξης των πόλεων, μέσω των διαφόρων σχεδίων, προτάσεων και διαγωνισμών, που διαμόρφωσαν την κάθε πόλη, χωρίς όμως να δίνεται σημασία στην ιστορική αναδρομή καθαυτή. Πρέπει να σημειωθεί ότι η διερεύνηση των σύγχρονων πρακτικών δεν απαντάται σε μεγάλο εύρος βιβλιογραφίας, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Αθήνας, επομένως η διερεύνηση περιορίζεται σε άρθρα και δημοσιεύσεις περιοδικών.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Αρχικά, ως εκκίνηση της ανάλυσης επιλέγονται οι αρχές του 19ου αιώνα, όπου θα παρουσιαστούν τα διάφορα έργα που αποτελούν τις βάσεις για την ανάπτυξη και επέκταση των πόλεων. Στην Αθήνα, ξεκινώντας από το 1930 με τη σύνταξη του Ελληνικού Κράτους και τις πρώιμες προσπάθειες σχεδιασμού της Αθήνας, θα αναλυθούν τα σχέδια των Κλεάνθη, Schaubert και Klenze. Στην περίπτωση του Παρισιού, αναλύεται το έργο του Haussmann, από την ανάθεσή του ως Νομάρχη το 1851, διερευνώντας τη στρατηγική του για τον επαναπροσδιορισμό του υπάρχοντα αστικού ιστού. Στη Βαρκελώνη, θα διερευνηθεί η σημαντική στρατηγική που παρουσιάζεται στο σχέδιο του Cerdà το 1856.

Το δεύτερο κεφάλαιο ορίζεται χρονικά από τις αρχές του 20ου αιώνα έως και τη δεκαετία του 1980. Εδώ θα επιχειρηθεί η παρουσίαση της ανάπτυξης των τριών πόλεων, ενόψει της εμφάνισης και εξάπλωσης της μοντέρνας πολεοδομίας, αλλά και

της αστικής εξάπλωσης και προαστικοποίησης στη μεταπολεμική περίοδο. Στο Παρίσι θα αναλυθεί κυρίως το πολεοδομικό έργο του Le Corbusier, μέσω της Ville Contemporaine και το Plan Voisin, αλλά μεταπολεμικά η διαμόρφωση των grand ensembles. Παρόμοια, θα διερευνηθεί το Plan Macia των GATCPAC, ως την κύρια έκφραση της μοντέρνας πολεοδομίας στη Βαρκελώνη, και η συνεχής αλλοίωση του αρχικού σχεδίου του Cerdà μέσω της έντονης κερδοσκοπίας. Στην περίπτωση της Αθήνας, θα παρουσιαστούν σύντομα μερικές προτάσεις οργάνωσης σε μητροπολιτικό επίπεδο, η εμφάνιση της πολυκατοικίας, οι επιρροές του τέταρτου CIAM και ο τρόπος διαμόρφωσης της πόλης έως τη σύγχρονη εποχή.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί η διερεύνηση των σύγχρονων προσπαθειών ανάκαμψης και οργάνωσης των ήδη διαμορφωμένων αστικών αποθεμάτων. Στη Βαρκελώνη θα παρουσιαστεί συνοπτικά η στρατηγική που διαμορφώθηκε για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1992, αλλά τα πιο πρόσφατα προγράμματα και σχέδια ProEixample, 22@Barcelona και η σημαντική στρατηγική των Superilles. Η ανάλυση του Παρισιού γίνεται αρχικά μέσω της παρουσίας της πρότασης Le Grand Paris, επιχειρώντας την ανάδειξη της κατάστασης στα προάστια, και των δύο διαγωνισμών Re-inventerParis για το κέντρο. Για τη σύγχρονη κατάσταση της Αθήνας θα διερευνηθεί η στρατηγική των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, αλλά των πρόσφατων προτάσεων και διαγωνισμών, Αθήναx4, RethinkAthens και Ακάδηπτος2.0.

Τέλος, κάνοντας συσχετισμό όλης της παραπάνω έρευνας θα επιχειρηθεί η διεξαγωγή συμπερασμάτων για την ιστορική εξέλιξη των πόλεων, από τη νεοκλασική εποχή έως σήμερα, και ιδιαίτερα για τις στρατηγικές που μπορούν να αναπτυχθούν στην περίπτωση της Αθήνας, μαθαίνοντας από τα αναλυθέντα πρότυπα της Βαρκελώνης και του Παρισιού.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Αρχικά, ως resilience μπορεί να οριστεί η ικανότητα ενός συστήματος να εξελίσσεται, ενώ ταυτόχρονα συγκρατεί, εγγενώς της δομή του, μνήμες από προηγούμενες καταστάσεις. Δηλαδή, η εξέλιξη αυτή αυξάνει τον αριθμό των κλιμάκων, στις οποίες γίνεται αντιληπτό το αντικείμενο, χωρίς να καταστρέφει τις προϋπάρχουσες κλίμακες. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του Haussmann ενισχύεται η κλιμακωτή δομή του μεσαιωνικού Παρισιού, διευρύνοντας τη προς μεγαλύτερες κλίμακες. Αντίστοιχα, ενισχύονται οι μικρότερες κλίμακες, με τον κατακερματισμό των οικοπέδων στο Τόκιο ή την ενοποίηση των οικοπέδων και δημιουργία πανταχόθεν ελεύθερων ουρανοξυστών στη Νέα Υόρκη.¹ Επομένως, σε ένα αστικό σύστημα μπορούν να ανακύψουν ποιότητες resilience, όταν εντός του υπάρχει η δυνατότητα μετασχηματισμού ή μετάλλαξής του.

Με τον παραπάνω ορισμό, η ανάκυψη δεν υφίσταται στην απλοποιημένη, ουτοπική μοντέρνα πολεοδομία, που αρχιτέκτονες όπως ο Le Corbusier επιχειρήσαν να επιβάλλουν στις πόλεις. Στις top-down σχεδιασμένες πόλεις του μοντερνισμού, με τις αφηρημένες, γιγάντιες, πανταχόθεν ελεύθερες μορφές, δεν μπορούν να ανακύψουν σχέσεις στη μικροκλίμακα. Έχουν αποσταθεροποιητική αντίδραση στο σύστημα και αποτυγχάνουν να δημιουργήσουν μια εξελισσόμενη, ευπροσάρμοστη δομή. Η μοντέρνα πολεοδομία αρνήθηκε αυτό το διαμορφωμένο πλαίσιο κανόνων της αστικής εξέλιξης, σχεδιάζοντας μονάχα με στοιχεία μεγάλης κλίμακας και μεταχειρίζοντας το αστικό τοπίο με στρατηγική tabula rasa, χωρίς να αναγνωρίζει τις προηγούμενες διαδοχικές επιστρώσεις ιστορικών ιχνών της παραδοσιακής πολεοδομίας.² Αντίθετα, ο συνεχής ιστός των ιστορικών πόλεων, από παραδοσιακά κτήρια με αυλές λειτουργεί

¹ Salat Serge, Bourdic Loeiz, Labbe Françoise, «Breaking Symmetries and Emerging Scaling Urban Structures: A morphological tale of 3 Cities: Paris, New York and Barcelona», Άρθρο στο: International Journal of Architecture Research, Ιούλιος 2014, Τόμος 8, Τεύχος 2, σ. 79

² Ο.π. σ. 92

σταθεροποιητικά στο αστικό σύστημα, λόγω των συνδυετικών δυνάμεων που αναπτύσσονται μέσω της μικροκλίμακας. Ο Jan Gehl παρατηρεί πως οι πόλεις σχεδιάζονταν επί χιλιετηρίδων με κλίμακα τον άνθρωπο, με τις αποφάσεις να συμβαίνουν στο επίπεδο του δρόμου. Έτσι, δημιουργούταν ένα περιβάλλον γενικά φιλικό προς τον άνθρωπο και άνετο για την εργασία και τη μετακίνηση με τα πόδια.³

Αρα, γενικεύοντας, το resilience δεν είναι μια αστική ποιότητα που μπορεί να επιτευχθεί από στρατηγικές σε μονάχα μία κλίμακα - αλληλά, πρόκειται για μια ιδιότητα που ανακύπτει από τις σχέσεις μεταξύ διαφόρων κλιμάκων. Πιο σημαντική από τη φύση των αστικών στοιχείων, είναι η δομή των αστικών συνδέσεων. Σε μια bottom-up πόλη, που έχει εξελιχθεί διαμέσου αμέτρητων μικρό-διαδικασιών, είναι εύκολο να τροποποιηθούν τα μικρότερα στοιχεία της, ενώ σε μια top-down που συνήθως έχει αυστηρό ρυθμιστικό σχέδιο, δε μπορεί να συμβεί εύκολα κάποιος επαναπροσδιορισμός. Δηλαδή, όταν ένα αστικό σύνολο δημιουργείται από πολλή διαφορετικά μέρη, με οργανικό τρόπο, τότε παρουσιάζεται η δυνατότητα εξέλιξης. Ταυτόχρονα, όσο πιο δομημένη και σύνθετη είναι μια πόλη, τόσο πιο πρόθυμα μπορεί να απορροφήσει τις διαταραχές στις οποίες υποβάλλεται, χωρίς να αποσταθεροποιείται η δομής της. Μέσω της αφομοίωσης των διαταραχών και εντάσεων αυξάνεται η πολυπληκότητα, άρα και οι προοπτικές για urban resilience του αστικού συνόλου.

Στο πλαίσιο αυτό, συσχετίζοντας τον παραπάνω ορισμό με την ελληνική πολυκατοικία, διαφαίνεται πως αυτή μπορεί να χαρακτηριστεί ως resilient. Από τις αρχές του 20ου αιώνα έχει φιλοξενήσει διαφορετικούς πληθυσμούς, πυκνότητες και χρήσεις, διατηρώντας ταυτόχρονα τις βασικές της τυπολογικές δομές (ασανσέρ, κλιμακοστάσιο, δομικό σύστημα, χρήσεις, χωρισμός σε διαμερίσματα). Δηλαδή, οι συνεχείς της μεταλλάξεις για παραπάνω από έναν αιώνα έχουν προσδώσει πολυπληκότητα και ποιότητες resilience στον κτηριακό αυτό τύπο. Βέβαια, η πολυκατοικία, όπως την περιγράφει ο Hashim Sarkis, αποτελεί ένα «miniblock», δηλαδή εμπεριέχει τα χαρακτηριστικά του οικοδομικού τετραγώνου στο μοναδιαίο κτήριο (ανάμιξη χρήσεων, πληθυσμών, τάξεων) και τονίζει πως δεν υπάρχει διαμεσολάβηση μεταξύ της πολυκατοικίας και της πόλης, η οποία να ορίζεται στην πράξη.⁴ Δηλαδή, εκλείπουν οι ενδιάμεσες αντιληπτικές κλίμακες: από την ατομικότητα της πολυκατοικίας μεταβαίνουμε στην ολότητα της πόλης.

Η ελληνική πόλη έχει παραχθεί μέσω μιας διαδικασίας παρόμοιας με αυτής της μεσαιωνικής, ιστορικής πόλης, δηλαδή μέσω απειρισμού της μονάδας με συνεχή τρόπο. Έτσι, ενώ η ελληνική πόλη αποτελείται σχεδόν εξ ολοκλήρου από μονάδες, που ενώ ατομικά έχουν χαρακτηριστικά resilience, η πόλη στο σύνολό της δεν έχει χαρακτηριστικά urban resilience. Το παράδοξο αυτό εντοπίζει η Αλκηστις Ρόδη, αποδίδοντάς το στη συσχέτιση των πολυκατοικιών εντός του οικοδομικού τετραγώνου, δηλαδή όπου «η κτηριακή διάταξη μέσα στο οικοδομικό τετράγωνο είναι αυτή που στερεί τον αστικό ιστό από την προοπτική για resilience».⁵ Επομένως, αναγνωρίζει το οικοδομικό τετράγωνο ως μέσο οργάνωσης και επαναπροσδιορισμού των σχέσεων των πολυκατοικιών, αφού σε μια πόλη που είναι ήδη διαμορφωμένη, αυτό είναι που οργανώνει πλέον την πόλη, και όχι το κτήριο. Αντίστοιχα, θα μπορούσε η οργάνωση να συμβεί σε κλίμακα συγκροτήματος ή γειτονιάς, για να προσδώσει στοιχεία resilience στο σύνολο. Σε αυτά βέβαια έρχεται αντιμέτωπη η ισχύουσα νομοθεσία και οι συνήθειες πρακτικές, δηλαδή ένα οικονομικό, νομικό και κοινωνικό σύστημα, που έχει διαμορφωθεί από τα μέσα του 20ου αιώνα.

Επίσης, χρησιμοποιώντας ένα υποθετικό οικοδομικό τετράγωνο με γνωστά κτήρια σχεδιασμένα από αρχιτέκτονες, εξηγεί πως αυτό

παρουσιάζει τα ίδια προβλήματα με ένα αντίστοιχο, μη σχεδιασμένο.⁶ Έτσι, η ενασχόληση με το μοναδιαίο κτήριο, δε μπορεί να επιλύσει τα προβλήματα του συνόλου, αν δε γίνεται μαζικά. Η κατάσταση αυτή εντείνεται σήμερα, αφού οι δυνατότητες για σχεδιασμό σε κλίμακα κτηρίου πλέον έχουν μειωθεί στην κλίμακα του διαμερίσματος. Ταυτόχρονα, γίνεται συχνά λόγος για τη «γήρανση» των πολυκατοικιών και της ανάγκης αποκατάστασής τους.⁷ Όμως, μονάχα με τις λιγότερες δυνατές αποκαταστάσεις και επιδιορθώσεις, την αποχή του επίσημου σχεδιασμού και μέριμνας για τον ιδιωτικό χώρο, και τη διαιώνιση ενός χαλαρού και ατομικιστικού νομικού πλαισίου, η κερδοσκοπία θα συνεχίζεται και στο εσωτερικό της πόλης, χωρίς να δίνεται η δυνατότητα επαναπροσδιορισμού. Επομένως, η περίοδος αυτή κρίνεται σημαντική, λόγω της δυνατότητας που παρουσιάζεται σταδιακά για την επανάχρηση των παλιών κτηρίων, στη δημιουργία ενός ποιοτικότερου αστικού ιστού.

³ Gehl, Jan, «Cities for People», Island Press, 2010, σσ. 3-9

⁴ Sarkis, Hashim, «Περί του κάλλους της Αθήνας», στο: «Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη», επ. Αίσωπος Γιάννης, Σημαιοφορίδης, Εκδόσεις Δομές, 2018, σ. 154

⁵ Ρόδη, Αλκηστις, «Mutual Generative: Athens and Polykatikia», στο: «The Public Private House: Modern Athens and Its Polykatikia», επ. Richard Woditsch, Parker Books, 2019, σ. 45

⁶ Ρόδη, Αλκηστις, «Creating the Creative Block: Towards a Design Tool for Urban Re-generation», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2008, σσ. 175-189

⁷ Τριανταφύλλου Δήμητρα, Σκινιώτης Πέλλας, «Το τέλος της γερασμένης αθηναϊκής πολυκατοικίας – Τα νέα σχέδια», Άρθρο στο: EcoPress, Φεβρουάριος 2019, επίσκεψη: 25/9/2019, πηγή: ecopress.gr/?p=17923 Επίσης: Ληλιοπούλου, Μαρία, «Γερασμένα ακίνητα στην Αθήνα: Το 85% των κτηρίων στο κέντρο χρήζουν παρεμβάσεων», Άρθρο στο: Έθνος, Φεβρουάριος 2019, επίσκεψη: 25/9/2019, πηγή: www.ethnos.gr/ellada/20984-gerasmena-akinita-stin-athina-85-ton-ktirion-sto-kentro-hrizoyn-parem-baseon

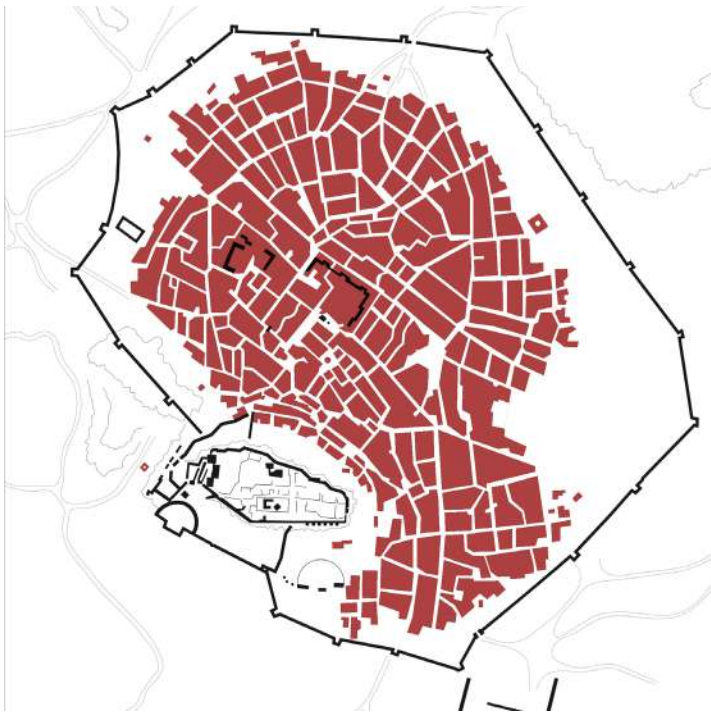
1 Ο ΚΛΑΣΙΚΗ

ΑΘΗΝΑ ΚΛΕΑΝΘΗΣ
SCHAUBERT

KLENZE ΠΑΡΙΣΙ
HAUSSMANN

ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ CERDÀ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ

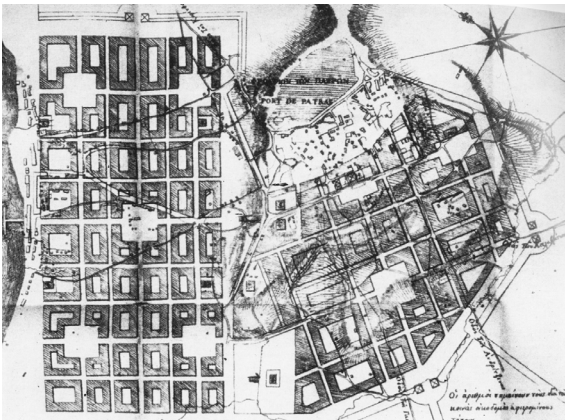
2 Σχέδιο της Αθήνας εσωτερικά του τείχους

1 Σχέδιο κατοικημένης Ακρόπολης

3 Αποψη της Αθήνας

4 Σχέδιο Πάτρας του Βούλγαρη, 1829

5 Σταμάτης Κλεάνθης

6 Eduard Schaubert

ΑΘΗΝΑ

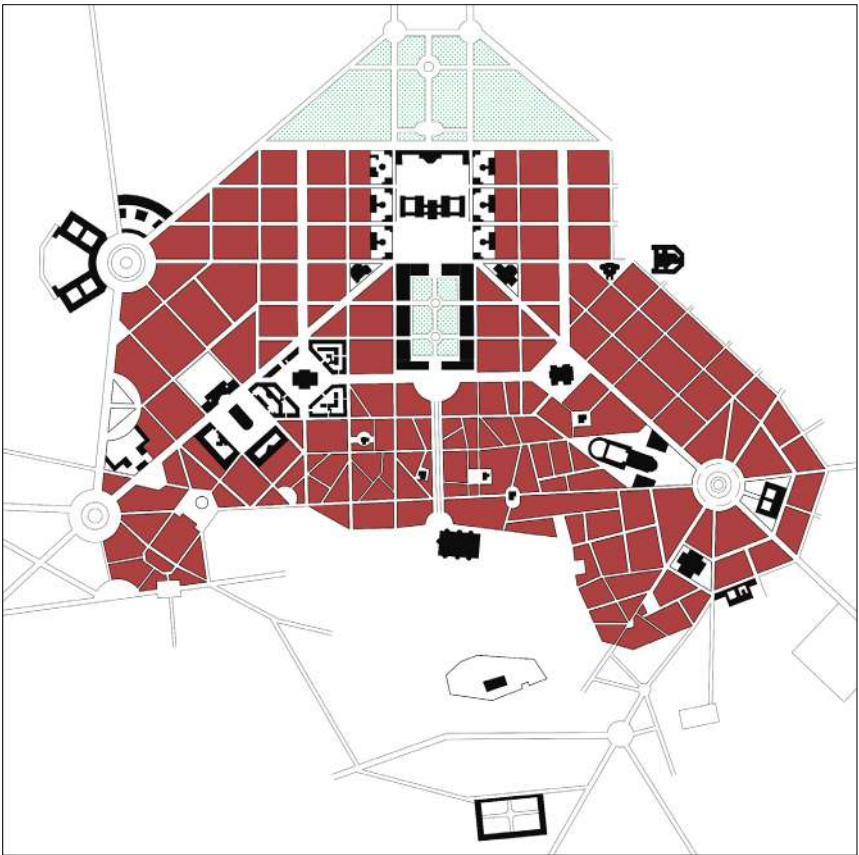
Στις αρχές του 19ου αιώνα η Τουρκοκρατούμενη Αθήνα ήταν μια μικρή πόλη, 9.040 κατοίκων και 1.605 σπιτιών, όπως φαίνεται από μια καταγραφή τον Οκτώβριο του 1824.¹ Στο χάρτη του Louis Francois Sebastien Fauvel (1753-1838), σχεδιασμένο λίγο πριν το 19ο αιώνα, αποτυπώνεται η οργανική μορφή του μεσαιωνικού οικισμού, που βρισκόταν εσωτερικά του τείχους του Χασεκή, κατασκευασμένο το 1778. Η επιφάνεια εντός των τειχών ήταν περίπου 900 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Στο λόφο της Ακρόπολης βρισκόταν ένας μικρός οικισμός για τους στρατιώτες της Οθωμανικής φρουράς και τις οικογένειές τους. Η Αθήνα ήταν η μεγαλύτερη πόλη στη Στερεά Ελλάδα, ακολουθούμενη από τη Θήβα, τη Λειβαδιά και τη Λαμία.² Την ίδια περίοδο η Θεσσαλονίκη είχε περίπου 60.000 κατοίκους, ενώ η Πάτρα και η Τρίπολη περίπου 15.000.³

Στο διάστημα του απελευθερωτικού πολέμου, και συγκεκριμένα κατά την πολιορκία από τον Κιουταχή μεταξύ Ιουνίου 1826 και Μαΐου 1827, η Αθήνα υπέστη σοβαρές καταστροφές. Τον Αύγουστο του 1832, ο Ludwig Ross (1806-1859) αναφέρει: «Αυτό δεν είναι αι ιοστεφείς και περίφημοι Αθηναί. Αυτό είναι μονάχα ένας θεόρατος σωρός ερείπια, μια άμορφη [...] γκριζωπή μάζα στάχτης και σκόνης, απ' όπου ξεπροβάλλουν μια δωδεκάδα φοίνικες και κυπαρίσσια, τα μόνα που αντιστέκονται στην καθολική ερήμωση».⁴ Επίσης, όταν ο Georg Ludwig von Maurer (1790-1872) έφτασε στην Αθήνα το 1833, κατά την πρώτη επίσκεψη του Όθωνα, αναφέρει ότι ούτε 300 σπίτια δεν είχαν απομείνει, με τα υπόλοιπα να έχουν μεταβληθεί «σ' ένα άμορφο σωρό από πέτρες». Τέλος, κάνοντας λόγο και για τη σχέση της πόλης με την νεοκλασική αντίληψη των Ευρωπαίων, ο Thomas Abbet-Grasset παρατηρεί τον Οκτώβριο του 1834: «Δεν υπάρχουν ούτως πλέον Αθηναί. Eis τον τόπον της ωραίας δημοκρατίας απηλύται σήμερον πενιχρά πολίχνη, μαύρη εκ των καπνών, σιωπηλή ως φύλαξ των νεκρών μνημείων, με στενούς και ασύμμετρους δρομίσκους». Επομένως, η κατεστραμμένη Αθήνα δεν είχε την κατάλληλη μορφή, ώστε να ονομάζεται πρωτεύουσα της πλέον απελευθερωμένης Ελλάδας.⁵

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας και την αναγνώριση της ανεξαρτησίας της το 1830, ξεκινούν προσπάθειες ανάπτυξης και εκμοντερνισμού, με επίκεντρο την Αθήνα. Για το νεοκλασικό πνεύμα της εποχής, η «Ελληνικότητα» ταυτιζόταν με τον ορθογώνιο κানাβο και τις καθαρές χαράξεις, ενώ η «Τουρκικότητα» με την αυθόρμητη ανάπτυξη της προ-καπιταλιστικής πόλης. Η προηγουμένως ακανόνιστη και μη ρυθμιζόμενη μορφή εξαφανίζεται και αντικαθίσταται από τάξη και κανονικότητα. Αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό και από τα σχέδια που έγιναν την περίοδο της προεδρίας του Καποδίστρια, μεταξύ 1828 και 1832, για την Κόρινθο, Ναύπλιο, Αίγιο, Άργος, Πάτρα. Τα χαρακτηριστικά τους ήταν ο ορθοκανονικός κানাβος με σαφή ορισμό του οικοδομικού τετραγώνου και του οδικού δικτύου, τον ξεκάθαρο διαχωρισμό μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου και την ορθή κατάτμηση της αστικής γης.⁶

ΣΧΕΔΙΟ ΚΛΕΑΝΘΗ ΚΑΙ SCHAUBERT

Οι Σταμάτης Κλεάνθης (1802-1862) και Eduard Schaubert (1804-1860), μαθητές του Karl Friedrich Schinkel (1781-1841), εγκαθίστανται στην Αθήνα το Νοέμβριο του 1831 και ξεκινούν τη συστηματική καταγραφή και τοπογράφηση της. Ενόψει της εγκατάστασης της πρωτεύουσας εκεί, συντάσσουν μία πολεοδομική πρόταση και η Προσωρινή Κυβέρνηση τους αναθέτει την εκπόνηση του Νέου Σχεδίου της Πόλεως των Αθηνών, το

7 Σχέδιο Κλεάνθη-Schaubert

8 Άποψη της Αθήνας

9 Πίνακας του Ulrich Halbreiter, 1845

Μάιο του 1832. Το Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς υποβάλλουν την πρότασή τους, η οποία εγκρίνεται ένα χρόνο μετά. Στο σχέδιο αυτό, η Νέα Πόλη θα εκτεινόταν βόρεια του λόφου της Ακρόπολης, λόγω του πεδινού εδάφους και της σχέσης με την αρχιτεκτονική κληρονομιά, περιλαμβάνοντας μονάχα το μισό κομμάτι της υπάρχουσας πόλης. Το άλλο μισό, που οριζόταν από τις οδούς Ηφαίστου, Πανδρόσου και Ανδριανού, θα απαλλοτριωνόταν για αρχαιολογικές ανασκαφές και θα μετατρέποταν σε αρχαιολογικό πάρκο, όπου τα κτερίσματα θα βρίσκονταν in situ.⁷ Όμως, αυτό σήμαινε πως το σχέδιο δε θα μπορούσε να αποδώσει οικονομικό κέρδος και να δικαιολογήσει τις απαραίτητες αποζημιώσεις, αφού η μη οικοδομήσιμη περιοχή δε θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί. Σε κατάλογο που συντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1833, οι απαλλοτριώσεις θα περιλάμβαναν πάνω από 500 κτήρια (400 σπίτια και 103 εργαστήρια).⁸ Εκτός από τις κατεδαφίσεις, στο κομμάτι της παλιάς πόλης που δεν απαλλοτριώνεται, προβλέπεται διάνοιξη νέων οδών μέσα στο μεσαιωνικό οικισμό και ο χωρισμός του σε κανονικά οικοδομικά τετράγωνα.

Ως προς το οδικό δίκτυο, προτείνονται δύο κύριοι οδικοί άξονες, που απορρέουν από υπάρχουσες σημαντικές πύλεις εισόδου στην πόλη, από την Ελευσίνα και τη Θήβα, και αντιστοιχούν με τις σημερινές οδούς Πειραιώς και Σταδίου. Το σχήμα των αξόνων δημιουργούσε ισοσκελές τρίγωνο, με βάση την οδό Ερμού, όπου πλατείες τοποθετούνται στα άκρα της. Ο άξονας Βορρά-Νότου συνέδεε το Ερεχθείο με το Ωρολόγιο του Κυρρυστού. Τα βασιλικά ανάκτορα τοποθετούνται στην βόρεια κορυφή του τριγώνου, όπως αναφέρουν οι αρχιτέκτονες στο υπόμνημά τους, «κατά τοιούτον τρόπον ώστε ο εξώστης των Βασιλικών ανακτόρων να απολαμβάνει ταυτοχρόνως του γραφικού Λυκαβηττού, του Παναθηναϊκού Σταδίου, της πλούσιας εις υπερήφανους αναμνήσεις Ακροπόλεως, και των πολεμικών και εμπορικών πλαιοίων του Πειραιώς».⁹ Εκατέρωθεν του πλατατιού βρίσκονται τα υπουργεία και από κάτω του, η κεντρική αγορά, αλλιά και με ακρίβεια είχαν καθοριστεί οι θέσεις των υπόλοιπων δημόσιων κτηρίων. Στο βορειότερο άκρο του σχεδίου, ορισμένη από πλάγιες οδούς, διαμορφώνεται ένα πάρκο με οργανικά μονοπάτια να το διατρέχουν.

Στη νέα αυτή πόλη, ο πληθυσμός προβλεπόταν να φτάσει στους 40.000 κατοίκους σε χρονικό διάστημα 50 χρόνων, το οποίο αποδείχθηκε σχεδόν σωστό – το 1862 η Αθήνα είχε 41.000 κατοίκους σε συνολική επιφάνεια 275 εκταρίων.¹⁰ Οι αρχιτέκτονες προτείνουν το πανταχόθεν ελεύθερο ως το κατάλληλο σύστημα δόμησης στη νέα πόλη, με κάθε σπίτι να είναι μονοκατοικία, το πολύ διώροφη, με δική της αυλή ή κήπο. Στην επίσημη Περιγραφή (Erlaeuterung) γίνεται λόγος για 160 οικοδομικά τετράγωνα με 10-15 σπίτια στο καθένα, όπου το κάθε σπίτι θα καταλαμβάνει 12.000 τετραγωνικά πόδια. Το σύστημα αυτό θα μπορούσε να φιλοξενήσει μονάχα 12.880 κατοίκους, δηλαδή μονάχα το 32% του προτεινόμενου πληθυσμού. Παρόλα αυτά, με μερική πύκνωση των κατοικιών και αύξηση των ορόφων, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί.¹¹

Αν και η κλίμακα του εγκεκριμένου σχεδίου είναι 1:2.000¹², τα οικοδομικά τετράγωνα παρουσιάζονται μονάχα σαν γεωμετρικά σχήματα, δεν υπάρχει κάποια ένδειξη ορισμού των οικοπέδων ή προσδιορισμός της μορφολογικής οργάνωσης των κτηρίων. Ο Δημήτρης Καρύδης παρατηρεί πως το μέγεθος των περισσότερων οικοδομικών τετραγώνων αντιστοιχεί με την επιφάνεια της Βιβλιοθήκης του Ανδριανού (περίπου 76 επί 115 μέτρα), επισημαίνοντας ότι «το μέγεθος των οικοδομικών τετραγώνων μιας πόλης είναι ίδιας σημασίας με τις σχεδιαστικές χειρονομίες που πλαισιώνουν την πολεοδομική σύνθεση».¹³ Είναι απύουσα όμως, όπως παρατηρεί ο Βενετάρης, η κατάτμηση τους σε οικοπέδα, η διάταξη των κτηρίων, αλλιά και οι

⁷ Παπαγεωργίου-Βενετάρης, Αλέξανδρος, «Αθήνα: Ένα Όραμα του Νεοκλασικισμού», Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, 2001, σ. 63

⁸ Καλλιβρετάρης, Λεωνίδας, «Η Αθήνα τον 19ο αιώνα: Από επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου», πηγή: http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_9.aspx, επίσκεψη: 8/7/2019

⁹ Μπίρης, Κώστας, «Αθηναϊκά μελέται: Τεύχος Πρώτο», Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1938, σ. 16

¹⁰ Παπαγεωργίου-Βενετάρης, Αλέξανδρος, «Αθήνα: Ένα Όραμα του Νεοκλασικισμού», Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, 2001, σ. 66

¹¹ Ο.π., σ. 72

¹² Ο.π., σ. 67

¹³ Καρύδης, Δημήτρης, «Εναλλακτική προσέγγιση στο σχέδιο της Αθήνας του 1833», 2019, πηγή: www.athenssocialatlas.gr, επίσκεψη: 16/7/2019

προτεινόμενες χρήσεις γης.**14** Αυτό δε μπορεί να αποδοθεί στο σχεδιαστικό στυλ της εποχής, αφού στο σχέδιο του Σταμάτη Βούλγαρη για την Πάτρα μπορεί να παρατηρηθεί μια προσπάθεια πρότασης της οργάνωσης της κτηριακής μάζας στο οικοδομικό τετράγωνο, με τα περικλειστα τετράγωνα και αίθρια.

Από όλα τα παραπάνω, παρατηρείται η ελλιπής σύσταση μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής για την εφαρμογή του σχεδίου, ως προς τις χρονικές φάσεις κατασκευής, τη χρηματοδότηση και τη διαμόρφωση της αξίας γης, την οποία ο Βενετás αποδίδει στην έλλειψη εμπειρίας των αρχιτεκτόνων στα «πρακτικά θέματα».**15** Σε συνδυασμό με τον επερχόμενο χειμώνα και την έλλειψη καταλυμάτων για τους κατοίκους των απαλλοτριωμένων κτισμάτων, εκδηλώθηκαν έντονες διαμαρτυρίες από τον τοπικό πληθυσμό, που οδήγησαν τελικά στην αναστολή των εργασιών μέχρι τον Ιούνιο του 1834.

ΣΧΕΔΙΟ KLENZE

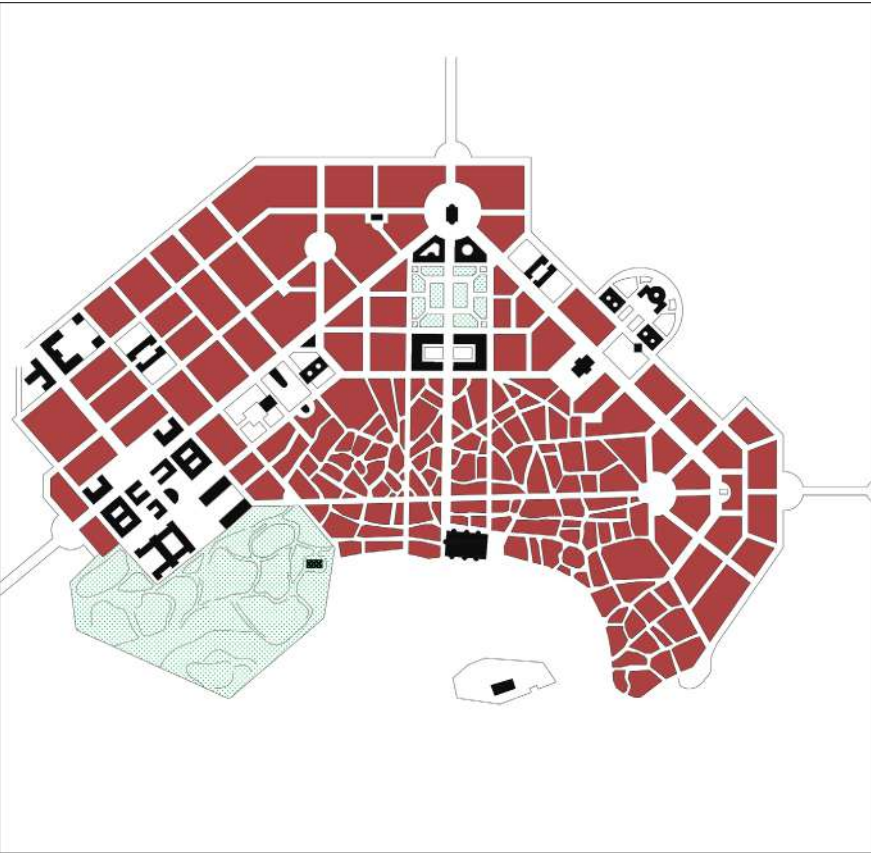
Τελικά, η αναθεώρηση του σχεδίου των Κλεάνθη και Schaubert ανατίθεται στον Βαυαρό αρχιτέκτονα Leo Von Klenze (1784-1864) από τον πατέρα του βασιλιά Όθωνα, Λουδοβίκο Ι. Ο Klenze διαμορφώνει την πρότασή του μετά από διαμονή μονάχα δύο μηνών στην Ελλάδα, και μονάχα ενός μήνα στην Αθήνα (14 Αυγούστου–15 Σεπτεμβρίου)**16**. Έδωσε ιδιαίτερο βάρος στο σύστημα εφαρμογής του σχεδίου του και είναι αξιοσημείωτη η μη-παρεμβατική φύση του σχεδίου αυτού, ως προς τον υπάρχον οικισμό, το οποίο τελικά ακολουθήθηκε σε μεγάλο βαθμό στο υπόλοιπο του 19ου αιώνα.**17**

Leo von Klenze:

«Υπάρχει και υπήρχε μονάχα μια αρχιτεκτονική [...] η οποία πραγμάτωσε την τελειότητά της στα διαμορφωτικά χρόνια του Ελληνικού πολιτισμού [και αυτή η αρχιτεκτονική] ανήκει τόσο στη Γερμανία όσο και την Ελλάδα»**18**

Επιχειρώντας να κατευνάσει τον αγανακτισμένο πληθυσμό, προτείνει τη διατήρηση σχεδόν εξ ολοκλήρου της παλιάς πόλης, μονάχα με λίγες ευθυγραμμίσεις και δρόμους να διανοίγονται σε αυτή, με ακόμα λιγότερο πλάτος από αυτό που προβλεπόταν στο προηγούμενο σχέδιο. Σημαντική είναι και η μεταφορά των ανακτόρων και υπηρεσιών από την κορυφή του τριγώνου στο αρχαίο νεκροταφείο του Κεραμικού. Η πρότασή του Klenze αποτελεί μία πόλη, η οποία θα εξελισσόταν σταδιακά και όχι ένα ολοκληρωμένο αντικείμενο – «θεωρεί πως εκείνο που ενδιαφέρει εδώ δεν είναι η περιγραφή της τελικής κατάστασης, αλλά η έναρξη της διαδικασίας ανάπτυξης». Αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό από την ασύμμετρη διάταξη του σχεδίου, που υποδηλώνει αντίστοιχη ανάπτυξη και στο ανατολικό σκέλος αλλά και την έλλειψη αναφοράς του Klenze για το επιθυμητό μέγεθος της σχεδιαζόμενης νέας πόλης. Έτσι, μειώνεται η έκταση του νέου τμήματος της πόλης και των περιοχών προς κατεδάφιση, διατηρώντας όμως τη συνολική έκταση της πόλης στα 251 εκτάρια, από τα 300,5 του σχεδίου των Κλεάνθη και Schaubert. Δίνει βάρος στη μείωση του αριθμού και του πλάτους των οδών, στην αύξηση του ύψους των κτηρίων και τη μετατροπή του συστήματος δόμησης σε συνεχές, στο δυτικό τμήμα της περιοχής κατοικιών, και πανταχόθεν ελεύθερο στο δυτικό, με την κατασκευή επαύλειων.**19** Βέβαια, μετά από επέμβαση της βασιλικής κυβέρνησης και κριτική από τον τοπικό Τύπο, τα ανάκτορα μεταφέρονται τελικά στο ανατολικό άκρο του τριγώνου, επί της σημερινής πλατείας Συντάγματος.

Τελικά, το σχέδιο αυτό υιοθετείται εν μέρει, με πολύ μικρότερα

10 Αναθεωρημένο σχέδιο του Klenze

11 Leo von Klenzexx

14 Παπαγεωργίου-Βενετás, Αλέξανδρος, «Αθήνα: Ένα Όραμα του Νεοκλασικισμού», Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, 2001, σ. 67,70

15 Ο.π., σ. 66

16 Ο.π., σ. 148

17 Ο.π., σ. 66

18 Bergdoll, Barry, «European Architecture», Oxford University Press, 2000, σ. 150 «There was and is only one architecture [...] which realized its perfection in the formative years of Greek civilization [and that architecture] belongs as much to Germany as to Greece.»

19 Παπαγεωργίου-Βενετás, Αλέξανδρος, «Αθήνα: Ένα Όραμα του Νεοκλασικισμού», Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, 2001, σ. 168-169

20 Ησαΐας, Πλάτων, «Beyond the Informal City: Athens and the Possibility of an Urban Common», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2014, σ. 32-36

21 Ο.π., σ. 36

οικοδομικά τετράγωνα.

Σταδιακά, η διαχωριστική φύση του σχεδίου γίνεται εμφανής. Η υψηλή τάξη εγκαθίσταται στο ανατολικό τμήμα της πόλης, γύρω από τα βασιλικά ανάκτορα, ενώ το δυτικό τμήμα μετατρέπεται σε μια εργατική, παραγωγική συνοικία, με ανθυγιεινούς και πρόχειρους οικισμούς. Ο ταξικός διαχωρισμός ενισχύεται ακόμα πιο πολύ με την επέκταση της οδού Πειραιώς μέχρι το λιμάνι, δημιουργώντας ένα «συνεχές, γραμμικό, παραγωγικό σύμπλεγμα».**20** Η μικροαστική τάξη κατοίκησε στις περιοχές εντός του σχεδίου, που δεν είχαν αξιοποιηθεί από την αστική τάξη: Εξάρχεια και Νεάπολη στα βόρεια του Λυκαβηττού, Παγκράτι και Πατήσια, μετά τη διάνοιξη της οδού Πατησίων.**21** Η πόλη επεκτείνεται εκτός του σχεδίου των Κλεάνθη-Schaubert, απορρίπτοντας το συμβολισμό των μνημειακών αρχιτεκτονημάτων και τις σχέσεις εξουσίας που παράγουν. Αντ’ αυτού η πόλη αντιμετωπίστηκε σαν ένα «συνεχές, ασταμάτητο παραγωγικό τοπίο», το οποίο έκανε καταφανές «το ενδεχόμενο της αξιοποίησης». Έτσι, η πολεοδομία ενέδωσε στη σφαίρα της οικονομίας, στη διαχείρισης αυτού του ενδεχομένου για κερδοσκοπία.

ΠΑΡΙΣΙ

12 Δρόμος του Παρισιού

13 Μέρος του Bièvre, που καλύφθηκε το 1912

15 Rue de la Vannerie, περίπου το 1840

14 Έργα για διάνοιξη δρόμου

22 Scallman, Howard, «Haussmann: Paris Transformed», στο: Planning and Cities, επ. Collins, George, George Braziller Inc, 1971, σ. 14

23 Pouthas, Charles H., «La Population française pendant la première moitié du XIX siècle», σ. 98

24 Garrioch, David, «Neighborhood and Community in Paris, 1740-1790», Cambridge University Press, 1988, σ. 221

25 Sutcliffe, Anthony, «The Autumn of Central Paris», McGill-Queen University Press, 1971, σ. 99

26 Sutcliffe, Anthony, «Towards the Planned City: Germany, Britain, the United States and France, 1780-1914», Blackwell Publishers, 1981, σ. 128

27 Paccoud, Antoine, «Planning law, power and practice: Haussmann in Paris (1853-1870)», Άρθρο στο: Planning Perspectives, Τόμος 31, Τεύχος 3, Δεκέμβριος 2015, σ. 8

Το Παρίσι στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα δεν είναι πολύ διαφορετικό από τη μορφή που είχε από το Μεσαίωνα - οι προηγούμενες αλλαγές αφορούσαν κυρίως σε προσθήκες στον ήδη υπάρχοντα αστικό ιστό.**22** Όμως, λόγω της βιομηχανικής και εμπορικής ανάπτυξης, βίωσε έντονες δημογραφικές αλλαγές. Στο τέλος του 18ου αιώνα το Παρίσι είχε πληθυσμό 547.736 κατοίκων**23** και, όπως σημειώνει ο David Garrioch, βίωσε «αστικοποίηση σε άγνωστη κλίμακα για την υπόλοιπη Ευρώπη, εκτός από το Λονδίνο». **24** Η ραγδαία αυτή συσσώρευση πληθυσμού στον περιορισμένο χώρο της μεσαιωνικής πόλης, με τους στενούς δρόμους και τα παλιά κτήρια, σε συνδυασμό με την παντελή έλλειψη αποχετευτικού συστήματος, είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία πολύ δυσχερών συνθηκών υγιεινής και χαμηλού βιοτικού επιπέδου. Η πρώτη επιδημία χολέρας, το 1832, σκότωσε 18.402 από τους 786.000 κατοίκους του Παρισιού και περίπου 100.000 σε όλη τη Γαλλία, ενώ η δεύτερη επιδημία του 1849, 19.615 ανθρώπους.**25**

Από τις αρχές ως τα μέσα του αιώνα υπήρχαν προσπάθειες βελτίωσης των συνθηκών από την κυβέρνηση, μέσω ενίσχυσης της νομοθεσίας περί απαλλοτριώσεων και διαπλάτυνση των δρόμων, χωρίς όμως να επιτυγχάνεται κάποια σημαντική αλλαγή. Πιο συγκεκριμένα, ένας νόμος του 1807 «έδινε την εξουσία σε όλες τις πόλεις να φτιάξουν τα πολεοδομικά τους σχέδια με τις επιθυμητές “ευθυγραμμίσεις” όλων των δρόμων και δημόσιων χώρων, συμπεριλαμβανομένων και των μη ακόμα υπαρκτών». Μετά την έγκριση των σχεδίων από τη νομαρχία και την κεντρική κυβέρνηση, οι δήμαρχοι είχαν τη δυνατότητα να απαιτούν από όλα τα νέα κτήρια να υπακούσουν στις «ευθυγραμμίσεις» αυτές. Επομένως, ο νόμος αυτός προοριζόταν κυρίως στην διαπλάτυνση των δρόμων, διότι έδινε τη δυνατότητα για απαγόρευση ανέγερσης νέων κτηρίων, αλλά και την απαγόρευση στην επισκευή των υπαρχόντων, που βρίσκονται εκτός της επιτρεπόμενης οικοδομικής γραμμής. Ταυτόχρονα, ενδυνάμωνε τα εκτελεστικά όργανα της εξουσίας, όπως του δημάρχους και τους νομάρχες, και όχι τα δικαστικά. Ο νόμος προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, με αποτέλεσμα η εξουσία περί απαλλοτριώσεων να επανέλθει στη δικαιοδοσία των δικαστηρίων το 1810, όπου έμεινε μέχρι το 1830. Ένας άλλος νόμος του 1837 περιορίζει περαιτέρω την ισχύ του νόμου του 1807, θεσπίζοντας πως δε θα ίσχυε σε περιπτώσεις οικοπέδων, όπου δεν υπήρχαν ακόμα δρόμοι – ακριβώς δηλαδή εκεί που υπήρχε το μεγαλύτερο πρόβλημα.**26**

Είκοσι χρόνια μετά, η νομοθεσία περί απαλλοτριώσεων ενισχύθηκε περαιτέρω από το διάταγμα του 1852, που ψηφίστηκε από τον Ναπολέοντα ΙΙΙ (ένα χρόνο πριν από την ανάθεση του Haussmann ως Νομάρχη). Το πιο σημαντικό του άρθρο αναφέρει ότι «σε όλες τις υποθέσεις απαλλοτριώσεων με σκοπό τη διαπλάτυνση, ευθυγράμμιση ή δημιουργία δρόμων, το τμήμα Διοίκησης θα έχει την δυνατότητα συμπερίληψης ολόκληρων των πληγέντων κτηρίων στα σχέδια του, στις υποθέσεις αυτές όπου κρίνεται ότι τα υπολειπόμενα τμήματα δεν έχουν το μέγεθος ή σχήμα, που θα τους επέτρεπαν υγιεινές κατασκευές να ανεγερθούν σε αυτά». Έτσι, ενισχύθηκαν τα εργαλεία που ήταν στη διάθεση των σχεδιαστών, ενώ παράλληλα τα έξοδα για τις απαλλοτριώσεις, κατεδαφίσεις, εκσκαφές, καθαρίσματα και πεζοδρομήσεις μπορούσαν να αποζημιωθούν με την πώληση των κομματιών γης που συνόρευαν με τις νέες λεωφόρους.**27**

18 Διανοίξεις δρόμων που έγιναν επί Haussmann

21 Πριν και μετά τις απαλλοτριώσεις του Haussmann, Avenue de l'Opéra

16 Ναπολέων ΙΙ

17 Georges-Eugène Haussmann

20 Νέα φωτιστικά δρόμου

19 Δημόσια Ουρητήρια

28 Giedion, Sigfried, «Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition», Harvard University Press, 1943, σ. 469

29 Paccoud, Antoine, «Badiou, Haussmann and Saint-Simon: Opening spaces for the state and planning between 'post-politics' and urban insurgencies», Άρθρο στο: Planning Theory, Τόμος 18, Τεύχος 3, Μάρτιος 2018, σ. 347

30 Saalman, Howard, «Haussmann: Paris Transformed», στο: Planning and Cities, επ. Collins, George, George Braziller Inc, 1971, σ. 14

ΠΡΑΚΤΙΚΗ HAUSSMANN

Τον πιο σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του Παρισιού από τα μέσα του αιώνα διαδραματίζει ο Georges-Eugène Haussmann (1809-1891). Λειτουργήσε από τη θέση του Νομάρχη του Διαμερίσματος του Σηκουάνα (Prefect of the Department of the Seine) από τον Ιούνιο του 1853, όταν τον διόρισε ο Αυτοκράτορας Ναπολέων ΙΙΙ. Ο Haussmann «επιθυμούσε να κάνει το Παρίσι την πρώτη από τις μεγάλες πόλεις που θα συμμορφωνόταν με τη βιομηχανική εποχή».28 Μέχρι το διορισμό του, οι ιδιοκτήτες ήταν ελεύθεροι να επιδιορθώνουν, βελτιώνουν ή και να επεκτείνουν τα κτήριά τους, όσο περίμεναν για την απαλλοτρίωση της ιδιοκτησίας τους. Επομένως, είχαν τη δυνατότητα να κερδοσκοπούν έναντι του δημόσιου συμφέροντος και να μεγιστοποιούν το δικό τους κέρδος. Ο Haussmann χρησιμοποίησε το ξεχασμένο νόμο του 1807, επανερμηνεύοντάς τον και προσθέτοντας την αρχή ότι, «καμία οικοδομική ή ανοικοδομητική δραστηριότητα δε θα λάμβανε χώρα σε ιδιοκτησία εκτός της νέας οικοδομικής γραμμής». Απαγόρευε επομένως οποιαδήποτε διαδικασία που θα μπορούσε να δώσει αξία στα ακίνητα αυτά, αυξάνοντας το ποσό της αποζημίωσης. Έκρινε πως το μέτρο αυτό ήταν απαραίτητο για την εγγύηση της επιτυχίας της σταδιακής προσέγγισης βελτίωσης του οδικού περιβάλλοντος. Πίστευε ότι όσο πιο αυστηρά ήταν τα κριτήρια για την έγκριση των επιδιορθώσεων, τόσο πιο γρήγορα τα κτήρια αυτά θα δυσχεραίνονταν και θα έπρεπε τελικά να κατεδαφιστούν ή να συμμορφωθούν στην οικοδομική γραμμή.29

Ένα νέο οδικό δίκτυο προβάλλεται πάνω στον υπάρχον μεσαιωνικό ιστό της πόλης, στο οποίο ο Ναπολέων ΙΙΙ υπογραμμίζει στον Haussmann το βαθμό αναγκαιότητας κάθε δρόμου, με διαφορετικά χρώματα. Οι νέοι δρόμοι θα αποτελούσαν, όχι μόνο το σκηνικό για τα νέα πρότυπα ζωής της μικροαστικής τάξης, με café και εστιατόρια, αλλά και τις συνδέσεις των σιδηροδρομικών σταθμών των προαστίων της πόλης, με το κέντρο του Παρισιού. Μία νέα, κύρια λεωφόρος διανοίγεται ως τον άξονα ένωσης Βορρά-νότου, ενώ μια δευτερεύουσα, η λεωφόρος Rue de Rennes, θα ένωνε το Gare de Montparnasse στο νότιο άκρο της πόλης με το κέντρο της Αριστερής Όχθης. Επίσης, διαγώνιες λεωφόροι, όπως η Avenue Napoleon και Rue de Turbigo, θα ένωναν τα σημαντικά σημεία που είτε ήταν ήδη διαμορφωμένα, είτε επρόκειτο να δημιουργηθούν (Λούβρο, Όπερα, Les Halles, κεντρικές αγορές κλπ.). Οι δευτερεύοντες δρόμοι θα ένωναν τις βασικές λεωφόρους με τα δημόσια ιδρύματα που βρίσκονταν μακριά τους (Rue des Halles, Rue du Pont Neuf, Rue des Ecoles, Rue Soufflot, Rue du 4 Septembre κ.α.). Ταυτόχρονα, ως προς το υπόγειο δίκτυο της πόλης, δημιουργείται και ένα περίπλοκο σύστημα αποχέτευσης και παροχής νερού. Για τη δημιουργία των παραπάνω έργων ήταν απαραίτητη η ακριβής μελέτη στη μικροκλίμακα του κάθε κτηρίου, ώστε να γίνουν οι απαραίτητες απαλλοτριώσεις και ευθυγραμμίσεις. Επίσης, λιγότερο γνωστή είναι η πρωτοβουλία του Haussmann να αναθέσει τον σχεδιασμό και την εγκατάσταση αστικού εξοπλισμού (λάμπες αερίου, κιόσκια εφημερίδων, κιγκλιδώματα και εξέδρες) στα 27 πάρκα και πλατείες που δημιούργησε. Ταυτόχρονα, γίνεται διαχωρισμός σε νέες, μεγαλύτερες διοικητικές ενότητες (arrondissements), ενισχύοντας την τοπική αυτοδιοίκηση και οργάνωση της πόλης.30 Έτσι, μέσω της συνεχούς ενασχόλησης με τη δημιουργία του απαραίτητου δημόσιου χώρου, ο οργανικός μεσαιωνικός ιστός μετασχηματίζεται σε μια νεοκλασική, οργανωμένη πόλη, ανακλύπτοντας παράλληλα νέες συνδέσεις και δημιουργώντας πολυπλοκότητα.

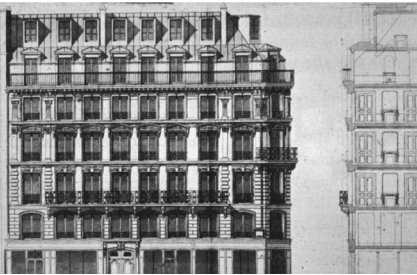
Ο Haussmann έθεσε συγκεκριμένες αρχές και για τη μορφή των κτηρίων και των όψεων. Τα ιδιωτικά κτήρια θα έπρεπε να έχουν το ίδιο

ύψος με τα γειτονικά τους, και να διατηρούν τα ίδια ύψη ορόφων, ώστε να διαμορφώνεται ένα ενιαίο αρχιτεκτονικό σύνολο. Οι όψεις τους ήταν κυρίως διαμορφωμένες από μεγάλες πέτρινες πλάκες και σχετικά λιτό διάκοσμο, με οικονομικά υλικά και τρόπους κατασκευής. Αυτό ενέτεινε στην οριζοντιότητα που προέκυπτε από τους καινούριους δρόμους. Με τη διαπλάτυνση των δρόμων, δίνεται η δυνατότητα αύξησης του ύψους των κτηρίων κατά ένα όροφο, αυξάνοντας το χώρο κατοίκησης και μειώνοντας την πυκνότητα κατοίκησης στα διαμερίσματα. Τα περισσότερα ιδιωτικά κτήρια διαμερισμάτων είχαν 5 με 7 ορόφους, με το ισόγειο να έχει μεγαλύτερο ύψος, ώστε να φιλοξενεί καταστήματα και επιχειρήσεις. Το πατάρι είχε χαμηλό ύψος και χρησιμοποιούταν συνήθως ως αποθήκη των μαγαζιών. Οι όροφοι από τον δεύτερο και πάνω προορίζονταν για κατοικίες, με τον δεύτερο να έχει το μεγαλύτερο ύψος ορόφου (τυπικά 3,9 μέτρα) και μπαλκόνι με περίτεχνη λιθοδομή, ενώ ο τρίτος και ο τέταρτος όροφος ήταν όμοιοι με το δεύτερο, αλλά χωρίς το μπαλκόνι. Ο πέμπτος ή ο τελευταίος όροφος είχαν μπαλκόνι χωρίς ιδιαίτερη διακόσμηση, που διέτρεχε την όψη του κτηρίου. Τέλος, στις δίκλινες στέγες υπήρχαν σοφίτες με μικρά παράθυρα, που προορίζονταν για τους υπηρέτες.³¹ Ταυτόχρονα, λόγω των στενόμακρων οικοπέδων και της περιορισμένης επιτρεπόμενης κάλυψης, οικοδομούνται κτήρια γύρω από μεγάλα αίθρια-φωταγωγούς, παρέχοντας έτσι επαρκή αερισμό και ηλιασμό στα διαμερίσματα. Παρατηρώντας ένα τυπικό οικοδομικό τετράγωνο³² φαίνεται η «πορώδης» μορφή του, γεμάτη με τους μικρούς ιδιωτικούς κήπους και αίθρια.

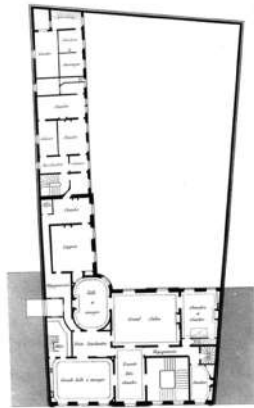
ΚΡΙΤΙΚΗ HAUSSMANN

Η πρακτική του Haussmann μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια προσπάθεια επανάκτησης της πολεοδομικής εξουσίας από τους ιδιοκτήτες, κάνοντας χρήση νομοθεσίας που είχε καταστεί αδύναμη, λόγω της εξουσίας τους στα δικαστήρια.³³ Έτσι, αυτή συναντήθηκε με πολύ έντονες διαμαρτυρίες από τους ιδιοκτήτες γης. Όπως αποκαλύπτει ο Antoine Paccoud, στην έρευνά του των αρχείων του Haussmann, υπήρχαν 115 διαφορετικές υποθέσεις στο διάστημα μεταξύ 1853 και 1859, στις οποίες οι ιδιοκτήτες ακινήτων έσπελναν γράμματα στον Υπουργό Εσωτερικών (άμεσο προϊστάμενο του Haussmann), είτε επιχειρώντας να αποφύγουν εντελώς την άρνηση έγκρισης άδειας από τον Haussmann, είτε αιτούνταν την επανεξέταση της υπόθεσής τους μετά από άρνηση.³⁴ Η έλλειψη ενδιαφέροντος του για την ατομική συσσώρευση πλούτου και κερδοσκοπίας, διαφαίνεται σε ένα απόκομμα της επιστολής που στάλθηκε το 1857 στον Υπουργό, ως απάντηση σε έναν ιδιοκτήτη για την απαγόρευση κατασκευών στο ακίνητό του:

«Περιττό να πω ότι, θερμά προτρέπω την Αυτού Μεγαλειότητά σας να απορρίψει το παράπονο του κυρίου de Lucay, του οποίου ξεκάθαρη πρόθεση είναι να εκμεταλλευτεί την τοποθεσία της ιδιοκτησίας του, ώστε να αποσπάσει χρήματα από την πόλη. Υιοθετώντας το σύστημα αυτού του ιδιοκτήτη ακίνητης περιουσίας, θα έκανε την εκτέλεση των έργων δημόσιας υπηρεσίας, που έχουν αποφασιστεί για το Παρίσι, περισσότερο και περισσότερο δαπανηρή, μια εκτέλεση που γίνεται αυξανόμενα απαραίτητα, όμως, αφού η αύξηση του πληθυσμού στην πόλη έχει οδηγήσει σε ανεπαρκή χώρο κατοικίας και δικαιολογεί τις προσπάθειες της δημοτικής διοίκησης να αφομοιωθεί στην πόλη, μέσω έξυπνων διανοίξεων, η ανοιχτή έκταση στην περιφέρεια.»³⁵

22 Όψη και τομή Haussmannian κτηρίου

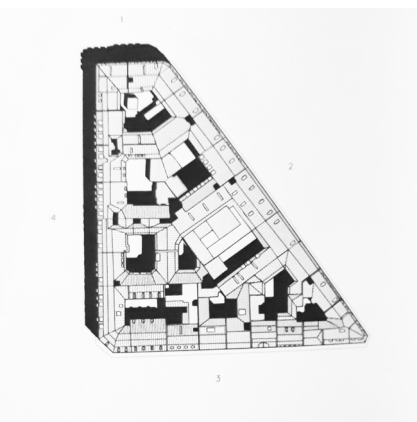

25 Τυπική κάτοψη και όψη κτηρίου

23 Παραγωγή στην προάστια, που τελικά μετατράπηκε στο Πάρκο Buttes Chaumont

24 Τυπικό οικοδομικό τετράγωνο

26 Εσωτερικά αίθρια στο οικοδομικό τετράγωνο

Σύμφωνα με τη Françoise Choay, η πρωτοτυπία του Haussmann έγκειται στην «ολιστική αντιμετώπιση του αστικού χώρου», κάτι που αποτέλεσε το «επιστημολογικό υπόβαθρο» για τις μεταρρυθμίσεις του για το Παρίσι. Έτσι, το Παρίσι γίνεται το «πρώτο παράδειγμα βιομηχανικής μητρόπολης και το πρώτο παράδειγμα του κλάδου του αστικού σχεδιασμού, ο οποίος αναθέτει στον εαυτό του το καθήκον της μεταμόρφωσης του αστικού χώρου σε ένα αντικείμενο εφαρμοσμένης επιστήμης».³⁶ Ορίζει την πολεοδομική πρακτική του ως «τη θέληση να βελτιστοποιήσει τη λειτουργία της πόλης, με την ενσωμάτωση των μέσων που τίθενται στη διάθεσή του από την επιστήμη και την τεχνολογία».³⁷

Βέβαια, με την εστίαση στη δημιουργία των καινούριων λεωφόρων, ενός οδικού συστήματος το οποίο ήταν αναγκαίο για το Παρίσι, παρουσιάστηκαν παράλληλα ευκαιρίες για εγχειρήματα ιδιωτικής αξιοποίησης ακινήτων επί αυτών. Οι ιδιοκτήτες γης μπορούσαν να κερδοσκοπήσουν με τη δημιουργία νέων κτηρίων αλλά και με την ανακατασκευή των παλαιότερων, όσο υπάκουαν στους οικοδομικούς κανονισμούς που είχε θέσει ο Haussmann. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση της αξίας γης και, επομένως, το συνωστισμό των φτωχότερων τάξεων σε μικρότερες και πιο ακριβές κατοικίες, είτε το διωγμό τους από το κέντρο της πόλης σε πρόχειρους οικισμούς των προαστίων.³⁸

³¹ Kirkman, Emily, «Haussmann's Paris», 2007, επίσκεψη: 28/08/2019, πηγή: www.arthistoryarchive.com/arthistory/architecture/Haussmanns-Architectural-Paris,

³² Το γραφείο LAN χαρτογραφεί όλη τα οικοδομικά τετράγωνα στο Παρίσι του Haussmann και τα κατατάσσουν σε μικρά, μεσαία και μεγάλα, βάσει του γεωμετρικού σχήματός τους, ώστε να διευρευνηθούν τα χαρακτηριστικά και οι σχέσεις που προκύπτουν μεταξύ των κτηρίων. Από την έρευνά τους επιλέγεται το πιο «τυπικό» οικοδομικό τετράγωνο, δηλαδή το οικοδομικό τετράγωνο μεσαίου μεγέθους, που ανήκει στην πιο πολυπληθή κατηγορία των πεντάπλευρων. Η έρευνα παρουσιάζεται στον κατάλογο της έκθεσης: LAN, «Paris Haussmann: A Model's Relevance», Exhibition Catalogue, Editions Pavillon de l'Arsenal, Paris, 2017

³³ Paccoud, Antoine, «Badiou, Haussmann and Saint-Simon: Opening spaces for the state and planning between 'post-politics' and urban insurgencies», Άρθρο στο: Planning Theory, Τόμος 18, Τεύχος 3, Μάρτιος 2018, σ. 347-348

³⁴ Paccoud, Antoine, «Planning law, power and practice: Haussmann in Paris (1853-1870)», Άρθρο στο: Planning Perspectives, Δεκέμβριος 2015, Τόμος 31, Τεύχος 3, σ. 6

³⁵ Paccoud, Antoine, «Badiou, Haussmann and Saint-Simon: Opening spaces for the state and planning between 'post-politics' and urban insurgencies», Άρθρο στο: Planning Theory, Μάρτιος 2018, Τόμος 18, Τεύχος 3, σ. 350

³⁶ Choay, Françoise, «Les Mémoires d'Haussmann », Editions du Seuil, 2000, σ. 10

³⁷ Choay, Françoise, «La Règle et le Modèle: sur la Théorie de l'Architecture et de l'Urbanisme», Editions du Seuil, 1996, σ. 274

³⁸ Spreiregen, P, «The Architecture of Towns and Cities», Mc Graw-Hill Book Co, New York, 1965, σ. 27

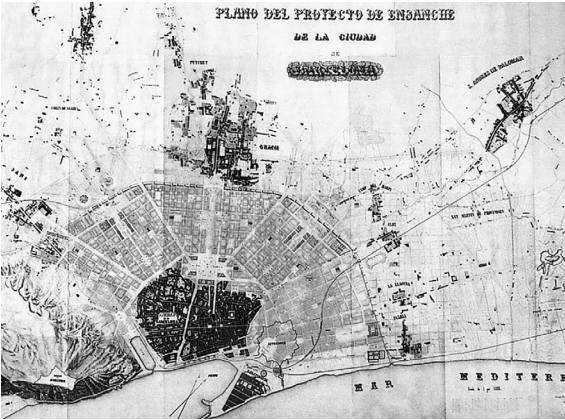
28 Τοπογραφική αποτύπωση της Βαρκελώνης

27 Plaça de l'Oli

29 Antoni Rovira i Trias

30 Πρόταση του Rovira

Στις αρχές του 19ου αιώνα η Βαρκελώνη ήταν μια πόλη 80.000 κατοίκων περικλεισμένη με μεσαιωνικά τείχη. Λόγω της βιομηχανικής επανάστασης υπήρχε συνεχής εισροή πληθυσμού μέσα στα όριά της, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να φτάσουν τους 189.000 το 1855, με παράλληλη αύξηση της πυκνότητας σε 856 κατοίκους ανά εκτάριο. Για να υποστηριχθεί ο πληθυσμός αυτός αυξήθηκε το ύψος των κτηρίων, δημιουργώντας δυσχερείς συνθήκες αερισμού και ηλιασμού, λόγω των στενών δρόμων της μεσαιωνικής πόλης. Το 1772 μόνο το 13% των κτηρίων είχε τέσσερις ορόφους ή περισσότερους, ενώ μέχρι το 1790 είχε ανέβει στο 72%.³⁹ Με τις συνεχείς υποδιαίρέσεις στο εσωτερικό των κτηρίων, ο κατά μέσο όρο χώρος για την εργατική τάξη ήταν 4 τετραγωνικά μέτρα ανά άτομο. Αυτά, σε συνδυασμό με την έλλειψη υπονόμων και καθαρού νερού, είχαν ως αποτέλεσμα πολύ χαμηλών συνθηκών υγιεινής και βιοτικού επιπέδου. Ταυτόχρονα, η αστική Καταλανική τάξη των βιομήχανων ήθελε να δημιουργήσει μια ισχυρή πρωτεύουσα, που θα μπορούσε να συναγωνιστεί με το Παρίσι και το Λονδίνο της εποχής. Παρουσιαζόταν, δηλαδή, από πολλή μέτωπα η ανάγκη της κατεδάφισης των τειχών και της επέκτασης της πόλης.

Το 1841 το δημοτικό συμβούλιο θέτει το ερώτημα «Τι πλεονεκτήματα θα έφερνε στη Βαρκελώνη η κατεδάφιση των τειχών που περικλείουν την πόλη, και ιδιαίτερα στη βιομηχανία της;» και κηρύσσει δημόσιο διαγωνισμό για την απάντησή του. Κατατίθεται μονάχα μία πρόταση, η οποία και κερδίζει, η έκθεση του γιατρού Pere Felip Monclau, με τίτλο «Κάτω τα Τείχη!» (Abajo las Murallas! ή Down with the Walls!), όπου κάνει λόγο για τα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη που θα είχε η κατεδάφισή τους.⁴⁰ Τελικά, η κυβέρνηση της Μαδρίτης παραχωρεί την απαραίτητη άδεια, αφού πλέον δε θεωρούνταν τα τείχη απαραίτητα για αμυντικούς σκοπούς, κάτι που επαναλήφθηκε και σε πολλές άλλες Ευρωπαϊκές πόλεις. Για να οργανωθεί η μορφή της επέκτασης της πόλης, το δημοτικό συμβούλιο ανακηρύσσει διαγωνισμό το 1859. Η περιοχή αυτή θα ονομαζόταν Eixample στα καταλανικά (Επέκταση), ή Ensanche στα ισπανικά. Αν και η προθεσμία για την παρουσίαση των τελικών προτάσεων ήταν λιγότερο από 4 μήνες, παραδόθηκαν συνολικά 12 μελέτες. Πολλές από αυτές εστίαζαν στη μέγιστη αξιοποίηση του οικοδομήσιμου χώρου, εις βάρος του πρασίνου, αλλά και στη ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ των πλούσιων και φτωχών περιοχών.

Χαρακτηριστικό είναι το σχέδιο το οποίο παίρνει το πρώτο βραβείο, του Antoni Rovira i Trias (1816 – 1889), με όνομα «Η διάταξη μιας πόλης είναι έργο χρόνου και όχι αρχιτέκτονα» (Le tracé d'une ville est oeuvre du temps plutôt que d'architecte). Το σχέδιο του Rovira παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με αυτό της Αθήνας, έχει τις συνήθεις ποιότητες ενός νεοκλασικού πολεοδομικού σχεδίου: ακτινωτή οργάνωση μέσω δακτυλίων σε διαφορετικές ζώνες και γύρω από μνημεία. Αποτελεί μια «ακραία μετενσάρκωση της παλιάς ιδέας για μια αστική πρωτεύουσα».⁴¹ Παρόλα αυτά, μετά από την παρέμβαση της Ισπανικής Κυβέρνησης, το νεοσύστατο Υπουργείο Δημόσιων Έργων της Μαδρίτης έδωσε εντολή στην τοπική διοίκηση της Βαρκελώνης να εφαρμόσει το σχέδιο του Ildefons Cerdà i Sunyer (1815 – 1876).

³⁹ Casellas, Antonia, «Barcelona's Urban Landscape: The Historical Making of a Tourist Product», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Αύγουστος 2009, Τόμος 35, Τεύχος 6, σ. 818

⁴⁰ Venteo, Daniel, «Barcelona: A Historical Guide to the Contemporary City», Marge Books, 2016, σ. 89

⁴¹ Sagarra, Ferran, «Cultural Readings of a City», κεφάλαιο: «Barcelona as an adaptive strategy», The Barcelona Reader, edited by Enric Bou and Jaume Subirana, Liverpool University Press, 2017, σσ. 52-53

ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ CERDÀ

Ο Cerdà εργαζόταν για την τοπική κυβέρνηση ήδη από το 1855, χαρτογραφώντας την πεδιάδα έξω από τα τείχη. Η έκταση αυτή, εκτός από μερικούς μικρούς οικισμούς, ήταν κυρίως αγροτική με σπωρώνες και αμπελώνες. Σημαντική είναι η θεωρητική του προσέγγιση για το σχεδιασμό της Eixample, η οποία αναλύεται κυρίως στη «Γενική Θεωρία της Αστικοποίησης» (Teoría General de la Urbanización). Στο έγγραφο αυτό εμπεριέχεται ένα «Αναλυτικό» τμήμα, ένα «Συνθετικό» τμήμα, μαζί με τα «Κατασκευαστικά Πρότυπα» και «Οικονομικές Βάσεις». Η προσέγγιση αυτή είναι μοναδική για την εποχή της και από πολλούς θεωρείται η απαρχή της Μοντέρνας Πολεοδομίας, ως ξεχωριστός κλάδος των κοινωνικών επιστημών.**42** «Ruralize the urban, urbanize the rural», ήταν το εισαγωγικό μήνυμα της Γενικής Θεωρίας του, δίνοντας έμφαση στην προσπάθεια εξισορρόπησης των αξιών της πόλης και των πλεονεκτημάτων της υπαίθρου. Σύμφωνα με τον Busquets, αναπτύσσει τη θεωρία του γύρω από 3 βασικά στοιχεία: Υγιεινή (Hygienism), Κυκλοφορία και Επέκταση.**43**

Ως προς την Υγιεινή, διερεύννησε αναλυτικά τις συνθήκες διαβίωσης στην οχυρωμένη πόλη, δημιουργώντας τη «Στατιστική έκθεση για την εργατική τάξη», ανάμεσα στο 1837 και 1847. Εδώ αποκαλύπτει ότι ο μέσος όρος ζωής είναι 38.3 χρόνια για την αστική τάξη και μόλις 19.3 χρόνια για την εργατική. Ο Cerdà αποδίδει τα αίτια της υψηλής θνησιμότητας και των κακών συνθηκών ζωής στην πόλη στην «απληστία και την άγνοια»: «Τα λάθη στην έλλειψη υγιεινής στην ίδρυση μιας πόλης είναι συνέπειες της απληστίας και εμποδίζουν την ανάπτυξη ισχυρών, σοφών και εργατικών γενεών. Τα λάθη αυτά αυξάνουν τη θνησιμότητα, μειώνουν το μέσο όρο ζωής και κυρίως συνεισφέρουν στις επιδημίες που συμβαίνουν κάθε 20 χρόνια.»**44** Επίσης, μελέτησε πόλεις όπως το Παρίσι, τη Βοστώνη, το Τορίνο, τη Στοκχόλμη, το Μπουένος Άιρες και την Αγία Πετρούπολη, ως προς τη γεωγραφική θέση, κλίμα και συνθήκες ηλιασμού. Η ερευνητική προσέγγιση είναι σημαντική για αυτόν, διότι «είναι απαραίτητο να διεγείρουμε την ορθολογική ικανότητα με εμπειρικά δεδομένα, ώστε να υποχρεώνουμε τον πολεοδόμο να έχει στενή επαφή με την πραγματικότητα».**45**

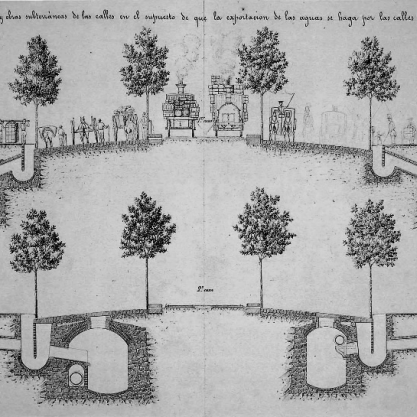
Δίνοντας έμφαση στην Κυκλοφορία, μαζί με την έρευνά του για την περιοχή της μελλοντικής Eixample, ο Cerdà καταθέτει μια αρχική πρόταση για την επέκταση της Βαρκελώνης. Εισήγαγε την ιδέα για Εξάπλωσης της νέας πόλης, στην πεδιάδα της Βαρκελώνης, με τρόπο ομοιογενή, λειτουργικό και υγιεινό, η οποία θα δημιουργούσε ένα περιβάλλον ισότητας και ισονομίας στους κατοίκους. Η πολεοδομική του πρότασή ήταν ένας απεριόριστος κανάβος στο τοπογραφικό σχέδιο, που ενοποιεί την παλιά πόλη με τους προαστιακούς οικισμούς, οι οποίοι είχαν επεκταθεί στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Χρησιμοποιώντας τη μελέτη αυτή, ο Cerdà αναπτύσσει την τελική του πρόταση για το διαγωνισμό με όνομα «Ildefons Cerdà: Θεωρία κατασκευής πόλεων, εφαρμοσμένη στο σχέδιο μεταρρύθμισης και διερεύνησης της Βαρκελώνης» (Ildefons Cerdà: Teoria de la construccio de ciudades, aplicada al proyecto de reforma y ensanche de Barcelona). Για να προσδιορίσει τον κανάβο της διαγραμματικής πρότασής του, χρησιμοποιώντας τη θεωρητική του μελέτη, συσχετίζει τα μορφολογικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά του μοναδιαίου κτηρίου με ολόκληρη την πόλη, δημιουργώντας ένα μαθηματικό τύπο για την εύρεση του μήκους των οικοδομικών τετραγώνων:

$$x = \frac{2pv - 2bd}{d} \pm \sqrt{\frac{4pv}{d^2} (pvf - 2bdf - b^2d - df^2)}$$

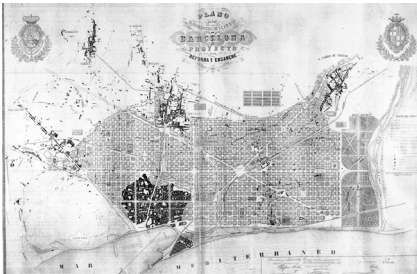
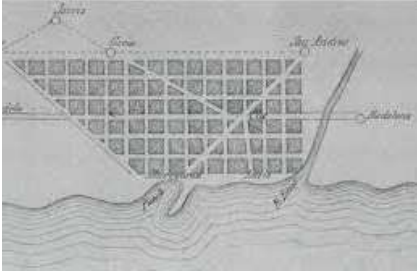

31 Ildefons Cerdà

32 Τομή του δρόμου

33 Αρχική διαγραμματική πρόταση

34 Σχέδιο του Cerdà

42 Sagarra, Ferran, «Cultural Readings of a City», κεφάλαιο: «Barcelona as an adaptive strategy», The Barcelona Reader, edited by Enric Bou and Jaume Subirana, Liverpool University Press, 2017, σ. 57

43 Busquets, Joan, «Barcelona: The Urban Evolution of a Compact City» Rovereto: Nicolodi, 2005

44 Pallares-Barbera Montserrat, Badia Anna, Duch Jordi, «Cerdà and Barcelona: The need for a new city and service provision», Άρθρο στο: Urbani Izziv, Δεκέμβριος 2011, Τόμος 22, Τεύχος 2, σ. 128

45 Busquets, Joan, «Barcelona: The Urban Evolution of a Compact City» Rovereto: Nicolodi, 2005

46 Burgen, Stephen, «Sant Antoni brings life: Barcelona celebrates £70m market revamp», Άρθρο στο: The Guardian, Μάιος 2018, επίσκεψη: 10/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/cities/2018/may/26/sant-antoni-brings-life-barcelona-celebrates-70m-market-revamp

47 Pallares-Barbera Montserrat, Badia Anna, Duch Jordi, «Cerdà and Barcelona: The need for a new city and service provision», Άρθρο στο: Urbani Izziv, Δεκέμβριος 2011, Τόμος 22, Τεύχος 2, σ. 126

48 Urbano, Judith, «The Cerdà Plan for the Expansion of Barcelona: A Model for Modern City Planning», Άρθρο στο: Focus, 2016, Τόμος 12, Τεύχος 1, σ. 48

Όπου x είναι το μήκος της πλευράς του οικοδομικού τετραγώνου, p είναι ο αριθμός των τετραγωνικών μέτρων ανά άτομο, v είναι ο αριθμός των κατοίκων ανά σπίτι, b είναι το πλάτος του δρόμου, d είναι το ύψος της όψης f είναι το βάθος του οικοπέδου.

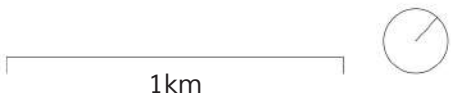
Σε αυτή την συνάρτηση θέτει p=40, v=43, b=20 μέτρα (το μήκος ενός τυπικού δρόμου, διπλής κυκλοφορίας) μέτρα, d=20 μέτρα και f= 20. Έτσι, προκύπτει το μήκος x=113.3 μέτρα της πλευράς του οικοδομικού τετραγώνου και προσδιορίζεται ο προηγούμενως αφηρημένος κανάβος σε 113.3 επί 113.3 μέτρα, αποτελούμενος από 1000 όμοια οικοδομικά τετράγωνα. Σχεδόν 250.000 κάτοικοι της παλιάς πόλης θα κατανέμονταν ομοιόμορφα σε αυτή τη νέα πόλη, με προτεινόμενη πυκνότητα 250 κατοίκων ανά εκτάριο, δηλαδή 40 τετραγωνικών μέτρων ανά κάτοικο.

Στον κανάβο αυτό παρεμβαίνουν νέοι διαγώνιοι άξονες κυκλοφορίας, διασπώντας την αυστηρότητα του, και δημιουργώντας μία άμεση ένωση των προαστιακών οικισμών με το ιστορικό κέντρο. Ταυτόχρονα, έχοντας ήδη χαρτογραφήσει εκτενώς την πεδιάδα και τους υπάρχοντες οικισμούς, φαίνεται πως στον κανάβο υιοθετούνται μερικά από τα υπάρχοντα κτήρια. Η κανονικότητα του κανάβου διασπάται στα άκρα της νέας πόλης, όπου γίνεται η επαφή με την παλιά πόλη, τους άξονες κυκλοφορίας και με τους γύρω οικισμούς. Αναγνωρίζει ότι το Ιπποδάμειο σύστημα που προτείνει στην πεδιάδα δε θα λειτουργούσε με τον ίδιο τρόπο στις περιμετρικές περιοχές, που έχουν πιο έντονη τοπογραφία, για αυτό και αλλοιώνει την αυστηρότητα του συστήματος εκεί. Περιμετρικά της πόλης τοποθετούνται 3 νοσοκομεία και στο βορειοανατολικό άκρο ένα μεγάλο δημόσιο πάρκο, δίπλα στον ποταμό Besós.

Οργανωμένα και αυτά σε μορφή σχεδόν κανονικού κανάβου βρίσκονται 33 σχολεία, ενώ διάσπαρτα βρίσκονται 12 κτήρια διοίκησης, 10 αγορές, τα οποία στο σχέδιο παρουσιάζονται ως πλήρως δομημένα οικοδομικά τετράγωνα. Βέβαια φαίνεται η μέριμνα στη δημιουργία ελεύθερου δημόσιου χώρου από αγορά Sant Antoni, η οποία κατασκευάζεται το 1882 έξω από τα τείχη με το σταυροειδές της σχήμα.**46** Επίσης, διάσπαρτα βρίσκονται και μικρότερα δημόσια πάρκα, διαφόρων σχημάτων, παρέχοντας επαρκές δημόσιο πράσινο και στο κέντρο της πόλης. Επιχειρώντας τον προσδιορισμό της γειτονιάς στην γειτονιά Eixample, η ανάπτυξη των Pal-lares, Badia & Duch δείχνει πως στο σχέδιο του Cerdà το 78% των κατοίκων του Eixample θα βρισκόταν μονάχα 30 λεπτά περπατήματος μακριά από νοσοκομείο, και το 95% θα βρισκόταν 24 λεπτά περπατήματος από αγορά.**47** Έτσι, φαίνεται πως υπήρχε έντονη ενασχόληση με το σχεδιασμό της γειτονιάς και του προσδιορισμού της, ακόμα και αν αυτή δεν ορίζεται χωρικά μέσα στο ομοιογενές σύστημα του κανάβου που προτείνεται. Αναμφίβολα, η κατανομή του δημόσιου προγράμματος μέσα στην Eixample αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία για την επιτυχία της πρότασης.

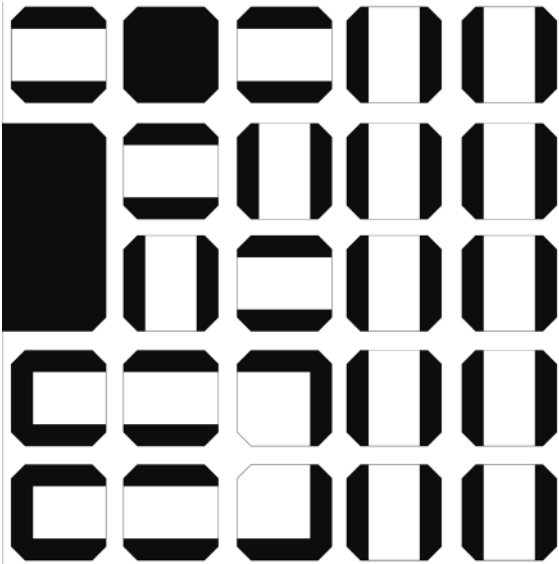
Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στην πρόταση του Cerdà είναι οι δρόμοι, σε μια περίοδο που η άμαξα και το άλογο ήταν τα κύρια μέσα μεταφοράς, και το τρένο ήταν η σημαντικότερη καινοτομία. Ο τυπικός δρόμος έχει πλάτος 20 μέτρα, με ίση κατανομή επιφάνειας στους πεζούς και τα τροχήλατα. Το πλάτος προέκυπτε από την απαραίτητη ακτίνα που απαιτούνταν για να στρίψει ένα τρένο, κάτι που ο αρχιτέκτονας γνώριζε λόγω της μελέτης του για την κατασκευή σιδηρόδρομων. Επίσης, ο Cerdà πίστευε πως ένας δρόμος πρέπει να εξυπηρετεί τέσσερις άμαξες ταυτόχρονα, αλλιώς και να παρέχει αρκετό χώρο στους πεζούς.**48**

Τα οικοδομικά τετράγωνα είχαν επιφάνεια 12.470 τετραγωνικά μέτρα και ηοξοτμημένα άκρα γωνίας 45 μοιρών και μήκους 19 μέτρων. Η τομή αυτή επέτρεπε καλύτερη οπτική στα αυτοκίνητα, δημιουργούσε καλύτερο

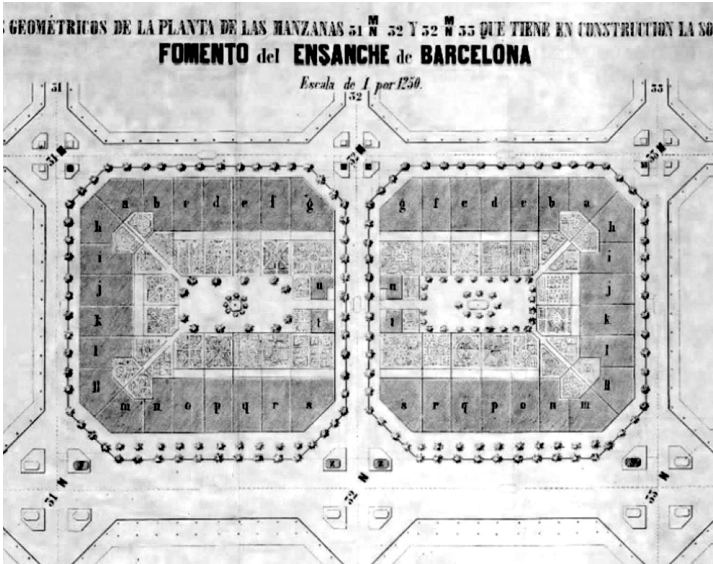

- Αγορά
- Εξοπλισμός
- Κοινωνική Υπηρεσία
- N Νοσοκομείο

35 Διαφορετικές τυπολογίες και σχηματισμοί

36 Σχέδιο οικοδομικών τετραγώνων

38 Διασταύρωση

39 Νέο σιδηροδρομικό δίκτυο

37 Άποψη του Eixample

αερισμό στην πόλη, αλλά και διαμόρφωνε έναν ανοιχτό τετράγωνο χώρο στις διασταυρώσεις, ο οποίος αποτελούσε τόπο συνάντησης και στάσης. Οι χώροι αυτοί μπορούν να κατανοηθούν ως μελέτη στη μικρή κλίμακα για την ποιότητα των ανθρώπινων σχέσεων, η οποία ανάγεται σε χαρακτηριστικό πολεοδομικής κλίμακας. Προτείνει γραμμική οργάνωση κτηρίων με συνεχή διάταξη στην κύρια, αλλά και στην πίσω όψη. Τα κτήρια θα είχαν βάθος 23 μέτρα και κάθε πλευρά υποδιαιρούταν σε 7 οικόπεδα, με μέσο όρο επιφάνειας 350 τετραγωνικών μέτρων. Βέβαια, το πιο ενδιαφέρον στοιχείο στην πρόταση του Cerdà ίσως είναι οι διαφορετικές τυπολογίες οργάνωσης των κτηριακών όγκων που προτείνει μέσα στα οικοδομικά τετράγωνα.

Οι βασικές τυπολογίες οργάνωσης είναι τρεις: Η παράλληλη διάταξη II, με δύο κτήρια απέναντι το ένα από το άλλο αφήνοντας δύο ανοιχτά άκρα στο οικοδομικό τετράγωνο, η διάταξη τύπου Γ, όπου δύο κτήρια σχηματίζουν γωνία, και σε σχηματισμό Π, όπου τρία κτήρια σχηματίζουν μία σχεδόν περικλειστη ολότητα, με ένα ανοιχτό άκρο. Άρα, σε όλες τις τυπολογίες υπήρχε τουλάχιστον μια ανοιχτή, αδόμητη πλευρά, και μονάχα 40 με 50% δόμηση ανά τετράγωνο. Στον αδόμητο χώρο θα υπήρχαν ιδιωτικοί περίφρακτοι κήποι για τους κατοίκους κάθε κτηρίου, αλλά και δημόσιοι κήποι με μονοπάτια, που θα ένωναν τους πράσινους αυτούς χώρους μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, ο Cerdà αναφέρει ότι «σε κάθε έναν από αυτούς τους χώρους, περικλειστούς από τους δρόμους της πόλης, υπάρχει ένας μικρός κόσμος, μια μικρή πόλη ή μια στοιχειώδης μητρόπολη».49 Ο συσχετισμός αυτών των τυπολογιών δημιουργεί μια πληθώρα συνδυασμών – πλέον σε επίπεδο γειτονιάς: Η επανάληψη της παράλληλης διάταξης δημιουργεί γραμμική οργάνωση κτηρίων, που λειτουργούν σαν οπτικό όριο, αλλά και συνεχείς δημόσιους κήπους. Η επανάληψη της διάταξης Γ σε τέσσερα οικοδομικά τετράγωνα δημιουργεί ένα ευρύτερο, περικλειστο τετράγωνο, ή ένα σταυροειδή σχηματισμό στα κτήρια. Ο συνδυασμός δύο διατάξεων Π στα άκρα και παράλληλη διάταξη II ενδιάμεσα δημιουργεί έναν επιμήκη σχηματισμό οικοδομικών τετραγώνων, με περικλειστούς και συνεχείς κήπους. Επομένως, οι διαφορετικές τυπολογίες και οι διαφορετικοί σχηματισμοί τους αποτελούν ένα στοιχείο που προσδίδει περιπλοκότητα όχι μόνο στην κλίμακα του οικοδομικού τετραγώνου και γειτονιάς, αλλά μέσω απειρισμού σε ολόκληρη την πόλη.

Το σχέδιο του Cerdà τελικά εγκρίθηκε και ξεκίνησε να εφαρμόζεται, όχι όμως και οι οικοδομικοί κανονισμοί που πρότεινε μαζί με αυτό. Αντ' αυτών υιοθετήθηκε ένα πολύ πιο χαλαρό νομικό πλαίσιο, εντός του οποίου η επένδυση σε ακίνητα έγινε πολύ ελκυστική σε κτηματομεσίτες και εργολάβους, διότι μπορούσαν να τριπλασιάσουν τις επενδύσεις τους σε μόλις 4 χρόνια. Έχοντας ελευθερία στην αλλαγή ή παραβίαση των οικοδομικών κανονισμών, οι σχηματισμοί που πρότεινε ο Cerdà δεν ακολουθήθηκαν και τα οικοδομικά τετράγωνα δομήθηκαν ως περικλειστα, ενώ μειώθηκε και το μέσο πλάτος των δρόμων από 35 μέτρα, σε 30 ή 20 μέτρα. Επίσης, ως μεγάλο τμήμα εκμεταλλεύσιμης γης, το πάρκο στον ποταμό Besos δε διαμορφώθηκε, όπως και η μελετημένη κατανομή του δημόσιου προγράμματος και πάρκων. Έτσι, ως τις αρχές του αιώνα, διαμορφώνεται η συνοικία Eixample μέσα από έντονη κερδοσκοπία και έλλειψη συνοδικού οράματος.

49 Cerdà, Ildefons, «General Theory of Urbanization, 1867», Actar, επ. Vicente Guallart, Επανάδοση 2018, σ. 358 Αναφέρεται επίσης: Teruel, Laia, «Miniature Paradises: hidden gardens in the city block interiors of the Eixample», 2017, επίσκεψη: 21/9/2019, πηγή: lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/en/calaixera/reports/petits-paradis-jardins-ocults-als-interiors-dilla-de-leixample/

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο κεφάλαιο αυτό σχολιάστηκαν κυρίως 3 εμβληματικά σχέδια της νεοκλασικής περιόδου, το πρώτο σχέδιο των Κλεάνθη-Schaubert μαζί με την αναθεώρηση του Klenze, το σχέδιο του Haussmann για την αναδιαμόρφωση του Παρισιού και το σχέδιο του Cerdà για τη Βαρκελώνη.

Μέσω της σύντομης διερεύνησης των σχεδίων για την Αθήνα γίνονται κατανοητές οι ελλειπείς βάσεις που τίθενται στην πόλη, την έλλειψη μέριμνας για τη διαμόρφωση ενός ξεκάθαρα ρυθμιστικού πλαισίου για τον τρόπο επέκτασης της. Επίσης, προβληματική είναι και η τοποθέτηση της πόλης εντός του χώρου του λεκανοπεδίου της Αττικής. Με την τοποθέτηση βόρεια της Ακρόπολης και σε επαφή με τον υφιστάμενο οικισμό δεν μπόρεσε να γίνει μια ορθή επέκταση ως το παραλιακό μέτωπο. Η λύση αυτή αποτελούσε το «δρόμο της ελάχιστης αντίστασης», χωρίς να γίνεται σαφής επέμβαση του μεσαιωνικού ιστού, στο ιστορικό κέντρο.

Στο Παρίσι, οι λεωφόροι του Haussmann διανοίγονται μέσα στην κτηριακή μάζα της μεσαιωνικής πόλης, ανάγοντας την οργανική, αυθόρμητη μορφή σε νέες αντιληπτικές κλίμακες και δομές. Μέσω της διαμόρφωσης του δημόσιου χώρου ο Haussmann επαναπροσδιορίζει όχι μόνο τη σχέση του δρόμου με το κτήριο, διαμορφώνοντας μεγάλες λεωφόρους και συνεχείς όψεις επί αυτών, αλλά ταυτόχρονα κανονικοποιεί τα οικοδομικά τετράγωνα, ενισχύοντας την κλίμακα της μικρο-γειτονιάς. Για την επίτευξη αυτών ήταν απαραίτητη η μελέτη στη μικροκλίμακα του κτηρίου, για την εξακρίβωση των διαδικασιών που θα χρειαζόνταν για τη σωστή ευθυγράμμισή του με την οικοδομική γραμμή, ενισχύοντας έτσι και την κτηριακή κλίμακα της πόλης. Η στρατηγική αυτή επίσης δημιούργησε ένα μοτίβο για την αστική επέκταση εντός και εκτός των τειχών, προσδίδοντας χαρακτηριστικά αστικού resilience στον υπάρχοντα μεσαιωνικό ιστό του Παρισιού, όπως αποδεικνύεται σε πρόσφατες μελέτες.

Το σχέδιο των Κλεάνθη, Schaubert, Klenze και το σχέδιο του Cerdà μπορούν να γίνουν αντιληπτά ως σχέδια δημιουργίας μιας νέας πόλης, ως επέκταση των παλαιών μεσαιωνικών οικισμών. Αντίθετα, η πρακτική του Haussmann αποτελεί την αναδιαμόρφωση της υπάρχουσας πόλης, την «εκσκαφή» της νέας μέσα από την παλιά. Επίσης, ως ένα βαθμό, η πρακτική του Haussmann έχει την ίδια λογική με αυτή που πρότειναν στο αρχικό τους σχέδιο οι Κλεάνθη και Schaubert, ως προς την αντιμετώπιση του κομματιού της παλιάς πόλης που θα διατηρούταν. Ο μεσαιωνικός ιστός θα χαραζόταν από λεωφόρους και θα χωριζόταν σε κανονικά οικοδομικά τετράγωνα, κάτι που συνάντησε μεγάλη διαμαρτυρία από τους κατοίκους.

Σε αντίθεση με τα σχέδια του Haussmann και των Κλεάνθη, Schaubert και Klenze, τα οποία έχουν σαφή ταξικό διαχωρισμό και οργανώνονται μέσω των χαράξεων, μνημείων και θεάσεων, το σχέδιο του Cerdà αναφέρεται κατ' εξοχήν στους ανθρώπους που θα το κατοικήσουν. Ο Cerdà διαμόρφωσε τη θεωρία του με βάση τον τρόπο που θα έπρεπε να ζουν οι σύγχρονοι άνθρωποι, ερευνώντας τις ανάγκες του πληθυσμού, και ιδιαίτερα της εργατικής τάξης, που θα αποτελούσε και το μεγαλύτερο μέρος αυτού. Η διερεύνηση αυτή αποκρυσταλλώνεται στο οικοδομικό τετράγωνο, το οποίο λειτουργούσε τελικά ως το μέσο παραγωγής και οργάνωσης της πόλης, και όχι το ατομικό κτήριο. Έτσι, μέσω αυστηρής γεωμετρικής αντίληψης της πολεοδομίας καταφέρνει να μεριμνήσει για ένα μεγάλο εύρος κλιμάκων σχεδιασμού, από την αρχιτεκτονική έως και την πολεοδομική. Κάθε μια από αυτές επαναπροσδιορίζεται από τις άλλες, και όλες μαζί είναι άρρηκτα συνδεδεμένες. Η πολυπλοκότητα αυτή πόλης εμπεριέχει ποιότητες αστικού

resilience. Παράλληλα, επιτρέπει τη μετάλλαξή τους, την πιθανή κτηριακή πύκνωση και αραιώση, την εξατομίκευση του οικοδομικού τετραγώνου και ταυτόχρονα τη δημιουργία γειτονιών και αστικών νησίδων.

Βέβαια, θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί πως η υπέρμετρη ομοιομορφία και η ξεκάθαρη γεωμετρία του σχεδίου οδηγεί σε «εναλλαξιμότητας» (interchangability), η οποία και εντέλει συνέβη. Στο μεγαλύτερο μέρος τους, οι σχηματισμοί που προκύπτουν μέσα στην πόλη φαίνονται πιο πολύ ως αρχιτεκτονικές εξερευνήσεις των πιθανών σχέσεων που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν, και όχι τόσο αυστηρές πολεοδομικές αποφάσεις, οι οποίες παρουσιάζονται ως απαραίτητες. Αυτό ίσως να αποτελεί το στοιχείο που ανάγει το συγκεκριμένο σχέδιο σε ουτοπικό για την εποχή του, διότι δεν λαμβάνει υπόψιν τις δυνατότητες της αγοράς και της κατασκευαστικής βιομηχανίας. Παρά ταύτα, στο σύστημα αυτό οι σχέσεις των κλιμάκων παραμένουν εγγενείς στον αστικό ιστό, θέτοντας έτσι ισχυρές βάσεις για μελλοντικούς επαναπροσδιορισμούς της αστικής κατάστασης.

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

2 ΝΤΕΡΝΑ

ΣΟΝ

ΠΑΡΙΣΙ LE COR-
BUSIER VILLE CON-
TEMPORAINE PLAN
VOISIN TRENTÉ
GLORIEUSE
ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ
GATCRAC PLAN
MACIA ΑΘΗΝΑ
ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΛΛΙΓΑ
ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ ΔΟ-
ΞΙΑΔΗΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ

ΚΑΙ
ΜΕΤΑ-

ΠΑΡΙΣΙ

Το Παρίσι στις αρχές του 20ου αιώνα χωρικά δεν έχει πολλές διαφορές με το Παρίσι του Haussmann. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι είχαν ως αποτέλεσμα ζημιές κυρίως στην εξοχή της Γαλλίας και όχι στο Παρίσι, όπου καταγράφηκαν μόνο το 2% των συνολικών καταστροφών, με 7.000 κτήρια τελείως κατεστραμμένα και 60.000 μερικώς.¹ Όμως, οι πόλεμοι και η επερχόμενη οικονομική κρίση εμπόδισαν την επέκταση και ανάπτυξη της πόλης, ενώ ταυτόχρονα τα κύματα εσωτερικής και εξωτερικής μετανάστευσης, για εύρεση εργασίας στις βιομηχανίες, είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού από 4 εκατομμύρια το 1918, σε 5 εκατομμύρια το 1930. Η πόλη κάλυπτε 5.000 εκτάρια, εκ των οποίων το ένα-τέταρτο αποτελούσε την παλιά μεσαιωνική πόλη. Ήταν η πιο πυκνοκατοικημένη πόλη της Ευρώπης, με 370 κατοίκους ανά εκτάριο, ξεπερνώντας του 265 του Βερολίνου και τους 161 του Λονδίνου.²

Σε αυτό συνέβαλε και το σχέδιο του Haussmann, διότι ενώ προσέφερε μεγάλους χώρους κυκλοφορίας στις άμαξες και τους πεζούς, η έντονα διαχωριστική του φύση είχε ως αποτέλεσμα την παραμονή της αστικής τάξης του Παρισιού στο κέντρο του, σε αντίθεση με άλλες μεγάλες πόλεις όπου μεταφερόταν στα προάστια. Το κέντρο του Παρισιού αποτελούνταν κυρίως από αστικές κατοικίες, γραφεία, καλλιτεχνικά εργαστήρια και τη βιομηχανία.³ Έτσι, λόγω της αύξησης της αξίας γης στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι φτωχότερες τάξεις εκδιώχθηκαν στα προάστια της πόλης, σε πρόχειρους καταυλισμούς. Και στις δύο περιπτώσεις οι συνθήκες ζωής ήταν ιδιαίτερα υποβαθμισμένες και ανθυγιεινές: Η πρώην αριστοκρατική συνοικία Marais-Beaubourg χαρακτηριζόταν από άθλια υγιεινή, αρρώστιες και τεράστια πυκνότητα. Στα δύο πιο πυκνοκατοικημένα οικοδομικά τετράγωνα της περιοχής αυτής υπολογίζεται πως ο χώρος που αντιστοιχούσε σε κάθε κάτοικο είχε το μέγεθος ενός τηλεφωνικού θαλάμου. Ταυτόχρονα, το 1921 χαρακτηρίστηκαν 250, από τα 276, σπίτια της περιοχής αυτής μη κατάλληλα για κατοίκηση, λόγω της μόλυνσης από φυματίωση. Παρόμοια ήταν και η ποιότητα ζωής στην περιφέρεια της πόλης, όπου 42.000 κάτοικοι περίπου ζούσαν σε παράγκες.⁴ Η ευθύνη για το βιοτικό επίπεδο των εργατών στα περίχωρα αποδόθηκε στους βιομήχανους, οι οποίοι σπάνια δρούσαν για τη βελτίωσή του.

Η κατάσταση αυτή ενισχύθηκε από ένα γενικότερο κλίμα έλλειψης ενδιαφέροντος για τα αστικά ζητήματα από τους ίδιους τους κατοίκους, αλλά και την έλλειψη μέριμνας από την κυβέρνηση. Ο Anthony Sutcliffe υποστηρίζει πως η βραδύτητα της Γαλλίας, στην ενασχόληση με τον πολεοδομικό σχεδιασμό, μπορεί να εντοπιστεί σε μία μη ευαίσθητη μεσαία τάξη, απρόθυμη να συμμετέχει σε μια καθολική μεταρρύθμιση των συνθηκών στέγασης, ή ακόμα και στη θεραπεία των επιβλαβών επιπτώσεων του αστικού περιβάλλοντος. Σημειώνει επίσης πως παρόλες τις πορείες και πολιτικές διαταραχές, λίγοι αμφισβήτησαν τη σταθερότητα της γαλλικής κοινωνίας.⁵ Επιπρόσθετα, οι «δυνάμεις της διατήρησης» του ιστορικού κέντρου αντιδρούσαν στην κατεδάφιση των παλιών γειτονιών και τη δημιουργία νέων και, παρά τις βελτιώσεις σε κατασκευαστικά υλικά και τεχνικές, η κατασκευή κτηρίων περιοριζόταν σε εφτά ορόφους. Το «κίνημα της διατήρησης» επιβεβαιωνόταν από την αύξηση των τουριστών συναλληλαγών, το οποίο έπειθε τους επιχειρηματίες ότι τους απέδιδε οικονομικά οφέλη.⁶

1 Rue Barbette

3 Rue des Gravilliers, 1924

2 Γειτονιά Marais στις αρχές του 20ου αιώνα

4 Γειτονιά Marais

¹ Clout, Hugh, «Ruins and Revival: Paris in the Aftermath of the Second World War», Άρθρο στο: Landscape Research, 2004, Τόμος 29, Τεύχος 2, σσ. 122-126

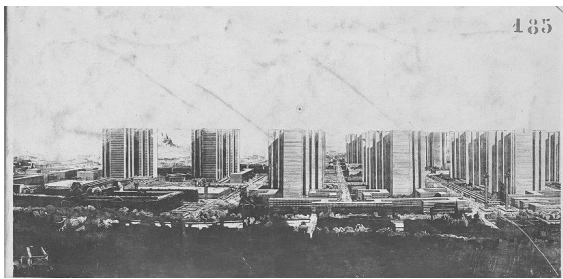
² Everson, Norma, «Paris: A Century of Change, 1878-1978», Yale University Press, 1979, σ. 271

³ Shaw, Marybeth, «Promoting an Urban Vision: Le Corbusier and the Plan Voisin», Διπλωματική Εργασία, Master of City Planning, MIT, 1991, σ. 21

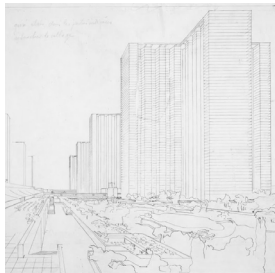
⁴ Phillips, Peggy A., «Modern France: Theories and Realities of Urban Planning», Lanham, University Press of America, 1987, σσ. 29-31

⁵ Sutcliffe, Anthony, «Towards the Planned City», St. Martin's Press, 1981, σ. 139

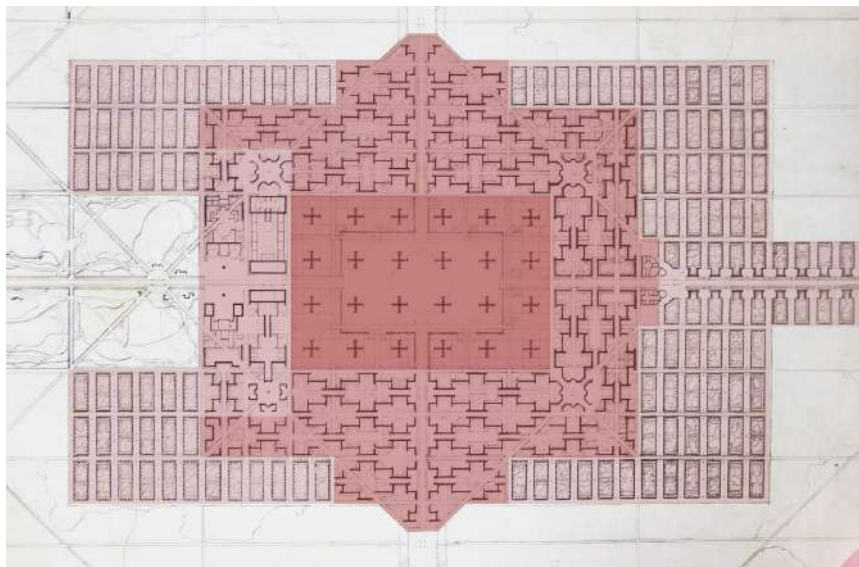
⁶ Shaw, Marybeth, «Promoting an Urban Vision: Le Corbusier and the Plan Voisin», Διπλωματική Εργασία, Master of City Planning, MIT, 1991, σ. 33

5 Άποψη της Σύγχρονης πόλης

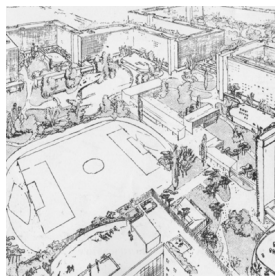
7 Σκίτσο Επιχειρηματικής ζώνης

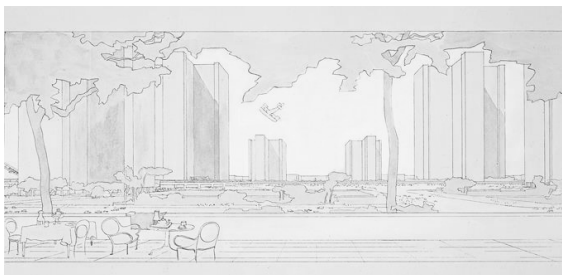
9 Ville Contemporaine

10 Πράσινη Έκταση

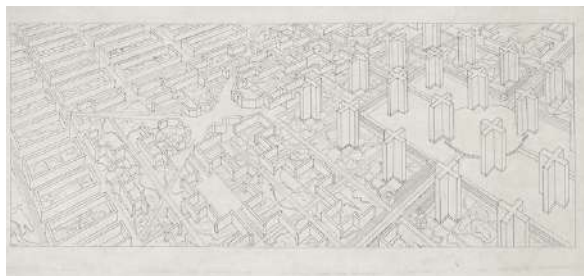
11 Αθλητικές Εγκαταστάσεις

12 Άποψη της πόλης από ένα cafe

6 Le Corbusier

8 Προοπτικό της Σύγχρονης Πόλης

«Η ανάπτυξη και η μορφή των πόλεων δεν καθορίζεται από τη θέληση των αρχιτεκτόνων, πόσο μάλλον από αυτή ενός μονάχα αρχιτέκτονα, αλλά από κοινωνικό-οικονομικές δυνάμεις και συμφέροντα, θεσμικά μοτίβα, [...] Οι αρχιτέκτονες απλά προτείνουν συνταγές που εκπροσωπούν αυτές τις δυνάμεις και συμφέροντα, μερικές φορές με αξιοσημείωτα γοητευτικούς τρόπους – και ο Le Corbusier φαίνεται να είναι ένας από αυτούς».⁷ Stanislaus von Moos

Ville Contemporaine

Στις συνθήκες αυτές αντιτίθεται ο Le Corbusier (Charles-Édouard Jeanneret-Gris, 1887-1965), ο οποίος πρώτα παρουσιάζει την ιδέα του για μια «Σύγχρονη Πόλη Τριών Εκατομμυρίων Ανθρώπων»⁸ στο Salon d'Automne του Παρισιού, το Νοέμβριο του 1922. Του είχε ανατεθεί η σχεδίαση ενός σιντριβανιού, περιπτέρου ή ενός κομματιού αστικού εξοπλισμού αλλά αντ' αυτών παρουσιάζει μια μακέτα 27.5 μέτρων μήκους της Σύγχρονης Πόλης.⁹ Ο σχεδιασμός της Σύγχρονης Πόλης στηρίζεται σε στατιστικές έρευνες για την δημογραφική έκρηξη, τα κυκλοφοριακά προβλήματα στην ευρύτερη έκταση του Παρισιού αλλά και από μαρτυρίες για τη γενικότερη ποιότητα ζωής στην πρωτεύουσα. Έτσι, θέτει ως κύριους στόχους «την αποσυμφόρηση των κέντρων των πόλεων, την αύξηση της πυκνότητάς τους, την ενίσχυση των μέσων μεταφοράς και την αύξηση των πάρκων και πράσινων χώρων»¹⁰ και «αποδέχεται ως πλαίσιο δράσης αυτά που αντιλαμβανόταν ως βασικά στοιχεία της εποχής: μοντέρνα βιομηχανία και κεντρική γραφειοκρατία στην υπηρεσία της καπιταλιστικής συσσώρευσης και κοινωνικής πρόνοιας».¹¹

Η πόλη οργανώνεται σε ένα καρτεσιανό κάναβο περίπου 365 μέτρων (400 γιάρδων), μέσω αυστηρού διαχωρισμού σε 3 ζώνες κατοίκησης: την επιχειρηματική, την οικιστική και την κηπούπολη, κάθε μια με διαφορετικές τυπολογίες κτηρίων. Στα αριστερά της ζώνης των ουρανοξυστών θα βρίσκονταν τα μεγάλα δημόσια κτήρια, τα μουσεία και τα διοικητικά κέντρα, και ακόμα πιο αριστερά θα βρισκόταν μια γραμμική πράσινη έκταση, στο πλάτος της επιχειρηματικής ζώνης. Στα δεξιά, έξω από την πόλη, θα βρίσκονταν οι βιομηχανίες και οι αποθήκες τους. Τέλος, περιμετρικά του επιχειρηματικού κέντρου θα αναπτύσσονταν οι ζώνες κατοίκησης, οι κηπουπόλεις (garden cities), και γύρω από όλη την πόλη θα εκτεινόταν η δασική προστατευόμενη ζώνη.

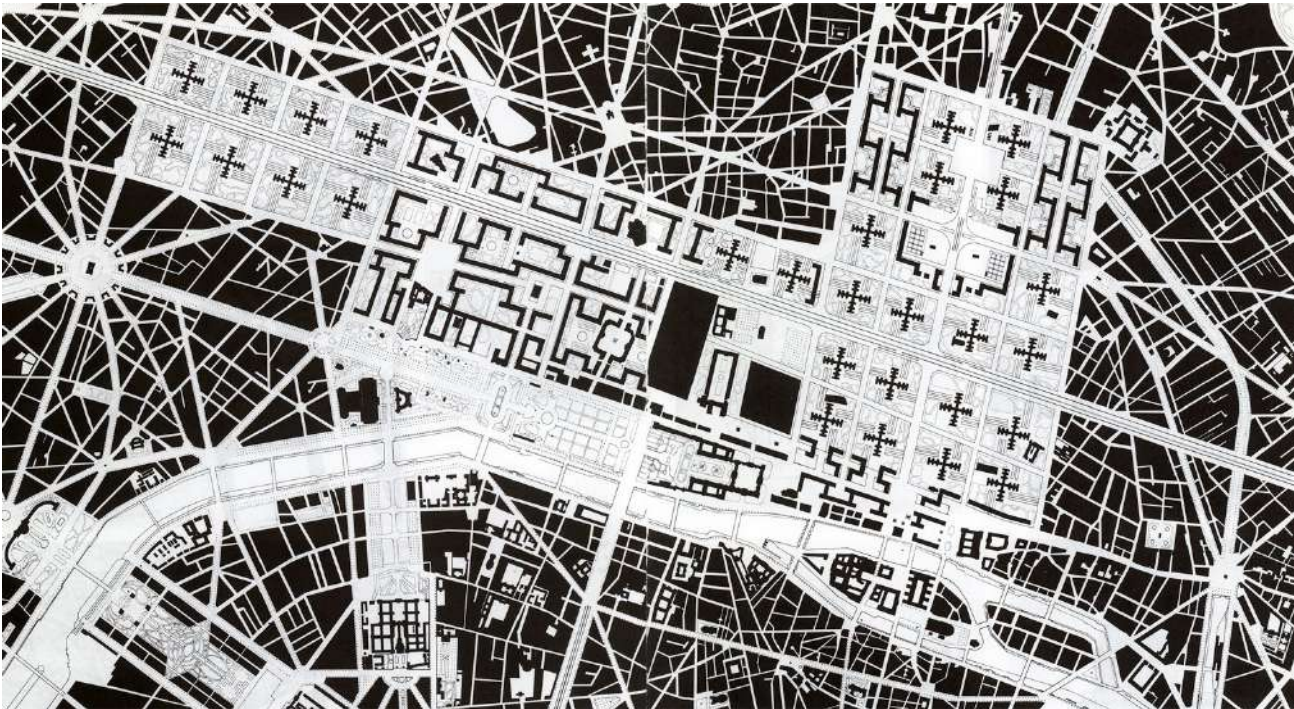
Ως προς το οδικό σύστημα του Παρισιού, ο Le Corbusier αναφέρεται στις λεωφόρους του Haussmann ως μια απαραίτητη ανάγκη της εποχής, αλλά κατακρίνει την τοποθέτηση μνημείων στις άκρες τους και την ακτινωτή οργάνωση – ήθελε οι λεωφόροι να εκτείνονται άπειρα, χωρίς εμπόδια διαμέσου της πόλης.¹² Έτσι, σχεδιάζει δύο κύριους άξονες, βορρά-νότου και ανατολής-δύσης, που διατρέχουν κεντρικά τον κάναβο, ενώνοντας το κέντρο της πόλης με τα προάστια, με τον πιο άμεσο και γρήγορο τρόπο. Θα ήταν κατασκευασμένοι από οπλισμένο σκυρόδεμα συνολικού πλάτους 110 με 165 μέτρων, και θα οργανώνονταν κατακόρυφα σε επίπεδα, ανάλογα με την ταχύτητα κυκλοφορίας και τη χρήση, εξυπηρετώντας φορτηγά, υψηλής ταχύτητας αυτοκίνητα και γραμμές τρένων. Οι δευτερεύοντες άξονες κυκλοφορίας θα συναντούσαν το κύριο δίκτυο ανά 365 μέτρα στο κέντρο, και μετά το μισό στον εξωτερικό δακτύλιο. Οι κύριοι άξονες Στον κεντρικό κόμβο θα βρισκόταν ο σταθμός των τρένων και στην οροφή ένα αεροδρόμιο (landing stage for aero-taxis).

Στο κέντρο της Σύγχρονης Πόλης βρισκόταν η επιχειρηματική

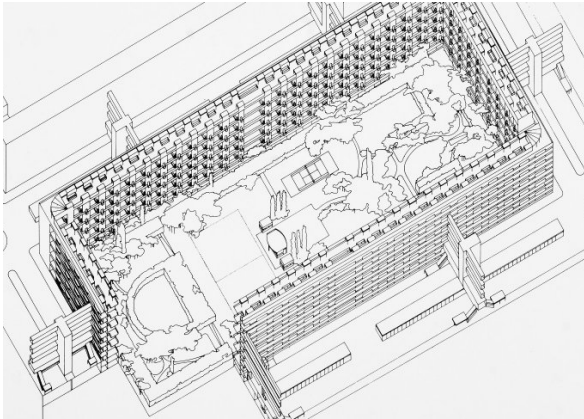
14 Ο Le Corbusier μπροστά στο σχέδιό του

15 Plan Voisin

13 Πόλη των Πύργων

16 Αξονομετρικό του περικλειστού κτηρίου κατοικιών

ζώνη, όπου υπήρχαν 24 ουρανοξύστες 60 ορόφων και ύψους πάνω από 200 μέτρα, με απόσταση 250 μέτρων μεταξύ τους. Η κάτοψη τους είχε σταυροειδές σχήμα με οδοντωτά άκρα, συνολικής διάστασης περίπου 190 επί 190 μέτρα, ώστε να επιτυγχάνεται μέγιστος φωτισμός και θέα, κατά τον αρχιτέκτονα. Εκεί θα στεγάζονταν κυρίως επιχειρήσεις και ξενοδοχεία, ενώ στην απόληξή τους θα υπήρχαν κήποι, εστιατόρια και δραστηριότητες για μετά τη δουλειά. Η συνολική κάλυψη των ουρανοξυστών θα αποτελούσε μονάχα το 5% της επιχειρηματικής ζώνης, με το υπόλοιπο 95% να αποτελείται από πάρκα και κήπους, με οργανικά μονοπάτια να τους διατρέχουν, διάσπαρτα θέατρα και πλατείες, αλλιά και μικρά κτήρια τριών ορόφων, που θα στέγαζαν καταστήματα πολυτέλειας, εστιατόρια και καφέ.¹³ Έτσι, στη ζώνη αυτή θα προέκυπτε πυκνότητα περίπου 300 κατοίκων ανά ένα τετραγωνικό χιλιόμετρο. Ο Le Corbusier δηλώνει πως η ιδέα αυτή για την πόλη των πύργων προτάθηκε σε αυτόν από τον August Perret (1874-1954), αλλιά μόλις δημοσιεύθηκαν τα σχέδια για την «Πόλη των Πύργων» το 1922, ο Le Corbusier καταδίκασε τη συμβατική μορφή των ουρανοξυστών και των μεταξύ τους γεφυρών.¹⁴

Περιμετρικά του επιχειρηματικού κέντρου θα βρισκόταν η οικιστική ζώνη, προοριζόμενη για την αστική τάξη, δηλαδή των ανθρώπων που θα δούλευαν στους ουρανοξύστες. Εκεί θα αναπτύσσονταν γραμμικά κτήρια διαμερισμάτων (immeuble-villas), 12 ορόφων (6 διώροφα διαμερίσματα) και με συνεχείς οπισθοχωρήσεις στην κάτοψη. Έτσι, οι πολυτελείς κατοικίες δύο επιπέδων, θα εγγυούνταν και την ιδιωτικότητα των κατοίκων. Η συνολική κάλυψη της ζώνης αυτής είναι 15%, με το υπόλοιπο 85% να είναι κήποι και αθλητικοί χώροι. Τέλος, η εξωτερική ζώνη κατοίκησης θα αναπτυσσόταν μέσω περικλειστών, «κυτταρικών» κτηρίων, με παρόμοια οργάνωση διαμερισμάτων και περιβάλλοντα χώρου, αλλιά συνολική κάλυψη 48%. Αντίθετα, δεν υπήρχε πρόβλεψη για τις κατοικίες των εργατών στο σχέδιο αυτό: με τις οικονομικές απολαβές που θα προέκυπταν από την παραγωγή της πόλης, θα δημιουργούνταν οι εργατικές κατοικίες έξω από το κέντρο.¹⁵

Παρά τη θεωρητική φύση της Σύγχρονης Πόλης, ως εξαρτώμενη από τις συγκεκριμένες συνθήκες στο χρόνο και το χώρο, η πρόταση αυτή δεν ήταν τοποειδής, αλλιά διαγραμματική - αναφερόταν με γενικό τρόπο στο Παρίσι, χωρίς να υποδηλώνει κάποια συγκεκριμένη περιοχή εγκατάστασης. Από αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτή η «εναλλαξιμότητα» της μοντέρνας πολεοδομίας, δηλαδή την έλλειψη μέριμνας για τη δημιουργία συνδέσεων με τις υπάρχουσες συνθήκες του συγκεκριμένου αστικού ιστού και τη δυνατότητα κατασκευής της οπουδήποτε υπάρχει το κατάλληλο, πεδινό έδαφος.

Plan Voisin

Μερικά χρόνια αργότερα, το 1925 στην έκθεση Art Deco, του Pavillon de l'Esprit Nouveau, παρουσιάζεται το σχέδιο «Plan Voisin»¹⁶, όπου η προηγούμενη πρόταση εφαρμόζεται στη δεξιά όχθη του Σηκουάνα. Η επιφάνεια που θα καταλάμβανε η νέα πόλη είναι περίπου 5 τετραγωνικά χιλιόμετρα, στο τρίτο και τέταρτο δημοτικό διαμέρισμα του Παρισιού και έχει σχήμα L. Διαμορφώνεται από δύο ορθογώνια, το δυτικό που προορίζεται για το οικιστικό, πολιτιστικό και κυβερνητικό πρόγραμμα και το ανατολικό με την επιχειρηματική ζώνη, όπου οι ουρανοξύστες περιορίζονται σε 18 από τους 24 του προηγούμενου σχεδίου. Από την ιστορική περιοχή που θα κατεδαφιζόταν, μονάχα μερικά σημαντικά αρχιτεκτονήματα θα διασώζονταν, όπως το Palais Royal, Place des Vosges και μερικές εκκλησίες και κατοικίες, όπως η εκκλησία St. Martin και St. Merry. Αυτά θα ήταν «διατηρημένα σαν κομμάτια μουσείου πάνω στο πράσινο χαλί των ουρανοξυστών, χαμηλά

¹³ Shaw, Marybeth, «Promoting an Urban Vision: Le Corbusier and the Plan Voisin», Διπλωματική Εργασία, Master of City Planning, MIT, 1991, σ. 37-38

¹⁴ von Moos, Stanislaus, «Le Corbusier: Elements of a Synthesis», 010 Publishers, 2009, σ. 180

¹⁵ Shaw, Marybeth, «Promoting an Urban Vision: Le Corbusier and the Plan Voisin», Διπλωματική Εργασία, Master of City Planning, MIT, 1991, σ. 38

¹⁶ Το όνομα δανείζεται από τον Gabriel Voisin, ιδιοκτήτη της αυτοκινητοβιομηχανίας Voisin, ο οποίος χρηματοδότησε την έκθεση.

κτήρια τα οποία θα συναντούσε κανείς περπατώντας στα καμπύλα μονοπάτια των πάρκων». **16**

Η πρόταση του Le Corbusier δεν απέβλεπε σε πρωτοβουλίες του δημοσίου για την πραγματοποίησή της, αλλά σε μία κοινοπραξία τραπεζών και εταιριών για την αγορά της γης, την πλήρη κατεδάφιση και την κατασκευή των νέων ουρανοξυστών. Παρά την τεράστια προσπάθεια που θα χρειαζόταν αυτό, ο Le Corbusier πίστευε πως το κίνητρο του κέρδους θα ήταν αρκετό για να πείσει τους ιδιοκτήτες των βιομηχανιών να επενδύσουν σε αυτό. Υποστήριζε πως αυτή δεν είναι η ουτοπική πόλη του μέλλοντος αλλά η Σύγχρονη Πόλη του παρόντος, διότι υπήρχαν τα μέσα να πραγματοποιηθεί, τουλάχιστον από την τεχνική πλευρά. **18** Στην περίοδο των Haussmann και Napoleon, δηλαδή σε ένα αυτοκρατορικό καθεστώς, ο σχεδιαστής συνήθως χρειαζόταν μονάχα την έγκριση του κυβερνήτη για την εφαρμογή κάποιου σχεδίου. Αυτή σήμαινε ότι οι τελεστικές διαδικασίες ήταν πολύ γρήγορες, χωρίς όμως να εξυπηρετούν απαραίτητα όλες τις κοινωνικές τάξεις – συνήθως τις φτωχότερες. Όμως, η εποχή της πρότασης αυτής του Le Corbusier βρίσκεται στο μεταίχμιο μιας διαφορετικής συνθήκης, διότι ένας αστικός σχεδιαστής ξεκινά να εργάζεται εντός ενός πολύ περιπλοκότερου συστήματος, με μεγαλύτερο πληθυσμό και έκταση, περισσότερα συγκρουόμενα συμφέροντα και ανάγκες. **19** Επομένως, εντός του πλαισίου αυτού, μπορεί να εξηγηθεί η φύση της πολεοδομίας του Le Corbusier ως απλοποιημένη στρατηγική, που δεν είχε απαραίτητα σκοπό στην εξολοκλήρου πραγματοποίησή της, αλλά στην επιρροή των αρχιτεκτόνων, πολεοδόμων και πολιτικών.

Καταληκτικά, ο μοντερνισμός του Le Corbusier βασίζεται στην επανάληψη των ίδιων υπερμεγεθών αντικειμένων, δηλαδή μονάχα σε μια κλίμακα. Το οικοδομικό τετράγωνο προκύπτει μονάχα από τη μέγιστη απόσταση των δευτερευόντων δρόμων, το συγκρότημα διαμορφώνεται από την απλοποιημένη συσχέτιση των κτηρίων, και η γειτονιά, με την παραδοσιακή της οριζόντια μορφή ανάγεται στο εσωτερικό κάθε κτηρίου. Έτσι, με τα πανταχόθεν ελεύθερα κτήριά επί μιας αχανούς πράσινης, απροσδιόριστης έκτασης, δε μπορούν να ανακύψουν ποιότητες αστικού resilience, αφού η ενοποιητική μεσαία κλίμακα του οικοδομικού τετραγώνου, του συγκροτήματος ή της γειτονιάς, δεν αρθρώνεται στην πράξη.

Les Trente Glorieuses

Τη μεταπολεμική περίοδο, μεταξύ 1945-1975, η Γαλλία γνώρισε εντονότατη πολιτική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, η οποία είναι πλέον γνωστή ως «les trente glorieuses». Αυτό έγινε δυνατό μέσω μιας κυβερνητικά κατευθυνόμενης οικονομίας, χαρακτηριζόμενη από έντονο κρατική παρέμβαση και διευθυντισμό, σε αντίθεση με το μη παρεμβατικό, φιλελεύθερο σύστημα της Ελλάδας. Μαζί με τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, παρουσιάζονται και έντονες δημογραφικές αλλαγές. Ο πληθυσμός της Γαλλίας, στο διάστημα 1946-1968, αυξάνεται από 40.506.639 σε 49.780.543, και ο πληθυσμός του Παρισιού αυξάνεται κατά 350.000. Οι καταστροφές από τους παγκόσμιους πολέμους ήταν κυρίως εμφανείς στην εξοχή της Γαλλίας, όχι στις μεγαλύτερες πόλεις. Μονάχα το 2% των καταστροφών της Γαλλίας απαντάται στο Παρίσι, το οποίο αν και μικρό σήμαινε 7.000 εντελώς και 60.000 μερικώς κατεστραμμένα κτήρια. **20** Στο κέντρο ξεκινούν έντονες προσπάθειες αποκατάστασης του ιστορικού ιστού, ενισχύοντας το κίνημα της διατήρησης. Παράλληλα, η σταδιακή κατεδάφιση του περιμετρικού τείχους του Παρισιού, που συνέβαινε από τις αρχές του αιώνα, είχε δημιουργήσει μια κενή γραμμική ζώνη, γνωστή ως La Zone. Εκεί κατοικούσαν σε πρόχειρους καταυλισμούς φτωχοί εργάτες

17 Συσχέτιση με το μεσαιωνικό ιστό

18 Τα ίχνη του τείχους στο δρόμο

21 La Zone

17 Shaw, Marybeth, «Promoting an Urban Vision: Le Corbusier and the Plan Voisin», Διπλωματική Εργασία, Master of City Planning, MIT, 1991, σ. 39

18 von Moos, Stanislaus, «Le Corbusier: Elements of a Synthesis», 010 Publishers, 2009, σ. 176

19 Shaw, Marybeth, «Promoting an Urban Vision: Le Corbusier and the Plan Voisin», Διπλωματική Εργασία, Master of City Planning, MIT, 1991, σ. 21

20 Clout, Hugh, «Ruins and Revival: Paris in the Aftermath of the Second World War», Άρθρο στο: Landscape Research, 2004, Τόμος 29, Τεύχος 2, σ. 126

19 Grand Ensemble

20 Ville Nouvelle

21 Pierre Sundeau: «L’urbanisme modern, les ressources nouvelles de la technique permettent de réviser la traditionnelle conception des villes et agglomérations. Face à la turbulence, la laideur, la vulgarité, l’ensemble d’habitations, par son organisation intérieure, son environnement social, son support territorial, doit être un moyen d’épanouissement individuel et social et comme l’antidote de notre civilisation industrielle... Les équipements collectifs créent une solidarité entre les logements. L’unité d’habitation, par ses centres de culture, d’échange, de loisirs, doit constituer un havre de paix et de tranquillité pour l’homme moderne». Mengin, Christine, «La Solution des grands ensembles», Άρθρο στο: Vingtième Siècle, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1999, Τεύχος 64, σ. 111

22 Merlin, Pierre, «New Towns: Regional Planning and Development», Taylor & Francis, Λονδίνο, 1971, σ. 142

23 Wong, Tai-Chee, «Social Housing in France: A permanent and multifaceted challenge for public policies», Άρθρο στο: Land Use Policy, Ιούλιος 2016, Τόμος 54, σ. 95-102

24 Newsome, W. Brian, «The Rise of the Grands Ensembles: Government, Business, and Housing in Postwar France», Άρθρο στο: The Historian, 2004, Τόμος 66, Τεύχος 4, σ. 816

και εσωτερικοί μετανάστες. Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στη ζώνη αυτή διανοίγεται η περιφερειακή λεωφόρος Boulevard Périphérique, ώστε να μειωθεί η κίνηση στο κέντρο της πόλης. Η κατασκευή της σηματοδοτεί και τον ξεκάθαρο χωρικό διαχωρισμό του κέντρου με τα προάστια, ο οποίος εντείνεται στα επόμενα χρόνια.

Επηρεασμένοι από το μοντέρνο κίνημα και τις ιδέες του Le Corbusier, πολιτικοί, πολεοδόμοι, αρχιτέκτονες, επιχείρησαν να εκσυγχρονίσουν το Παρίσι και να δώσουν λύση στο στεγαστικό πρόβλημα. Το 1958, ο Υπουργός Κατασκευών αναφέρει ότι η «μοντέρνα πολεοδομία επιτρέπει μια επανεξέταση της παραδοσιακής αντίληψης της πόλης [...] η μονάδα κατοίκησης πρέπει να δημιουργήσει ένα καταφύγιο ειρήνης και ηρεμίας για το μοντέρνο άνθρωπο». **21** Η λύση έρχεται με τη μορφή των «grand ensembles», δηλαδή μεγάλης κλίμακας οικισμούς εργατικών κατοικιών στα προάστια (banlieues), γρήγορης κατασκευής και χαμηλού κόστους, χρηματοδοτούμενοι από το κράτος αλλά και από ιδιωτικές επιχειρήσεις. **22** Τα συγκροτήματα συνήθως αποτελούνταν από επιμήκη high-rise κτήρια, συνήθως με περισσότερους από 15 ορόφους, μερικές φορές στη μορφή των κατοικιών που είχε προτείνει ο Le Corbusier προηγουμένως. Πανταχόθεν ελεύθερα γραμμικά κτήρια με συνεχείς γραμμικές όψεις, με τουλάχιστον 500 μονάδες κατοίκησης το καθένα. Ήταν κυρίως κατασκευασμένα από μπετόν και είχαν κεντρική θέρμανση, ασανσέρ, υδραυλικά συστήματα και μπάνια με καζανάκι. Έτσι, αρχικά τα grand ensembles αποτελούσαν σύμβολα «κοινωνικής προόδου» και «μοντέρνας άνεσης», και παρουσιάζονταν ως λύση στο πρόβλημα στέγας και την αστική εξάπλωση. **23**

Παρόλα αυτά, στα μέσα της δεκαετίας του 1970, η στεγαστική αυτή στρατηγική έγινε κύριος στόχος της μεταμοντέρνας κριτικής, λόγω των δυσχερών συνθηκών που είχαν ήδη δημιουργηθεί στα grand ensembles. Ήταν ήδη εμφανής η προχειρότητα της κατασκευής τους, μετά από δύο δεκαετίες έντονης χρήσης, αλλά και η κοινωνική αποξένωση που προξενούσαν οι γειτονιές αυτές, οδηγώντας στη δημιουργία γκέτο και την αύξηση της εγκληματικότητας. Είχαν κατασκευαστεί πάνω από 900.000 μονάδες κατοίκησης σε συγκροτήματα grand ensemble, όταν το 1973 ο επόμενος Υπουργός Κατασκευών Olivier Guichard (1920-2004), παραδέχεται ότι τα έργα αυτά οδηγούσαν σε μη ικανοποιητικές συνθήκες ζωής και απαγορεύει την αρχιτεκτονική μορφή τους, ως προς το μήκος, ύψος και πυκνότητα κατοίκησης των κτηρίων. **24** Τότε δημιουργούνται και οι «ville nouvelles», μνημειώδη αστικά συγκροτήματα με έντονες επιρροές από το μεταμοντέρνο κίνημα, ως απάντηση στα μοντέρνα συγκροτήματα κοινωνικής κατοίκησης. Έτσι, η αστική εξάπλωση συνέχισε μέσω της προαστικοποίησης της γης, δημιουργώντας μια αχανή μητροπολιτική έκταση.

23 Χτισμένο περιβάλλον της Βαρκελώνης 1890

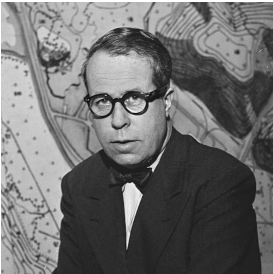
22 Pasea de Gracia

24 El Pla Jausselly

25 GATCPAC

26 Jose Luis Sert

27 Περιοδικό AC

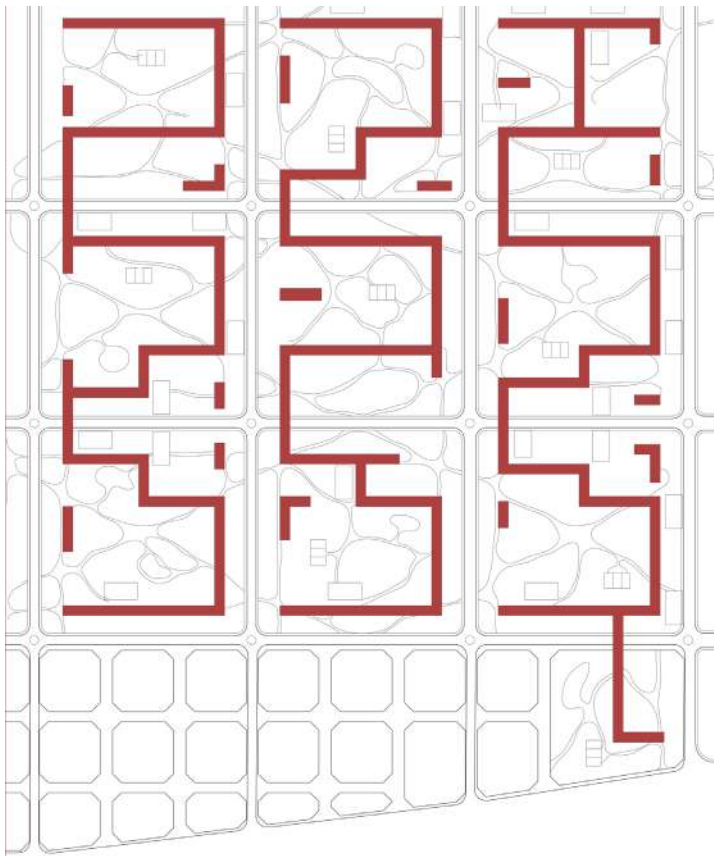
ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ

Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα η επέκταση της Βαρκελώνης γινόταν σταδιακά. Τα κτήρια κατοικιών της μεσαίας τάξης συγκεντρώνονταν γύρω από τον κεντρικό εμπορικό άξονα (Paseo de Gracia), με τις εργατικές τάξεις να παραμένουν στα ερείπια της Παλιάς Πόλης. Υπήρξαν δύο περιόδους έντονης οικοδομικής δραστηριότητας, 1876-1886 και 1914-1929, λόγω της αστικοποίησης δύο περιοχών με αφορμή τις Διεθνείς Εκθέσεις του 1888 και 1929, στο πάρκο Citadel και στο λόφο Montjuich αντίστοιχα. Εκεί χτίστηκαν μεγαλειώδη αρχιτεκτονήματα, όπως η Αψίδα του Θριάμβου και το Palacio Nacional. Επομένως, είχε ήδη καθιερωθεί ένας κοινωνικός και λειτουργικός ταξικός διαχωρισμός, που διέσπασε την κοινωνική συνοχή και ομοιομορφία που πρότεινε το σχέδιο του Cerdà.²⁵ Ταυτόχρονα, χωρίς την έγκριση των οικοδομικών κανονισμών του και σε καθεστώς σχετικής ανομίας, το 1872 το 90% των κτηρίων παραβίαζαν τους οικοδομικούς κανονισμούς. Αντίστοιχα, το 1890, τα οικοδομικά τετράγωνα είχαν δομηθεί στο 70% της επιφάνειάς τους, σε αντίθεση με το αναμενόμενο 50%. Τα τετράγωνα τελικά έγιναν περικλειστά, ενώ αυξήθηκε παράλληλα η επιτρεπόμενη δόμηση, υπέργεια και υπόγεια, κλείνοντας τις εσωτερικές αυλές με αποτέλεσμα την κάλυψη τους. Ταυτόχρονα, τα οικοδομικά τετράγωνα που προορίζονταν για το δημόσιο πρόγραμμα (σχολεία, αγορές και κοινωνικά κέντρα) χρησιμοποιήθηκαν για κτήρια κατοικιών, εμπορικά καταστήματα και βιομηχανίας, διασπώντας την μελέτη της γειτονιάς που είχε κάνει ο Cerdà.

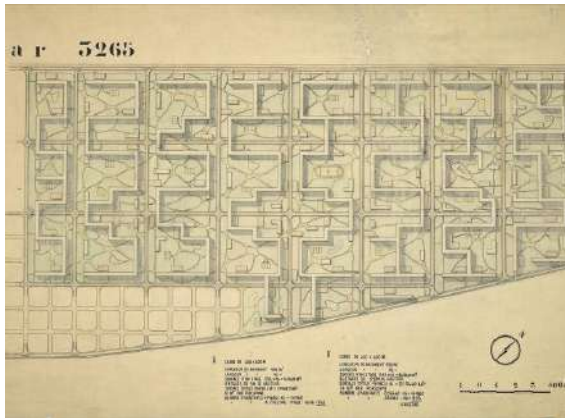
Από τις αρχές του αιώνα υπήρχαν μερικές προσπάθειες ελέγχου της νέας πόλης, όπως το 1905 με το σχέδιο «El Pla Jausselly» του Léon Jaussel, όπου προτείνει την ένωση της Eixample με τη Ciutat Vella, επιχειρώντας να ανακατευθύνει την ανάπτυξη της πόλης προς μία πιο συμπαγή αστική μορφολογία.²⁶ Όμως, μονάχα με την πτώση της μοναρχίας το 1931 ξεκινούν έντονες προσπάθειες επαναπροσδιορισμού της επέκτασης της πόλης. Τότε, δημιουργείται η Δεύτερη Δημοκρατία (Second Republic), όπου για πρώτη φορά από τον πρώιμο 18ο αιώνα τα αυτόνομα πολιτικά όργανα της Καταλονίας επανασυστάθηκαν. Εντός αυτού του καθυσχυαστικού πολιτικού περιβάλλοντος και λόγω της δημογραφικής πίεσης από την αύξηση του πληθυσμού, παρουσιάζεται και πάλι η ανάγκη για αναδιοργάνωση της επέκτασης της πόλης.²⁷

PLAN MACIA

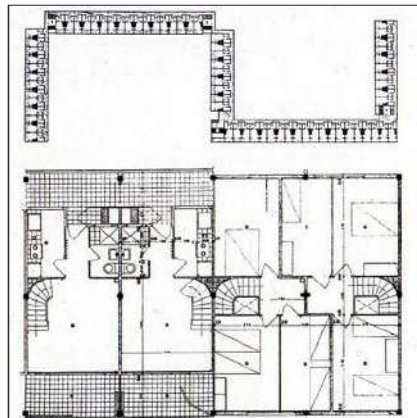
Τον Οκτώβριο του 1930 οι Josep Lluís Sert (1902-1983), Josep Torres Clavé (1906-1939), José Manuel Aizpurúa (1902-1936), Fernando García Mercadal (1986-1985) και άλλοι δημιουργούν την ομάδα GATCPAC²⁸, ως τον καταλανικό κλάδο της ομάδας CIAM, και εκδίδουν το περιοδικό τους A.C. (Arquitectura Contemporánea). Στο πρώτο τεύχος του A.C. ασκούν κριτική στην εκθετική επέκταση της Βαρκελώνης και προτείνουν την διεξαγωγή ενός διαγωνισμού για το σχεδιασμό της, κάτι που τελικά δε πραγματοποιήθηκε. Όμως, έχοντας στενές πολιτικές σχέσεις με τον Πρόεδρο της τότε νεοσύστατης Δημοκρατίας της Καταλονίας, Francesc Macià (1859-1933), δημιουργούν σε συνεργασία με το Le Corbusier το Plan Macià. Το σχέδιο ολοκληρώθηκε μετά από πολλές διαφορετικές φάσεις, μεταξύ του 1932 και 1936. Η πρώτη ολοκληρωμένη μορφή του παρουσιάστηκε στο τεύχος 13 του περιοδικού, το 1934.²⁹

30 Τμήμα του Plan Macià

31 Νέα επέκταση της πόλης

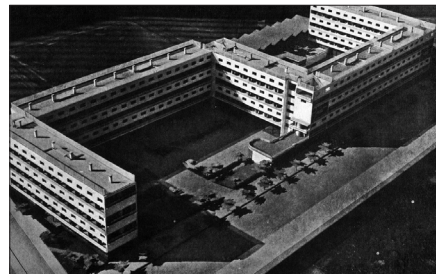
33 Κάτοψη Casa Bloc

28 Διάγραμμα Plan Macià

29 Άποψη του Plan Macià

32 Casa Bloc

30 Lejeune, Jean-Francois, «Madrid versus Barcelona: Two Visions for the Modern City and Block», Άρθρο στο: Athens Journal of Architecture, Οκτώβριος 2015, Τόμος 1, Τεύχος 4, σ. 274

31 Tarragó i Cid, Salvador, «El Plan Macià, síntesis del Trabajo del GATCPAC para Barcelona», Άρθρο στο: 2C, 1980, Τεύχος 16, σ. 73

Για τη διαμόρφωση της πρότασης αυτής, ξεκινούν ασκώντας κριτική στην αστική ανάπτυξη της Βαρκελώνης και των συνθηκών ζωής και υγιεινής όχι μόνο στην Παλιά Πόλη, αλλά και στην Eixample του Cerdà και τους πρόχειρους βιομηχανικούς οικισμούς στα περίχωρα. Επίσης, έκαναν κριτική στις περιοχές που αναπτύσσονταν στη λογική της Garden City, κάνοντας λόγο για «μια μορφή αστικής ανάπτυξης που ήταν αποτέλεσμα μιας κουλτούρας, κλίματος [...] τελείως διαφορετική από τη Μεσογειακή».**30** Ο Wygn αποδομεί την πρότασή τους σε 5 κύρια σημεία:

1. Την υγιεινή της Παλιάς Πόλης 2. Την άμεση παύση της επέκτασης της Eixample και τον καθορισμό ενός νέου σχεδίου, που θα ήταν περισσότερο σύμφωνο με τις ανάγκες της πόλης. 3. Χωρισμό της πόλης σε λειτουργικές ζώνες, σε μητροπολιτική κλίμακα (οικιστική, βιομηχανική, εμπορική...) και τον άμεσο περιορισμό των «μεικτών ζωνών». 4. Την ένωση της πόλης, μέσω επέκτασης της κύριας λεωφόρου Gran Via, με το παραλιακό μέτωπο και τη μετατροπή του σε ζώνη χαλάρωσης και ψυχαγωγίας, μια «Πόλη της Σχολής - City of Leisure» 5. Τη μεταρρύθμιση των οικοδομικών κανονισμών, ώστε να μπορέσουν να επιτευχθούν τα παραπάνω.

Αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι «είναι απαραίτητο να πυκνώσει η πόλη: η μοντέρνα πολεοδομία πρέπει να πολεμήσει την ιδέα της κηπούπολης και της αστικής εξάπλωσης».**31** Για να αποφύγουν την επέκταση των οικοδομικών τετραγώνων του Cerdà, πέρα από τα όρια του σχεδίου, προτείνουν ένα νέο σύστημα: ένα μορφολογικό κάναβο, διαστάσεων 400 επί 400 μέτρα, δηλαδή την επιφάνεια 9 οικοδομικών τετραγώνων του Cerdà. Αυτό το σύστημα θα αναπτυσσόταν στις άκρες της υπάρχουσας Eixample και τους γύρω οικισμούς. Έτσι, η επέκταση της πόλης θα μειωνόταν, ενώ θα αυξανόταν η πυκνότητα σε περισσότερους από 1000 κατοίκους ανά εκτάριο, δηλαδή διπλάσια από την υφιστάμενη πυκνότητα. Επομένως, κάνουν χρήση του συστήματος του Cerdà, επιχειρώντας να το προσαρμόσουν στις νέες οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες, μέσω μεγέθυνσης της κλίμακας.

Η μορφολογία των κτηρίων που προτείνουν στην οικιστική ζώνη παραπέμπει στην Casa Bloc, ένα πειραματικό μοντέλο κοινωνικής κατοίκησης, αρκετά μικρότερο συγκριτικά με αυτό που προτάθηκε στο Plan Macià, για εργάτες εργοστασίων. Χτίστηκε στο διάστημα 1932-1936 στη γειτονιά Sant' Andreu, στο βορειοανατολικό τμήμα του Eixample. Το κτήριο αυτό είχε 170 μέτρα μήκος και 70 μέτρα πλάτος, επί δρόμου πλάτους 30 μέτρων. Το κτήριο αρθρώνεται με συνεχείς οπισθοχωρήσεις στην κάτοψη, γύρω από δύο φυτεμένα αίθρια, ένα προς το δρόμο και ένα εσωτερικό, με εμφανείς αναφορές στις κατοικίες που πρότεινε ο Le Corbusier στη Ville Contemporaine. Η κυκλοφορία τροφοδοτείται μέσω 4 κλιμακοστασίων και ανεγκυστήρων σε γραμμικούς εξωτερικούς διαδρόμους, ανά δύο ορόφους. Όλες οι μονάδες κατοίκησης είναι διαμπερείς μεζονέτες, διαμορφώνοντας έτσι μια μεγάλη πυκνότητα, 1140 κατοίκων ανά εκτάριο.

Ο Sert αναφέρεται χαρακτηριστικά στην Casa Bloc ως μια «μονάδα γειτονιάς» (neighborhood unit).

«Αυτό το σχέδιο κατοίκησης για οικογένειες χαμηλού εισοδήματος [...] είναι προσαρμοσμένο στο κλίμα της Βαρκελώνης. Αυτές οι μονάδες διαμερισμάτων, με τις κοινωνικές υπηρεσίες τους, διαμορφώνουν μία μικρή μονάδα γειτονιάς. Οι ευρύχωρες πτέρυγες αυτών των οικοδομικών τετραγώνων και οι ημι-κλειστοί ανοιχτοί χώροι ανάμεσά τους παραπέμπουν στο παραδοσιακό Μεσογειακό αίθριο και, ως ένα σημείο, ανακατασκευάζουν το στοιχείο αυτό σε αστική κλίμακα. Η σχέση ανάμεσα στους ανοιχτούς και κτισμένους χώρους έχει ιδιαίτερη

σημασία στο σχέδιο: από αυτή μπορεί να προκύψει μια πληθώρα αρχιτεκτονικών εκφράσεων».³²

Ένα άλλο στοιχείο της πρότασής τους αποτελούσε η αστική ανανέωση (saneamiento), η οποία αφορούσε στην κατεδάφιση καταπονημένων κτηρίων στο ιστορικό κέντρο, στις πιο πυκνοκατοικημένες και ανθυγιεινές περιοχές, Raval και Barrio Chino, και τη μετατροπή τους σε πάρκα, ώστε να «δοθεί στους κατοίκους του περισσότερος αέρας, φως και η οπτική σε ανοιχτούς χώρους και δέντρα, δηλαδή είναι απαραίτητο να ανακτήσουν την επαφή τους με τη φύση».³³ Αυτή η στρατηγική περιορισμένων και στοχευμένων κατεδαφίσεων, σε συνδυασμό με την αποδοκιμασία τους για την απομόνωση των μνημείων, έρχεται σε ρήξη με τη λογική tabula rasa που παρουσίαζε την ίδια εποχή ο Le Corbusier. Φαίνεται η προσπάθεια απομάκρυνσής του GATEPAC από τις αυστηρές διδαχές του μοντερνισμού, δίνοντας περισσότερη σημασία σε ένα καινούριο «σεβασμό του παρελθόντος».

Παρά της πολιτική στήριξη που είχε η ομάδα στην Καταλονία, το σχέδιο τελικά δεν εφαρμόστηκε λόγω του Εμφύλιου Πολέμου (1936-1939). Η νίκη του Franco είχε ως αποτέλεσμα της εξαφάνιση του GATCPAC, μαζί με όλα τα καταλανικά κόμματα και πολιτιστικά κινήματα. Ο Sert συνέχισε να διαδίδει τις πολεοδομικές αντιλήψεις της ομάδας του, στην Αμερική πια ως καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου του Harvard για τις επόμενες δεκαετίες.³⁴

BARCELONA GRISA

Η πρώτη μεταπολεμική προσπάθεια ελέγχου της ανάπτυξης της πόλης της Βαρκελώνης και των 27 δήμων, που σήμερα αποτελούν την ευρεία μητροπολιτική έκταση, έγινε με το «El Pla Comarcal de 1953». Πρότεινε ένα πολύ-πυρηνικό σύστημα οργάνωσης, με πράσινες ζώνες και μεγάλες αγροτικές εκτάσεις. Κάνει λόγο επίσης και για αλληλαγές στους οικοδομικούς κανονισμούς, την πυκνότητα και το χωρισμό σε ζώνες. Ήταν αρκετά ολοκληρωμένο, περιεκτικό σχέδιο, όμως απέτυχε να προβλέψει την ταχεία αύξηση του πληθυσμού, που συνέβη στα επόμενα χρόνια. Επίσης, χωρίς δημοκρατικές εκλογές οι τοπικές πολιτικές αρχές είχαν λίγη εξουσία και τελικά τις επόμενες δεκαετίες η ανάπτυξη της πόλης έγινε με τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς και κερδοσκοπίας.³⁵ Παρόλα αυτά, αποτέλεσε μια προσπάθεια οργάνωσης σε μητροπολιτικό επίπεδο.

Μέχρι το 1970 ο πληθυσμός της Βαρκελώνης είχε έφτασε τους 1.745.142 κατοίκους, αύξηση 61% από το 1940, δηλαδή διπλάσιο από αυτόν που πρότεινε το σχέδιο του 1953. Παράλληλα με τη δημογραφική αυτή αλλαγή συνέπεσε η περίοδος προεδρίας του Josep M. Porcioles, 1957 με 1973, όπου η Βαρκελώνη γνώρισε έντονη αστική υποβάθμιση – τόσο έντονη που από ιστορικούς είναι πλέον γνωστή ως «Porciolismo» και η Βαρκελώνη, εκείνη την περίοδο, χαρακτηρίζεται ως Γκρίζα Βαρκελώνη (Barcelona Gris).³⁶ Παρακάμπτοντας το ρυθμιστικό σχέδιο του 1953, ο Porcioles ενέκρινε ειδικές εργολαβίες, κατά τις οποίες κατασκευάστηκαν 300.000 χαμηλής ποιότητας οικιστικές μονάδες και ο προϋπολογισμός για πάρκα, πολιτισμό, άθληση και εκπαίδευση μειώθηκε στο μικρότερο δυνατό. Ως προς τη γειτονιά Eixample, δεν υπήρξε μέριμνα για συντήρηση ή διατήρηση των αρχιτεκτονημάτων, με αποτέλεσμα την κατεδάφιση πολλών μοντέρνων κτηρίων και την οικοδόμηση πάνω σε κτήρια του 19ου αιώνα. Η επιτρεπόμενη δόμηση έχει αυξηθεί από τα 13.520 τετραγωνικά μέτρα, που όριζαν οι πρώτοι κανονισμοί τη δεκαετία του 1880, σε 101.497 τετραγωνικά μέτρα τη δεκαετία του 60.³⁷ Επίσης, οι επιτρεπόμενοι όροφοι, από τους τέσσερεις του Cerdà, αυξήθηκαν στους οκτώ επί την προεδρία του Por-

34 El Pla Comarcal de 1953

36 Josep M. Porcioles

³² Sert, José Luis, «Can Our Cities Survive?», Harvard University Press, 1942, σ. 73

³³ Lejeuene, Jean-Francois, «Madrid versus Barcelona: Two Visions for the Modern City and Block», Άρθρο στο: Athens Journal of Architecture, Οκτώβριος 2015, Τόμος 1, Τεύχος 4, σ. 275

³⁴ Casellas, Antonia, «Barcelona's Urban Landscape: The Historical Making of a Tourist Product», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Αύγουστος 2009, Τόμος 35, Τεύχος 6, σ. 824

³⁵ Casellas, Antonia, «Barcelona's Urban Landscape: The Historical Making of a Tourist Product», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Αύγουστος 2009, Τόμος 35, Τεύχος 6, σ. 826

³⁶ Ferrer, Amador και Calavita, Nico, «Behind Barcelona's Success Story», Άρθρο στο: «Journal of Urban History», Τόμος 26, Τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2000, σ. 799

³⁷ Casellas, Antonia, «Barcelona's Urban Landscape: The Historical Making of a Tourist Product», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Αύγουστος 2009, Τόμος 35, Τεύχος 6, σ. 827

35 Συγκροτήματα κοινωνικής κατοίκησης

³⁸ Ferrer, Amador και Calavita, Nico, «Behind Barcelona's Success Story», Άρθρο στο: «Journal of Urban History», Τόμος 26, Τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2000, σ. 799

³⁹ Teruel, Laia, «Miniature Paradises: hidden gardens in the city block interiors of the Eixample», 2017, επίσκεψη: 21/9/2019, πηγή: lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/en/calaixera/reports/petits-paradis-jardins-ocults-als-interiors-dilla-de-eixample/ Η οεήδα Barcelona Metropolis επιμελείται από την τοπική διοίκηση της Βαρκελώνης (Adjuntament de Barcelona)

ciols, με ταυτόχρονη αύξηση επιτρεπόμενης κάλυψης. Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την αλλοίωση των εσωτερικών κήπων, που προέβλεπε το σχέδιο του Cerdà, και την περαιτέρω δόμησή τους - μετατράπηκαν σε ακάλυπτους χώρους, αποθήκες, χώρους στάθμευσης.

Η κερδοσκοπία αυτή έφτασε στο απόγειό της μετά από μια προσπάθεια έγκρισης ενός σχεδίου που θα κατέστρεφε 4.370 κατοικίες. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών συσπειρώθηκαν για να διαδηλώσουν στο δημαρχείο, όπου θα γινόταν το συμβούλιο για την έγκριση της πρότασης. Τα μέλη του δημοτικού συμβουλίου του Porciols επιχείρησαν να καταλάβουν όλες τις θέσεις που προορίζονταν για το κοινό στη συνέλευση αυτή, με αποτέλεσμα την κατάληψη του δημαρχείου από τους διαδηλωτές. Μετά από δημοσίευση των συμβάντων αυτών, η κεντρική κυβέρνηση της Μαδρίτης αναγκάστηκε να καθαιρέσει τον πρόεδρο την επόμενη μέρα. Ο Ferrer παρατηρεί πως το επεισόδιο αυτό σηματοδοτεί την εξασθένηση του καθεστώτος του Franco, την ενδυνάμωση των κοινωνικών κινήματων της Βαρκελώνης και τη συμμετοχή σε πολεοδομικά θέματα μεγάλης κλίμακας.³⁸

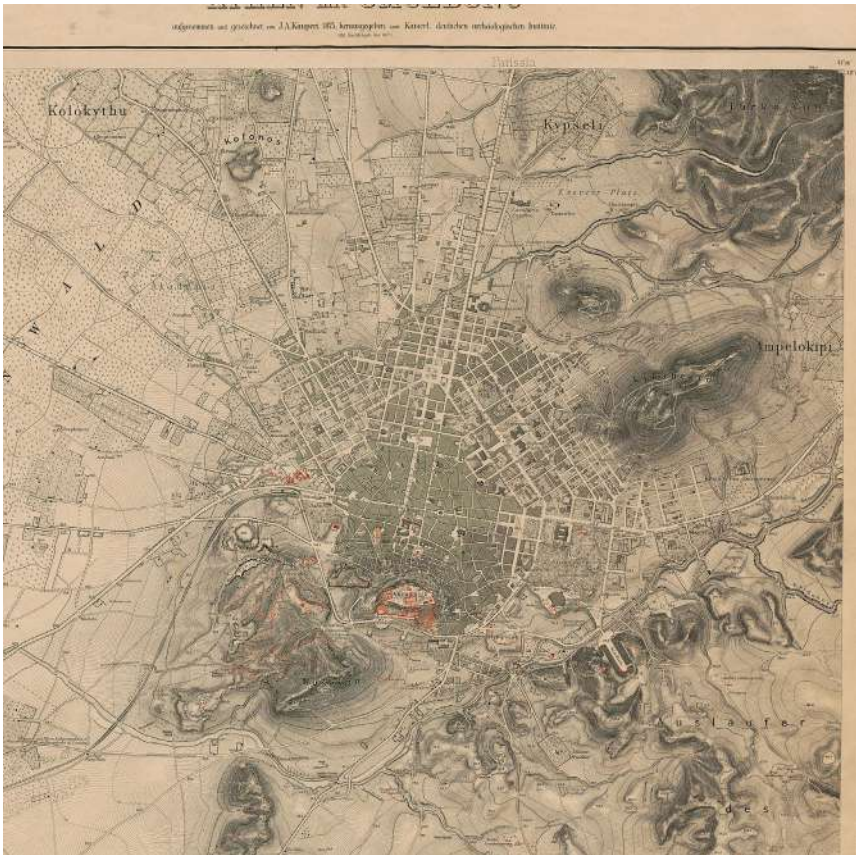
Βέβαια, η ιστορικός Mercè Tatjer (1942-) υπερασπίζεται την πληθώρα όψεων και διακοσμητικών στοιχείων, τη διαφορετικότητα στα βάθη των κτηρίων και εσωτερικών χώρων στα οικοδομικά τετράγωνα, ως στοιχεία που προσδίδουν πολυπλοκότητα και λεπτομέρεια, που διασπούν την «υπέρμετρη κανονικότητα», για την οποία είχε κατηγορηθεί αρκετά το σχέδιο του Cerdà. Παρατηρεί ότι η εφαρμογή του αρχικού σχεδίου, με τα χαμηλά κτήρια τεσσάρων ορόφων και τη συνεχή φύτευση, θα είχε διαμορφώσει τη Βαρκελώνη ως άλλη μια κηπούπολη, ομοιογενής, χωρίς πολυπλοκότητα και ενδιαφέρον.³⁹ Επομένως, πέραν της κερδοσκοπίας και το αντίκτυπο που είχε στο δημόσιο χώρο, η οικοδομική δραστηριότητα της περιόδου αυτής μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ενέργειες συνεισφοράς στη διαμόρφωση ενός resilient αστικού ιστού, ο οποίος μπορεί να λειτουργεί ταυτόχρονα σε πολλές διαφορετικές κλίμακες.

Μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα, η πολεοδομική δραστηριότητα της Αθήνας βασίστηκε στο σχέδιο των Κλεάνθη, Schaubert, και στην οριστικοποιημένη του μορφή από τον Klenze. Οι αρχιτέκτονες προέβλεψαν την εξέλιξη μιας καπιταλιστικής πόλης, στην οποία όμως η μικρο-μεσαία τάξη θα αναλάμβανε τον έλεγχο της πολεοδομικής ανάπτυξης, στις ερχόμενες ιστορικές περιόδους, μέσω μοναδικών αρχιτεκτονημάτων και κατακερματισμένων, κερδοσκοπικών πολεοδομικών εφαρμογών. Η τρομερή κερδοσκοπία της γης, οι συναλλαγές μικρής κλίμακας, το ενοίκιο ως κύριο μέσο εισοδήματος, η προίκα ως αναχρονιστικό μέσο διαβίωσης περιουσίας και η ανεκτικότητα στη φοροδιαφυγή διαμορφώνουν ένα κτηματομεσιτικό σύστημα παραγωγής κτηρίων, το οποίο λειτουργούσε με βάση τη μικρή κλίμακα του κτηρίου και ήταν αδύνατο να ελεγχθεί. Αυτό το σύστημα ελέγχου της γης και οικοδομικής νομοθεσίας αποτελεί την απαρχή των περισσότερων σύγχρονων αστικών και κοινωνικών προβλημάτων. Από τα τέλη του 19ου αιώνα η πολεοδομική ιστορία της Αθήνας είναι μια σειρά συνεχών αναθεωρήσεων και αποτυχημένων εφαρμογών σχεδίων μεγάλης κλίμακας, όπου οι κανονισμοί τμηματικών εφαρμογών, το κτηριακό απόθεμα και η κατασκευαστική βιομηχανία ελέγχουν τη μορφή της πόλης και διαχειρίζονται τον πληθυσμό της.

Η ανεξέλεγκτη οικοδομική δραστηριότητα σήμαινε πως υπήρχε ανάγκη για ένα νέο, ανανεωμένο και περιεκτικό πολεοδομικό σχέδιο. Από τις αρχές του αιώνα παρατηρούνται προσπάθειες ελέγχου της κατάστασης αυτής, με 3 κύρια ρυθμιστικά σχέδια που αποκρυσταλλώνουν το εγχείρημα αυτό, που τελικά δεν εφαρμόστηκαν. Αρχικά, το σχέδιο του Ludwig Hauffmann (1852-1932) το 1908, στο οποίο επιχειρεί να ενημερώσει το υπάρχον σχέδιο των Κλεάνθη, Schaubert και Klenze, διανοίγοντας λεωφόρους, προτείνοντας πλατείες, μνημεία και την ανανέωση του κτηριακού αποθέματος, τα οποία χρειαζόνταν εκτενείς απαλλοτριώσεις και μεγάλης κλίμακας κατεδαφίσεις. Μεταξύ 1915 και 1918, το σχέδιο του Thomas Hayton Mawson (1861-1933), παρόμοιο με το προηγούμενο, όπου, εστιάζοντας στο κέντρο της πόλης προτείνει έντονες αλλαγές στον υπάρχοντα αστικό ιστό και στις χρήσεις γης. Τέλος, το σχέδιο του Στυλιανού Λεβιούδα το 1919, ο οποίος το παρουσιάζει στο βιβλίο του «Αθήναι αι ευρύτεραι: αστυδομική μελέτη και σχέδιον πόλεως δια τας Αθήνας, το επίγειον και τα άλλα εξαρτήματα αυτής» το 1929. Εκεί διερευνά και καταγράφει τη μητροπολιτική έκταση της Αθήνας και Πειραιά, χωρίς να μένει μονάχα στο κέντρο της Αθήνας. Στο σχέδιο αυτό προτείνει το διαχωρισμό σε λειτουργικές ζώνες: αγροτική, στρατιωτική, λιμενική, κατοικήσιμη και προστατευόμενη ζώνη πρασίνου. Μπορεί κανένα από αυτά τα σχέδια να εφαρμόστηκε, όμως όλα αποτελούν προσπάθειες οργάνωσης του αστικού ιστού σε πολεοδομική ή μητροπολιτική κλίμακα. Επίσης, γίνεται κατανοητό πως έχουν ήδη διαμορφωθεί συνθήκες, που δεν επέτρεπαν την εφαρμογή ρυθμιστικών σχεδίων μεγάλης κλίμακας στην Αθήνα.

ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΛΛΙΓΑ

Η Ελληνοτουρκική Σύγκρουση (1919-1922) είχε ως αποτέλεσμα την ανταλλαγή πληθυσμού και την εγκατάσταση 246.000 προσφύγων από την Μικρά Ασία, σε πρόχειρους οικισμούς στην Αθήνα, αυξάνοντας τον πληθυσμό της κατά ένα τρίτο. Αυτό συνέπεσε με την εσωτερική

37 Σχέδιο Mawson

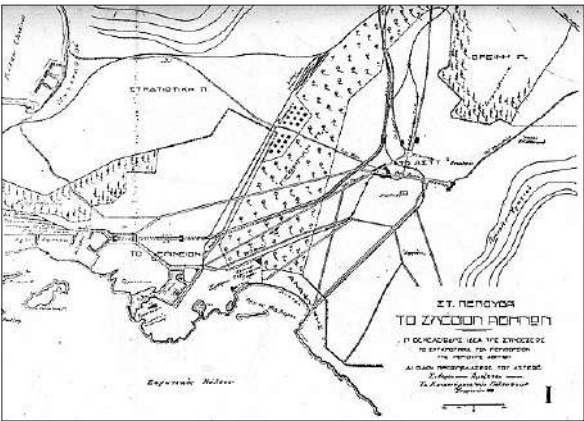

39 Σχέδιο Hauffmann

40 Τμήματα του σχεδίου Hauffmann

38 Χτισμένο περιβάλλον της Αθήνας, 1895

41 Σχέδιο Στυλιανού Λεβιούδα

42 Σχέδιο Καλλιγά

μετανάστευση λόγω αστυφιλίας, προς εύρεση εργασίας στο Βιομηχανικό κέντρο της Αθήνας. Έτσι, με την έντονη δημογραφική αλλαγή, προέκυψε ένα τρομερό πρόβλημα στέγασης, το οποίο ώθησε την Αθήνα σε ένα νέο στάδιο αστικής ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο αυτό, ακόμα και πριν την άφιξη των προσφύγων, το 1919 συντίθεται η «Επιτροπή Καλλιγιά», παίρνοντας το όνομα του προέδρου της του μηχανικού και πολιτικού Πέτρου Καλλιγιά (1856-1940), η οποία επιχειρεί τη σύσταση ενός νέου γενικού σχεδίου για τη μητροπολιτική έκταση της Αθήνας. Μέσα από συστηματικό σχεδιασμό στο διάστημα 1919-1925, διαμορφώνεται το Σχέδιο της Επιτροπής Καλλιγιά. Επιχειρώντας την οργάνωση και έλεγχο της ανάπτυξης της πόλης, προτείνει το διαχωρισμό σε λειτουργικές ζώνες, μέσω 6 κέντρων στη Αθήνα: εμπορικό, διοικητικό, εκπαιδευτικό, χρηματικό, υγείας και σιδηροδρομικό. Στην πραγματικότητα, τα κέντρα αυτά είχαν ήδη διαμορφωθεί στην πόλη από μόνα τους, όμως μέσω της οριοθέτησής τους θα μπορούσε να επιτευχθεί ο έλεγχος της επέκτασής τους και ο προσδιορισμός των χαρακτηριστικών τους.**40** Ως προς τους προσφυγικούς οικισμούς, προτείνει την τοποθέτησή τους σε διάφορα μέρη της πόλης, με διαφορετική μέριμνα για την τυπολογία κατοικιών, το μέγεθος των οικοπέδων, όπως και τα πρωτόκολλα για την ιδιοκτησία της γης. Τελικά, οι προσφυγικοί οικισμοί διαχωρίζονται και αυτοί ταξικά ακολουθώντας κυρίως τον άξονα ανατολής-δύσης και βορρά-νότου, που είχε τεθεί από το σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert. Οι εύποροι Μικρασιάτες εγκαθίστανται στη Νέα Σμύρνη και οι εξειδικευμένοι εργάτες με τις οικογένειές τους σε οικισμούς στη Καισαριανή, το Βύρωνα και Υμηττό. Οι φτωχότεροι και ανειδίκευτοι εργάτες εγκαθίστανται στην παραγωγική-βιομηχανική ζώνη του Πειραιά, στην Κοκκινιά, Κερατσίνι, Δραπετσώνα κ.α.**41**

Μέχρι πριν την εγκατάσταση των προσφύγων στην Αθήνα, ήταν διακριτά και σαφή τα όρια του κέντρου και της περιφέρειας της Αθήνας, με το κέντρο να είναι αντικείμενο πολεοδομικού σχεδιασμού και την περιφέρεια να αναπτύσσεται «ανεπίσημα», από την υπό-αγορά της εργατικής τάξης. Αυτό άλλαξε μέσω του σχεδιασμού των οικισμών αυτών από το Σχέδιο της Επιτροπής Καλλιγιά, δημιουργώντας γειτονιές-δορυφόρους. Αυτές ενθάρρυναν ένα διαφορετικό μοτίβο προαστικοποίησης στην Αθήνα, διαφορετικό από το ομόκεντρο μοτίβο ταξικού διαχωρισμού σε άλλες ευρωπαϊκές ιστορικές πόλεις, όπως το Παρίσι.**42** Μπορεί, επομένως, να γίνει κατανοητό ως μια προσπάθεια οργάνωσης και χωροθέτησης σε μητροπολιτική κλίμακα.

ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ

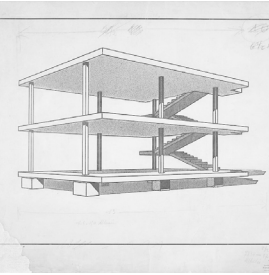
Ταυτόχρονα, στις αρχές του αιώνα παρουσιάζεται σταδιακά ένας νέος αρχιτεκτονικός τύπος, με επιρροές από το έργο του Le Corbusier Maison Dom-ino, που είχε προταθεί λόγω της καταστροφής της Φλάνδρας. Συνδυάζοντας το οικιστικό αυτό μοντέλο με το σύστημα σπλησμένου σκυροδέματος του François Hennebique (1842-1921), διαμορφώνεται η πρώτη ελληνική πολυκατοικία. Ο όρος «πολυκατοικία» εμφανίζεται πρώτα στο κείμενο του Κυπριανού Μπίρη «Η Αστική Πολυκατοικία» το 1932, όπου αναλύει τη μέθοδο κατασκευής, την οργάνωση των μονάδων κατοίκησης και αναγνωρίζει τα πιθανά πλεονεκτήματα που θα μπορούσε να φέρει αυτή η νέα τυπολογία στην ελληνική αρχιτεκτονική και στην πόλη της Αθήνας. Ο Μπίρης κατακρίνει την αστική εξάπλωση μέσω των μονοκατοικιών στα προάστια, διότι δημιουργεί ένα αραιοκατοικημένο κέντρο, το οποίο δεν έχει τους επαρκείς πόρους ώστε να αυτοσυντηρείται. Για αυτόν «η μόνη πλέον λύση του προβλήματος της στέγης εν Αθήναις είναι οι πολυκατοικίες, προοριζόμενες να κατοικηθούν από την ευπορότερη και ανώτερη τάξη

44 Περιχώρα της Αθήνας

45 Maison Dom-ino

46 Πολυκατοικία Λογοθετόπουλου

40 Ησαΐας, Πλάτων, «Beyond the Informal City: Athens and the Possibility of an Urban Common», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2014, σ. 63

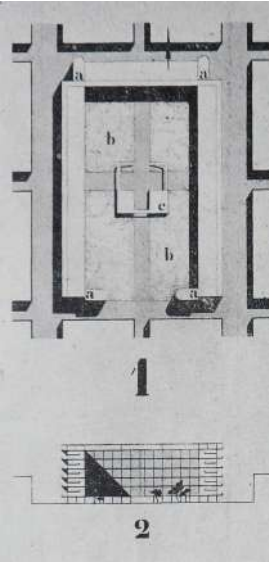
41 Ησαΐας, Πλάτων, «Beyond the Informal City: Athens and the Possibility of an Urban Common», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2014, σσ. 44-45

42 Ησαΐας, Πλάτων, «Beyond the Informal City: Athens and the Possibility of an Urban Common», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2014, σ. 56

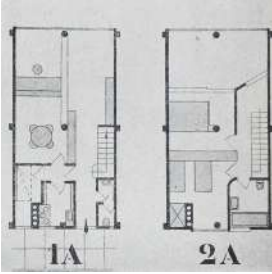
43 Μπίρης, Κυπριανός, «Η Αστική Πολυκατοικία», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Ιούνιος 1932, Τεύχος 11, σ. 568

44 Μπίρης, Κυπριανός, «Η Αστική Πολυκατοικία», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά,

43 Πρόταση Στάμου Παπαδάκη

47 Άποψη οικοδομικού τετραγώνου

48 Κάτωψη προτεινόμενων διαμερισμάτων

Ιούνιος 1932, Τεύχος 11, σσ. 563-571

45 Μαρμαράς, Εμμανουήλ Β., «Η Αστική Πολυκατοικία της Μεσοπολεμικής Αθήνας: Η Αρχή της Εντατικής Εκμετάλλευσης του Αστικού Εδάφους», Αθήνα, 1991, σ. 9-12

46 Παπαδάκης, Στάμος, «Ο Συνοικισμός Νέας Αλεξάνδρειας και η Εδαφική Οικονομία των Αθηνών», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Απρίλιος 1933, σσ. 361-164

ενοικιαστών, δια την οποίαν οι απαραίτητες προϋποθέσεις πολιτισμού και αγωγής ήταν εξασφαλισμένες».**43** Η πολυκατοικία ήταν το μοντέλο, που θα βοηθούσε στη λύση της στεγαστικής έλλειψης της Αθήνας. Βέβαια στα επόμενα χρόνια, η πολυκατοικία τελικά αποτέλεσε το μοντέλο κατοίκησης όχι μόνο των αστών, αλλά και των φτωχότερων τάξεων, παρέχοντας ευπρεπείς συνθήκες ζωής με ένα ομοιογενή τρόπο σε όλα την πόλη.**44**

Όπως υπογραμμίζει ο Μαρμαράς, η πολυκατοικία αποτελεί ένα αντικείμενο το οποίο ανήκει αποκλειστικά στις δραστηριότητες και τη σφαίρα του ιδιωτικού τομέα, όχι μόνο λόγω των μεθόδων παραγωγής της αλλά και του τρόπου που διατίθεται στην αγορά ακινήτων. Ενόψει του «κοινωνικού εκσυγχρονισμού», που είχε ήδη ξεκινήσει από επιρροές του μοντέρνου κινήματος, κατεδαφίζονται πολλά νεοκλασικά κτήρια στο κέντρο και από το 1929 έως το 1930 οικοδομούνται περίπου 450 πολυκατοικίες, στο Κολωνάκι, τα Εξάρχεια αλλά και στα Πατήσια, επί της οδού Πατησίων.**45** Η μορφολογική απλότητα της πολυκατοικίας, ο γενικός δομικός σκελετός και οι ανοικτού τύπου χωρικές της ποιότητες είναι τα στοιχεία που της προσδίδουν τη δυνατότητα για συνεχές μεταλλάξεις, ως προς το αρχιτεκτονικό σύνολο αλλά και το εσωτερικό της, άρα και κτηριακό resilience.

ΠΡΟΤΑΣΗ ΣΤΑΜΟΥ ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Παράλληλα, ακολουθώντας το παράδειγμα της μοντέρνας πολεοδομίας, που αποκρυσταλλώνεται στο τέταρτο CIAM στην Αθήνα, ο Στάμος Παπαδάκης παρατηρεί πως στην εποχή του Haussmann, οι πολεοδομικές προσπάθειες έτειναν περισσότερο προς μια υπερτίμηση του αστικού ιστού, μέσω της διαπλάτυνσης υπαρχόντων αρτηριών ή δημιουργία νέων αξόνων. Αντίθετα, στην περίπτωση της Αθήνας παρατηρεί την «εγκατάληψη της πόλης» και το διασκορπισμό των κατοίκων προς τις αγροτικές ζώνες. Για την αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού προτείνει τον αστικό εποικισμό (colonie urbaine), δηλαδή τη μετατροπή της Αθήνας σε μια compact city. Παράλληλα, όμως, υποστηρίζει πως το μικρό μέγεθος των ήδη διαμορφωμένων οικοδομικών τετραγώνων στο κέντρο της Αθήνας δεν επιτρέπει την «ορθολογική πολεοδομική οργάνωση», όπως αυτή παρουσιαζόταν στο μοντέρνο κίνημα.**46**

Έτσι, προτείνει την ενοποίηση τεσσάρων υφιστάμενων οικοδομικών τετραγώνων, τα οποία στην Αθήνα είχαν μέσο όρο διαστάσεων περίπου 60 επί 40 μέτρα, και τη δημιουργία ενός ευρύτερου συγκροτήματος διαστάσεων περίπου 130 επί 88 μέτρα. Ως παράδειγμα περιοχής εφαρμογής, επιλέγει τα Εξάρχεια, σε τέσσερα οικοδομικά τετράγωνα κοντά στο Αρχαιολογικό Μουσείο. Το συγκρότημα που προτείνει έχει σχηματισμό Π, με ένα ελεύθερο άκρο, με συνολικά 10 ορόφους. Θα αποτελούταν από 350 οικιστικές μονάδες για οικογένειες 4 με 5 ή 1 με 2 μέλη, με αναλογία 60% και 40% αντίστοιχα. Τα διαμερίσματα που προτείνει διαμορφώνονται ως δύο επίπεδα και αυστηρά καθορισμένους χώρους, όπου διάφορα στοιχεία δύναται να είναι τυποποιημένα. Η κυκλοφορία για τα διαμερίσματα γίνεται μέσω γραμμικών διαδρόμων στις εξωτερικές όψεις, ενώ στο εσωτερικό βρίσκονται μονάχα μεγάλες τζαμαρίες, χωρίς ανοίγματα ή μπαλκόνια. Το εσωτερικό αίθριο θα αποτελούσε μια επιφάνεια 6.416 τετραγωνικών μέτρων, άρα σε κάθε μονάδα θα αντιστοιχούσαν 18,30 τετραγωνικά πράσινου χώρου, δηλαδή τουλάχιστον 8 φορές περισσότερη από την υφιστάμενη κατάσταση.

Ουσιαστικά, η πρόταση αυτή αφορά στην κατεδάφιση του υφιστάμενου ιστού και τη δημιουργία μιας νέας δομής. Άρα, δεν αφορά σε ένα σύστημα που επιχειρεί να επαναπροσδιορίσει την υπάρχουσα αστική κατάσταση και να την ανάγει σε νέες, μεγαλύτερες κλίμακες. Η μνήμη των

υφιστάμενων οικοδομικών τετραγώνων απαντάται μονάχα στο σχηματισμό των κήπων στον εσωτερικό ακάλυπτο, δηλαδή μονάχα επιφανειακά.

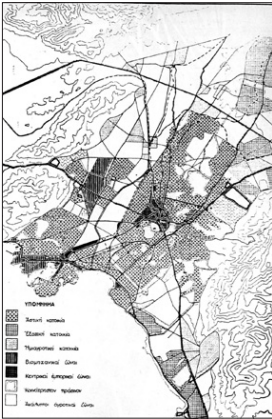
ΣΧΕΔΙΟ ΔΟΞΙΑΔΗ

Ο Κωσταντίνος Δοξιάδης (1913-1975), κατανοώντας την πόλη ως ένα συνεχές παραγωγικό τοπίο, σχεδιάζει μια σειρά από πολεοδομικά σχέδια (masterplans) - 80 διαφορετικά σχέδια και εκθέσεις δημοσιεύθηκαν στην περίοδο 1945-1951. Σε αυτά επιχειρείται η διαμόρφωση μοτίβων που θα οργάνωναν την εξέλιξη, σύμφωνα με τα καπιταλιστικά μέσα παραγωγής. Ακολουθώντας τις βάσεις του σχεδίου Καλλιγιά και Καραντινού, διαμορφώνεται το πιο σημαντικό από τα σχέδια αυτά, το «Ρυθμιστικό Σχέδιο Λεκανοπεδίου Αττικής» του 1947. Στο σχέδιο διαμορφώνονται και πάλι ζώνες διαφορετικών χρήσεων (αστική κατοικία, εξοχική κατοικία, ημιαγροτική κατοικία, βιομηχανική ζώνη, κεντρική εμπορική ζώνη, κοινόχρηστο πράσινο και ακάλυπτη αγροτική ζώνη) και παρουσιάζονται ένα νέο οδικό δίκτυο, το οποίο εκτείνεται σε μεγάλο μέρος της σημερινής μητροπολιτικής έκτασης. Ως μέρος αυτού προτείνεται επίσης η λεωφόρος ΝΑΤΟ, η οποία ένωνε την Ελευσίνα με το Βόρειο τμήμα του Υμηττού - τελικά κατασκευάστηκε ως η σημερινή Αττική Οδός. Επίσης, στο σχέδιο αυτό αναγνωρίζεται το ανατολικό τμήμα του λεκανοπεδίου, στους πρόποδες του Υμηττού, ως πιθανό μέρος αστικοποίησης. Από την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η έκταση αυτή αφορούσε μονάχα στην αγροτική παραγωγή, μονάχα με μερικούς οικισμούς.**47** Τα σχέδια αυτά αποτελούν προσπάθειες σχεδιασμού των υποδομών της Αθήνας και την οργάνωσή της σε μητροπολιτική κλίμακα, γύρω από τις υποδομές αυτές.

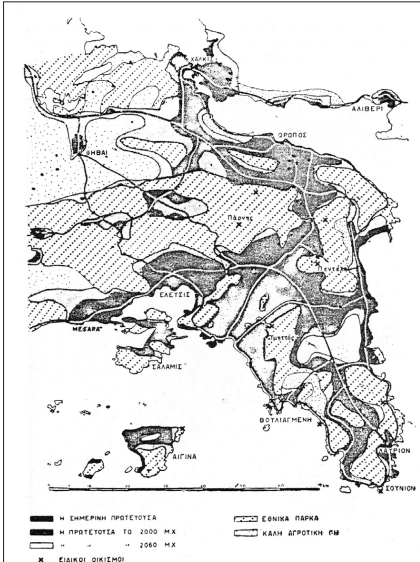
ΕΚΘΕΣΗ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ

Αντιθετικά των προσπαθειών αυτών, όμως, έχει ήδη διαμορφωθεί ένα οικονομικό και πολιτικό σύστημα, το οποίο αποκρυσταλλώνεται κυρίως μέσω της Έκθεσης του Βαρβαρέσου το 1951. Εκεί, ο οικονομολόγος και πολιτικός Κυριάκος Βαρβαρέσος (1884-1957) υποστηρίζει πως η καπιταλιστική εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας δε θα μπορούσε να γίνει μέσω της εκβιομηχάνισης. Αντ’ αυτής προτείνει την οικονομική ανάκαμψη μέσω επενδύσεων μερικώς στον αγροτικό τομέα και κυρίως στην κατασκευαστική βιομηχανία μικρής κλίμακας. Κατά τον ίδιο, η έλλειψη πόρων, η ανεπάρκεια μεγάλων επενδυτικών κεφαλαίων, η προτίμηση των τοπικών επενδυτών για βραχυπρόθεσμη κερδοσκοπία της γης, αλλά και η συνεχής πολιτική αστάθεια στη μοντέρνα Ελλάδα, αποτελούν τους λόγους που δεν καθίσταται δυνατή η επένδυση στη βιομηχανία. Αν και ο Βαρβαρέσος κατηγορήθηκε και εκδιώχθηκε τελικά στην Αμερική για την έκθεσή του, το σχέδιο που προτείνει είναι αυτό που ουσιαστικά εφαρμόστηκε. Πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσω του μετασχηματισμού του αρχέτυπου της πολυκατοικίας από κτήριο διαμερισμάτων για την αστική τάξη, σε ένα «γενικό σκελετό», ένα σχεδόν α-ταξικό μοντέλο κατοίκησης. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της ανάμιξης των τάξεων στην ίδια πολυκατοικία, συνήθως καθ’ ύψος, της αποχής της κυβέρνησης από μεγάλης κλίμακας σχέδια και της καθιέρωσης ενός μοντέλου επέκτασης της πόλης μέσω σταδιακής έγκρισης τμηματικών σχεδίων ή της νομιμοποίησης παράνομων οικισμών και, τέλος, μέσω της διαμόρφωσης ενός συστήματος οικονομικής συμφωνίας ανάμεσα στους ιδιοκτήτες γης και τους εργολάβους, την αντιπαροχή.

Το πολιτικό κλίμα, εντός του οποίου διαμορφώνεται η παραπάνω στρατηγική, παραπέμπει στην περίοδο διαμόρφωσης του ελληνικού κράτους του 19ου αιώνα, όταν με το νεοκλασικό πολεοδομικό σύστημα επιχειρήθηκε η δημιουργία μιας νέας διεθνούς ταυτότητας, εκπροσωπώντας το νέα

49 Ρυθμιστικό Σχέδιο Λεκανοπεδίου Αττικής

50 Οικουμενούπολη της Αθήνας

51 Κυριάκος Βαρβαρέσος

47 Σαρηγιάννης, Μ. Γεώργιος, «Αθήνα 1830-2000: Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές», Αθήνα, Εκδόσεις Συμμετρία, 2000, σσ. 195-198

48 Ησαΐας, Πλάτων, «Beyond the Informal City: Athens and the Possibility of an Urban Common», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2014, σ. 151-152

49 Ησαΐας, Πλάτων, «Αρχιτεκτονημένη εξουσία: Μορφές ζωής, εργασία και πόλη», Άρθρο στο: Αρχιτέκτονες, Οκτώβριος 2015, Τεύχος 16, πηγή: www.sadas-pea.gr/architektonimeni-exousia-morfes-zois-er-gasia-ke-poli/ επίσκεψη: 9/9/2019

πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο. Αντίστοιχα, η στρατηγική του Βαρβαρέσου επιχειρεί την διαμόρφωση μιας καπιταλιστικής πόλης, ενός αντιθετικού παραδείγματος απέναντι στο σοσιαλισμό του Ανατολικού Μπλοκ.**48** Έτσι, σηματοδοτείται η αρχή της ανάπτυξης της Αθήνας σε κλίμακα μητρόπολης, όμως όχι μέσω μητροπολιτικού σχεδιασμού, αλλά μέσω της μικροκλίμακας.

ΟΙΚΟΥΜΕΝΟΥΠΟΛΗ

Ως προσπάθεια μελέτης της μητρόπολης, εντός του διαμορφωμένου αυτού συστήματος, διαμορφώνεται το σχέδιο «Οικουμενούπολη της Αθήνας» του Κωνσταντίνου Δοξιάδη (1913-1975) μεταξύ 1960 και 1966. Εδώ αναπτύσσει και την «Οικιστική Θεωρία» του και προτείνει την ανάπτυξη της μητροπολιτικής Αθήνας μέσω οικονομικών και διοικητικών συνονθυλευμάτων (clusters) επί της λεωφόρου Κηφισού, η οποία θα ξεκινούσε από τον Πειραιά και θα κατέληγε στον Ωρωπό. Η αστικοποιημένη περιοχή μεταξύ του Υμηττού και του Αιγάλεω θα διαμορφωνόταν η ζώνη κατοίκησης, μέσω αυστηρής ιεραρχίας και ταξικού διαχωρισμού. Ταυτόχρονα, ο αρχιτέκτονας προτείνει ένα νέο πλέγμα κυκλοφορίας, το οποίο θα ωθούσε την αστική ανάπτυξη σε όλη την έκταση της Αττικής, και ιδιαίτερα στην ανατολική παραλιακή έκταση, την οποία θεωρούσε την πιο πιθανά επικερδή. Επιπλέον, στο σχέδιο αυτό ορίζονταν ζώνες προστασίας του περιβάλλοντος, ώστε να διατηρηθεί το ορεινό τοπίο της Αττικής. Στην τελική του μορφή, το 1966, στο σχέδιο γίνονταν και προσπάθεια πρόβλεψης της αύξησης του πληθυσμού των νέων αστικών κέντρων μέχρι το 2060.

Όλα αυτά τα σχέδια αποτελούν προσπάθειες οργάνωσης της πόλης σε μητροπολιτική κλίμακα, ελέγχου της ανεξέλεγκτης αστικής εξάπλωσης που συνέβαινε ήδη και επαναπροσδιορισμού των λειτουργικών ζωνών. Μέσω της εξέτασης των σχεδίων αυτών γίνεται εύκολα αντιληπτή η επιρροή, που είχε το μοντέρνο κίνημα στην ελληνική πολεοδομία και αρχιτεκτονική σκέψη. Παρόλα αυτά, στο μεγαλύτερο μέρος τους τα σχέδια αυτά δεν εφαρμόστηκαν – τα υλοποιημένα τμήματα αποτελούνται συνήθως από δίκτυα και υποδομές, και όχι την εφαρμογή κάποιας σκέψης και μέριμνας για την οργάνωση της κατοίκησης. Έχει ήδη διαμορφωθεί ένα νομικό, οικονομικό και κατασκευαστικό σύστημα, το οποίο δεν επιτρέπει την εφαρμογή σχεδίων μεγάλης κλίμακας, όπως τα παραπάνω.

Είναι η πολυκατοικία και το οικοδομικό τετράγωνο της ελληνικής πόλης ταυτόχρονα «συμβολικό» και «πραγματικό» χωρικό διάγραμμα, δηλαδή τεχνολογία που τελικά περιλαμβάνει την κατασκευή και το σωφρονισμό των σωμάτων και των επιθυμιών που την κατοικούν. Η ελληνική πολυκατοικία και η αντιπαροχή πρέπει να βάλλονται όχι απλώς ως παράγωγα του πολιτικού/νομοθετικού πλαισίου που τα συνέταξε, αλλά ως μηχανισμοί που διάρθρωσαν το ήθος, τις πρακτικές δηλαδή και τις συνήθειες, της ελληνικής κοινωνίας.**49** Το κτηριακό απόθεμα εξελίσσεται σταδιακά, ιδιωτικά, χωρίς κάποιο καθολικό ρυθμιστικό σχέδιο και κάθε φορά απαντώντας στις συγκεκριμένες ανάγκες του κάθε ιδιοκτήτη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο κεφάλαιο αυτό αρχικά εξετάστηκαν τα σχέδια και οι προτάσεις της μοντέρνας πολεοδομίας, που παρουσιάζονται ενόψει των έντονων δημογραφικών αλλαγών στα κέντρα των πόλεων. Προκύπτει μια νέα προσέγγιση στην εξέταση των πόλεων, αυτή της μητροπολιτικής κλίμακας, που έως τότε δεν ήταν αντικείμενο διερεύνησης. Βέβαια, γίνεται αντιληπτή η αποτυχία της μοντέρνας πολεοδομίας να εξετάσει τις ενδιάμεσες κλίμακες της πόλης, ιδιαίτερα αυτή της γειτονιάς. Η υπερ-πύκνωση του κέντρου, που προτάθηκε ως απάντηση στην αστική εξάπλωση, θα είχε ως αποτέλεσμα τη μετάβαση της γειτονιάς στην κλίμακα του κτηρίου, δηλαδή κάθε κτήριο αποτελούσε μια καθ' ύψος γειτονιά. Για την επίτευξη της ιδανικής σύγχρονης πόλης πρέπει να θυσιαστεί η γειτονιά, ο τυπικός δρόμος και η ανάμιξη των τάξεων. Έτσι, με το διαμορφωμένο δίπολο εξέτασης της μικροκλίμακας του κτηρίου και της μεγάλης κλίμακας της μητρόπολης, δεν υπήρξε μέριμνα για τη δημιουργία στρατηγικών για ένα resilient αστικό ιστό, που μπορεί να επαναπροσδιοριστεί σε άλλες ενδιάμεσες κλίμακες.

Βέβαια, ενώ η πρόταση του Le Corbusier για το Παρίσι αποτελεί μια στρατηγική *tabula rasa*, η καταλανική εκδοχή της, το Plan Macià, επιχειρεί μια συσχέτιση με τον υφιστάμενο αστικό ιστό, μέσω της επέκτασης του κανάβου του Cerdà. Μπορεί έτσι να παρατηρηθεί μια απόσχιση από την αυστηρή λογική της μοντέρνας πολεοδομίας, ως προς τη σχέση των νέων πόλεων με την ιστορία. Βέβαια, ο ιστός του Cerdà αποτελεί ένα πρώιμο δείγμα μοντέρνας πολεοδομίας, και όχι τον τυπικό μεσαιωνικό ιστών πολλών άλλων ευρωπαϊκών πόλεων, όπως το Παρίσι και η Αθήνα. Επίσης, ενώ στη Βαρκελώνη και το Παρίσι παρουσιάστηκαν τα αξιοσημείωτα αυτά σχέδια, που εξέφραζαν ένα όραμα για τη μορφή της σύγχρονης πόλης, στην Αθήνα δεν παρουσιάζεται κάποιο ανάλογο σχέδιο μεγάλης κλίμακας. Αντίθετα, παρατηρούνται κυρίως μητροπολιτικά ρυθμιστικά σχέδια, που επιχειρούν να ελέγξουν την αυθαίρετη επέκταση της πόλης.

Συγκρίνοντας την πρόταση του Στάμου Παπαδάκη για την ενοποίηση των οικοδομικών τετραγώνων με αυτή των GATCPAC για τη Βαρκελώνη, μπορούμε να παρατηρήσουμε πολλά κοινά, ως προς την οργάνωση του κτηρίου και των διαμερισμάτων, τη σχέση με το δρόμο και το δημόσιο χώρο του ισογείου. Όμως, γίνεται έκδηλη η διαφορά στην κλίμακα της πρότασης. Το νέο οικοδομικό τετράγωνο των GATCPAC αποτελείται από 9 οικοδομικά τετράγωνα του Cerdà, με συνολική διάσταση περίπου 400 επί 400 μέτρα, ενώ αυτό του Παπαδάκη είναι μονάχα 130 επί 88 μέτρα. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στην κατανόηση του Παπαδάκη περί της δυσκολίας που θα είχε η απαλλοτρίωση περισσότερων ιδιοκτησιών, αλλά και της ένταξης της πρότασής του στο context του, ακολουθώντας δηλαδή το πλάτος του οικοδομικού τετραγώνου του Αρχαιολογικού Μουσείου. Επίσης, ενώ οι GATCPAC προτείνουν την επέκταση της πόλης μέσω του νέου αυτού συστήματος, ο Παπαδάκης παρουσιάζει τη στρατηγική αυτή για την αναδιαμόρφωση του υφιστάμενου κέντρου της πόλης.

Καταληκτικά, οι παραπάνω στρατηγικές της μοντέρνας πολεοδομίας μπορεί να μην εφαρμόστηκαν στα κέντρα των εξεταζόμενων πόλεων, όμως επηρέασαν πολύ τον τρόπο επέκτασής τους, δηλαδή στη διαμόρφωση των προαστίων. Η ασυνέχεια του δομικού συστήματος, όπως παρουσιάστηκε στα *grand ensembles* του Παρισιού, σε συνδυασμό με την ελλιπή διαμόρφωση του δημόσιου χώρου, οδήγησαν σε μια αχανή προαστιακή έκταση, η οποία δύσκολα μπορεί να επαναπροσδιοριστεί, ως προς την ανάκυψη χαρακτηριστικών *resilience*.

3 ΧΡΟΝΗ ΠΕ-

ΛΥΜ
Υ
Μ

ΒΑΡΚΕΛΩΝΗ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ 1992
PROEXAMPLE 22@
SUPERILLA
ΠΑΡΙΣΙ LE
GRAND PARIS
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ 2024
REINVENTERPAR-
IS I REINVENTER-
PARIS II ΑΘΗΝΑ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ 2004
HEAVEN ATHENSX4
RETHINKATHENS
ΑΚΑΛΥΠΤΟΣ2.0

ΡΙΟΝ
Δ
Ο
Μ

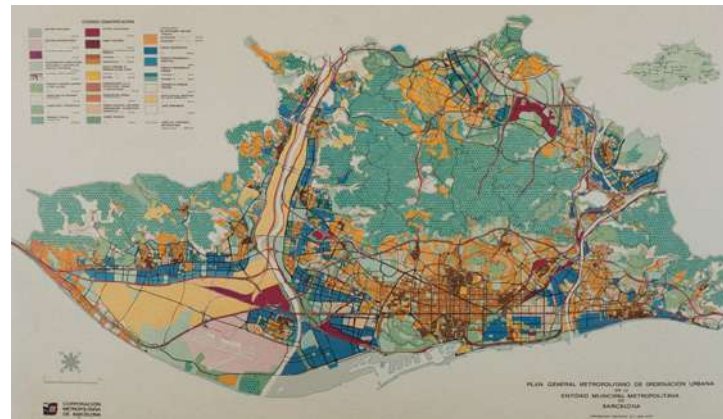
3 Αεροφωτογραφία της Βαρκελώνης

1 Joan Antoni Solans

2 Miquel Roca Junyent

4 Pla General Metropolitana 1974

Το 1975, με το θάνατο του Franco, σηματοδοτείται το τέλος της δικτατορίας και την αρχή της δημοκρατίας στη Καταλονία. Ταυτόχρονα, μαζί τη Βιομηχανική κρίση, που είχε ξεκινήσει από τη δεκαετία του 60, η παγκόσμια οικονομική κρίση φτάνει στη Βαρκελώνη το 1974. Μεταξύ του 1974 και 1985, η πόλη έχασε το 42% των θέσεων εργασίας στη βιομηχανία και το 69% στις οικοδομικές εργασίες.¹ Παράλληλα, παρουσιάζεται η ανάγκη ενημέρωσης του παλιού σχεδίου του 1953. Έτσι, από το 1974 διαμορφώνεται το Γενικό Μητροπολιτικό Σχέδιο (PGM) από τον αρχιτέκτονα Joan Antoni Solans (1941-) και τον δικηγόρο Miquel Roca Junyent (1940-).

Στην τελική του μορφή, το 1976, λάμβανε υπόψιν του την πόλη και τους 27 δήμους, πρότεινε το λεπτομερή διαχωρισμό σε ζώνες και προσέφερε καθοδήγηση σε θέματα κατασκευής κτηρίων. Επιχειρούσε τον καθορισμό του μοτίβου αστικής ανάπτυξης, ώστε να γίνει δυνατή η αλλαγή χρήσης σε ορισμένες περιοχές, αλλά και να αποφευχθούν περιοχές με υψηλή πυκνότητα: η επιτρεπόμενη πυκνότητα μειώνεται, από το ενδεχόμενο των εννέα εκατομμυρίων, στο μισό.² Επίσης, πρότεινε την επανάχρηση εγκαταλελειμμένων βιομηχανικών περιοχών και προσδιόρισε τη σχέση της κτηριακής τυπολογίας με τα αστικά μοτίβα, προσπαθώντας να επιλύσει τις συγκρούσεις που παρουσιάζονταν, για παράδειγμα, με το ελλιπές ύψος των κτηρίων ή την έλλειψη ανοιχτών και πράσινων χώρων.³ Το σχέδιο του 1976 διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στον περιορισμό της αστικής εξάπλωσης, την εξασφάλιση πράσινων χώρων και κοινωνικών υπηρεσιών, αλλά και έθεσε τα θεμέλια για τη διατήρηση του μητροπολιτικού δασικού πάρκου Collserola. Επομένως, αποτέλεσε μια πολύ σημαντική βάση για την οργάνωση της Βαρκελώνης σε μητροπολιτικό επίπεδο.

Παρόλα αυτά, το σχέδιο προκάλεσε έντονες διαμαρτυρίες από τους ιδιοκτήτες ακινήτων, διότι περιορίζε πολύ τις δυνατότητές τους στην κερδοσκοπία της γης. Με την αρωγή του νέου δημάρχου, Joaquim Viola (1913-1978), φίλου του Porcioles, εγκρίνονται ξανά εκατοντάδες οικοδομικές άδειες στο διάστημα επανεξέτασης του σχεδίου. Και πάλι, οι σύλληγοι των γειτονιών, μαζί με το σωματείο των αρχιτεκτόνων και άλλων μηχανικών, αντέδρασαν στην ιδιωτικοποίηση δημόσιων περιοχών και στη διάνοιξη δρόμων, που θα διαπερνούσαν τους οικισμούς τους. Αν και δημιουργήθηκαν μερικές αλλαγές από την αντίδραση αυτή, τα γενικά χαρακτηριστικά του σχεδίου διατηρήθηκαν, και ο Viola παραιτήθηκε.⁴ Έτσι, δημιουργήθηκε και ένα κλίμα προσμονής για μια πιο δημοκρατική και ανανεωτική διακυβέρνηση.

ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ 1992

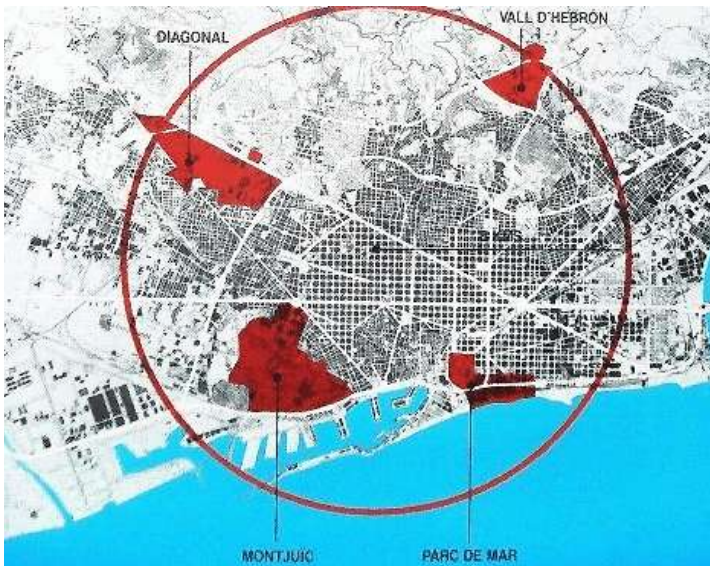
Η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 1992 στη Βαρκελώνη είναι ιδιαίτερο σημαντικό σημείο στη σύγχρονη ιστορία της, διότι παρουσιάζεται μια σημαντική ευκαιρία για την έντονη αστική ανανέωση της πόλης. Η πόλη ήδη διέθετε το 88% των απαραίτητων υποδομών για τους Αγώνες, άρα υπήρχε το οικονομικό υπόβαθρο για να στηρίξει την προσπάθεια αυτή. Ως προς τις υποδομές των αγώνων, ανακαινίζεται ένα υπάρχον στάδιο και δημιουργούνται τέσσερεις Ολυμπιακές περιοχές, με 4.500 διαμερίσματα και 5.000 δωμάτια ξενοδοχείων. Παράλληλα, κατασκευάζεται ένας νέος περιφερειακός δρόμος, δύο πύργοι επικοινωνίας, νέα πολιτιστικά κέντρα και μουσεία, επεκτείνονται το αεροδρόμιο και το σύστημα του μετρό

¹ Casellas, Antonia, «Barcelona's Urban Landscape: The Historical Making of a Tourist Product», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Αύγουστος 2009, Τόμος 35, Τεύχος 6, σ. 828

² Ferrer, Amador και Calavita, Nico, «Behind Barcelona's Success Story», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Τόμος 26, Τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2000, σ. 800

³ Casellas, Antonia, «Barcelona's Urban Landscape: The Historical Making of a Tourist Product», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Αύγουστος 2009, Τόμος 35, Τεύχος 6, σ. 828

⁴ Ferrer, Amador και Calavita, Nico, «Behind Barcelona's Success Story», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Τόμος 26, Τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2000, σ. 794

7 Clusters Ολυμπιακών έργων

8 Ολυμπιακό χωριό

9 Ολυμπιακό πάρκο

5 Φυλλάδιο Ολυμπιακών Αγώνων 1992

6 Josep Acebillo

5 Coaffee, Jon, «Urban Regeneration and Renewal», Κεφάλαιο στο: «Olympic Cities: City Agendas, Planning and the World's Games, 1896-2016», ed. Gold, John R. και Gold, Margaret M., 2011, σ. 186

6 Solans, Joan Antoni, «Barcelona 1977-1978», Άρθρο στο: Arquitecturas Bis, 1979, Τεύχος 3, σσ. 51-52

7 Ferrer, Amador και Calavita, Nico, «Behind Barcelona's Success Story», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Τόμος 26, Τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2000, σ. 803

8 Ferrer, Amador και Calavita, Nico, «Behind Barcelona's Success Story», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Τόμος 26, Τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2000, σσ. 804-805

9 Garcia-Ramon, Maria Dolors, «Pre-Olympic and post-Olympic Barcelona, a "model" for urban regeneration today?», Άρθρο στο: Environment and Planning A, 2000, Τόμος 32, σ. 1333

10 Muñoz, Francesc, «Olympic Urbanism and Olympic Villages: planning strategies in Olympic host cities, London 1908 to London 2012», Άρθρο στο: The Sociological Review, Αύγουστος 2006, Τόμος 54, Τεύχος 2, σ. 181

11 Garcia-Ramon, Maria Dolors, «Pre-Olympic and post-Olympic Barcelona, a "model" for urban regeneration today?», Άρθρο στο: Environment and Planning A, 2000, Τόμος 32, σ. 1334

και δημιουργούνται πέντε χιλιόμετρα νέων παραλιών. Μονάχα το 17% των συνοδικών δαπανών αφορούσε στους Αγώνες καθαυτούς, και το 83% επενδύθηκε σε ενέργειες βελτίωσης των υποδομών της πόλης.**5**

Στο πλαίσιο αυτό, ο νέος δήμαρχος Josep Maria Socias (1937-2008) μαζί με τον Solans, με χρηματοδότηση από την κεντρική κυβέρνηση και σε συνδυασμό με τη χαμηλή αξίας γης λόγω της οικονομικής ύφεσης, καταφέρνει να αποκτήσουν 221 εκτάρια γης για δημόσια χρήση: 86 για πάρκα και κήπους, 50 για δασική έκταση, 70 για σχολεία και άλλες δημόσιες υπηρεσίες και 15 για στέγαση.**6** Υπό την διεύθυνση του αρχιτέκτονα Oriol Bohigas i Guardiola (1925-), του Josep Acebillo (1946-), και σε συνεργασία με νέους αρχιτέκτονες, σχεδιάζονται σχεδόν 200 πάρκα, πλατείες, σχολεία και άλλα δημόσια κτήρια. Ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο είναι οι μικρές κλίμακας παρεμβάσεις, η δημιουργία μικρών κήπων και πλατειών, αντικαθιστώντας το χώρο που καταλάμβαναν τα πυκνά παρκαρισμένα οχήματα με πλακόστρωτα, παγκάκια, δέντρα, φύτευση και βρύσες.**7** Ταυτόχρονα, δίνεται μεγάλη σημασία στον πολιτισμό και τις τέχνες, δημιουργώντας ένα πρόγραμμα ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς και της σύγχρονης παραγωγής της τέχνης.

Επομένως, ανακτάται ως ποιοτικός δημόσιος χώρος ένα μέρος της πόλης, και ξεκινούν οι προσπάθειες αναστροφής στο αρχικό σχέδιο του Cerdà, με τους εσωτερικούς, κήπους, πάρκα και διάσπαρτο δημόσιο πρόγραμμα. Επομένως, έγινε ενίσχυση της οργάνωσης της γειτονιάς με κρατική πρωτοβουλία, αλλιά ταυτόχρονα, το σχέδιο αυτό εισήγαγε νέες σκέψεις σε μητροπολιτική κλίμακα μελέτης, και εστίαζε στην ανοικοδόμηση του υπάρχοντος αστικού ιστού, αντί της επέκτασής του. Αυτά έθεσαν τις βάσεις για τη ραγδαία ανάπτυξη της Βαρκελώνης και την επιτυχία οργάνωσης στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1992.

Βέβαια, η «Ομοσπονδιακή Ένωση Γειτονιών της Βαρκελώνης» (Federació d'Associacions de Vecinos Barcelona ή FAVB) ασκεί έντονη κριτική στην έλλειψη συμμετοχικού χαρακτήρα στα έργα αυτά και αναφέρει πως ο τρόπος χειρισμού των έργων αυτών ήταν περισσότερο ιδιωτική υπόθεση μεταξύ του «πρίγκιπα» και «των αρχιτεκτόνων του». Οι Ferrer και Calavita τονίζουν, όμως, το σύντομο διάστημα της μίας δεκαετίας, που είχε η κυβέρνηση για τη δημιουργία των ολυμπιακών έργων, και αναρωτιούνται αν μια πιο συμμετοχική διαδικασία θα μπορούσε να έχει παραγάγει τα ίδια αποτελέσματα.**8** Επίσης, η σημασία που δόθηκε στο αστικό περιβάλλον, στην αποκατάσταση των κτηρίων και στην αισθητική έγινε ίσως ένα είδος εμμονής με το σχεδιασμό και τη μορφή, και τελικά να καθόρισε σε υπερβολικό βαθμό τις προτεραιότητες του έργου.**9** Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση της ανάπλασης του παραλιακού μετώπου, όπου αρχικά επαινούταν ως κατάφωρα θετικό αποτέλεσμα των Ολυμπιακών Αγώνων, σύντομα επέφερε την αύξηση της αξίας γης σε όλη την πόλη, αναγκάζοντας πολλούς από τους μόνιμους κατοίκους να την εγκαταλείψουν.**10**

Η Garcia-Ramon τονίζει πως θα ήταν εύκολη η αναλογία του παραδείγματος της Βαρκελώνης σε «μοντέλο», όμως η ιδιαιτερότητα της πρέπει να προσεχθεί. Δεν ήταν παντού το ίδιο δυνατό για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις να αποδεχτούν μια δημόσια ηγεσία, όπως ήταν στη Βαρκελώνη τη δεκαετία του 80. Αυτό ήταν δυνατό λόγω του ιδιαίτερου κοινωνικοπολιτικού context, ενόψει της νεοσύστατης δημοκρατίας, όπου οι κάτοικοι και οι δημόσιες αρχές βρίσκονταν σε στενή συνεργασία και επικοινωνία ως προς τα διάφορα αστικά θέματα. Παρόλα αυτά, είναι κατάφωρο πως το παράδειγμα αυτό δείχνει πως ο αστικός σχεδιασμός, που βασίζεται σε παρεμβάσεις στους δημόσιους χώρους, ώστε να εισάγει στοιχεία «αστικής ποιότητας και κοινωνικής αξιοπρέπειας, και να προάγει

10 Πριν και μετά τη διαμόρφωση των εσωτερικών κήπων

15 Αποψη απο τον εσωτερικό κήπο

16 Κατάλογος 77 περιπτώσεων

11 Οικοδομικό τετράγωνο Torre de les Aigües

14 Είσοδος στον εσωτερικό κήπο

17 Χάρτης κατανομής διαμορφωμένων οικοδομικών τετραγώνων

12 Η Παραλία του Eixample

13 Δημόσια πισίνα γύρω απο τον πύργο

12 Gomez, Elisabet «A beach in Eixample neighborhood? Garden of Water Tower», 2014, επίσκεψη: 18/9/2019, πηγή: www.barcelonacityblog.com/en/2014/06/02/beach-eixample-neighborhood-gardens-water-tower/

13 «Barcelona Environmental Report 2009», Ajuntament de Barcelona, 2009, επίσκεψη: 20/9/2019, πηγή: lameva.barcelona.cat/barcelonasostenible/sites/default/files/documents-i-mes/document/293/eng-environmentalreport.pdf, σ. 43

14 Teruel, Laia, «Miniature Paradises: hidden gardens in the city block interiors of the Eixample», 2017, επίσκεψη: 21/9/2019, πηγή: lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/en/calaixera/reports/petits-paradis-jardins-ocults-als-interiors-dilla-de-leixample/ Η σελίδα Barcelona Metropolis επιμελείται από την τοπική διοίκηση της Βαρκελώνης (Ajuntament de Barcelona)

15 Ο σημερινός αριθμός των εσωτερικών κήπων δε μπορεί να προσδιοριστεί εύκολα, διότι μερικές λίστες περιλαμβάνουν οικοδομικά τετράγωνα που δεν είναι περικλειστά, εσωτερικές σχολικές παιδικές χαρές ή και ιδιωτικούς κήπους εστιατορίων, που είναι ανοιχτοί στο κοινό. Η ορθότερη καταμέτρηση είναι αυτή που παρουσιάζεται στη συλλογή «Jardins interiors d'illa de l'Eixample» (Εσωτερικοί κήποι στα οικοδομικά τετράγωνα της Eixample) του 2017, όπου δε λαμβάνονται υπόψιν οι παραπάνω περιπτώσεις. Ο τελικός συνολικός αριθμός είναι 77, εκ των οποίων οι 46 περιπτώσεις βρίσκονται εντός των διοικητικών ορίων της γειτονιάς Eixample. Πηγή: elglobusvermell.org/wp-content/uploads/2019/03/jardins-eixample-eng_web-compressed.pdf

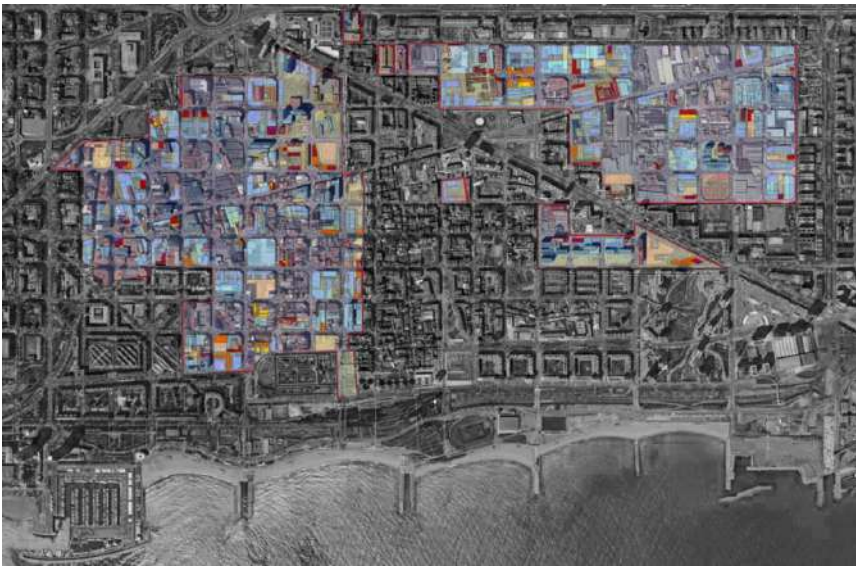
αξίες ανοχής, συναδελφικότητας και μια αίσθηση του ανήκειν στην πόλη και την κοινότητα, μπορεί να είναι επιτυχής». **11**

PRO EIXAMPLE
Όπως προαναφέρθηκε, ως μέρος του PGM του 1974 και των Ολυμπιακών Αγώνων, έχουν ήδη γίνει προσπάθειες ανάκτησης του εσωτερικού των οικοδομικών τετραγώνων και της αναβίωσης των κήπων που οραματίστηκε ο Cerdà. Το ρυθμιστικό πλαίσιο του PGM όριζε πως κάθε κτίσμα στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων, που θα βρισκόταν κάτω του ισόγειου επιπέδου, έπρεπε να έχει φυτεμένο δώμα, εφόσον το ισόγειο δεν ήταν εκμεταλλεύσιμο. Έτσι, το 1987 διαμορφώνονται οι πρώτοι δημόσιοι εσωτερικοί κήποι σε δύο οικοδομικά τετράγωνα: Torre de les Aigües (Carrer Roger de Llúria, 56) και Casa Elizalde (Carrer de València, 302). Στο πρώτο μάλιστα, διαμορφώνεται μια δημόσια πισίνα μπροστά στον πύργο νερού (Torre de les Aigües), ο οποίος υπήρχε από το 1862 για να παρέχει πόσιμο νερό στην περιοχή. Αποτελεί έναν από τους πιο επισκέψιμους κήπους μέχρι σήμερα και είναι γνωστό ως «Η Παραλία του Eixample» (Playa del Eixample). **12**

Η ανάκτηση των εσωτερικών κήπων συνεχίζεται το 1996 με τη δημιουργία της εταιρίας ProEixample, η οποία ήταν συγχρηματοδοτούμενη από δημόσιους και ιδιωτικούς πόρους (62% και 38% αντίστοιχα). Το αντικείμενο της ήταν η εύρεση και η κατοχύρωσή της απαραίτητης γης, είτε μέσω αγοράς της, είτε μέσω σύναψης συμφωνίας με τους ιδιοκτήτες. **13** Επίσης, σύντομα η νομοθεσία περί ενοποίησης των εσωτερικών χώρων ενισχύεται περαιτέρω το 2002, ορίζοντας πως η εσωτερική ζώνη των κτηρίων θα μπορούσε να φτάσει μονάχα τα 4.5 μέτρα βάθος και το υπόλοιπο να διαμορφωθεί ως κήπος. Ο χώρος αυτός μπορεί να είναι ιδιωτικός, δηλαδή να είναι επισκέψιμος μονάχα από τους κάτοικους του οικοδομικού τετραγώνου, ή δημόσιος κήπος, διότι αν το υπόγειο επίπεδο έχει διαμορφωθεί ως χώρος στάθμευσης, επιχείρησης ή supermarket, τότε το ισόγειο παραχωρείται στο δήμο, μαζί με τη δυνατότητα διάνοιξης περασμάτων σε αυτόν, μέσα από τα κτήρια. **14** Έτσι, ανακτήθηκαν πάνω από 30 εσωτερικοί χώροι στο διάστημα που ήταν ενεργή η εταιρία, 1996-2012, σε 40 το 2009 (με συνολικά 87 χιλιάδες διαμορφωμένα τετραγωνικά μέτρα), και συνολικά 77 εσωτερικοί κήποι μέχρι σήμερα. **15**

Οι χώροι αυτοί είναι συνήθως μικροί (500 με 3.500 τετραγωνικά μέτρα), αλλά σημαντικοί – προσφέρουν χώρους στάσης, συνάντησης, χαλάρωσης και πρασίνου στους κατοίκους της γειτονιάς, και χώρους παιχνιδιού για τα παιδιά, προστατευμένους από την κίνηση και το θόρυβο των αυτοκινήτων. Έτσι, οι κήποι βελτιώνουν το μικροκλίμα του οικοδομικού τετραγώνου και τις συνθήκες κατοίκησης στα περιβάλλοντα κτήρια, αλλά και λειτουργούν σαν σημείο αναφοράς της άμεσης γειτονιάς, δίνοντας τη δυνατότητα οργάνωσης και αυτοπροσδιορισμού στο ομοιογενές περιβάλλον του Eixample. Ταυτόχρονα, σε πολλά σημεία, έχουν επιλεγεί οικοδομικά τετράγωνα τα οποία συνορεύουν, δημιουργώντας περίπου τους σχηματισμούς που είχε σχεδιάσει ο Cerdà 150 χρόνια πριν. Τα περάσματα για τους κήπους δημιουργούνται με τέτοιο τρόπο, ώστε να παράγεται ένα νέο δίκτυο πρασίνου και κυκλοφορίας.

Βέβαια, κάθε αλληλαγή του κατεστημένου επιφέρει αρχικά ανησυχίες. Πολλοί από τους κατοίκους των οικοδομικών τετραγώνων παραπονέθηκαν για την αλληλαγή των εσωτερικών αυλών από ιδιωτικές σε δημόσιες, την έλλειψη ενημέρωσης για το πρόγραμμα, και κυρίως για το θόρυβο που προέκυπτε από το παιχνίδι των παιδιών. Τα παράπονα αυτά πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν, ως προς την καταλληλότερη επιλογή των

18 22@Barcelona

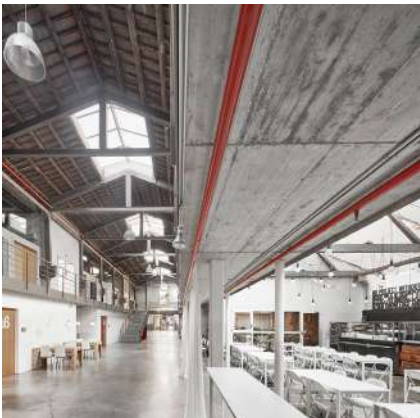

20 Σχέση με τη Βιομηχανική κληρονομιά

21 Βιομηχανικό κέλυφος

23 Επανάχρηση βιομηχανικού κελύφους, μετατροπή σε σχολή design

22 Αστικός ιστός πριν και μετά την εφαρμογή του 22@

19 Βιομηχανική ζώνη Poblenou το 1922

16 Ajuntament de Barcelona, «22@Barcelona Plan: A programme of urban, economic and social transformation», Ιούνιος 2012, επίσκεψη: 19/9/2019, πηγή: www.22barcelona.com/documentacio/Dossier22@/Dossier22@English_p.pdf, σ. 3

17 Το σχέδιο του 1976 (PGM) έθετε συντελεστή δόμησης 2 και 100% βιομηχανική χρήση, ενώ το 22@ προτείνει συντελεστή δόμησης 3 και 70% παραγωγικές χρήσεις, 10% υπηρεσίες, 10% νέες κατοικίες και 10% νέους πράσινους χώρους. Ajuntament de Barcelona, «22@Barcelona Plan: A programme of urban, economic and social transformation», Ιούνιος 2012, επίσκεψη: 19/9/2019, πηγή: www.22barcelona.com/documentacio/Dossier22@/Dossier22@English_p.pdf, σ. 11, 13

οικοδομικών τετραγώνων, π.χ. τη διαμόρφωση παιδικής χαράς σε περιοχή που υπάρχουν περισσότερα παιδιά ή υπάρχουσες σχολικές υποδομές ή τη δημιουργία ανοιχτών κήπων με επαρκή φωτισμό, ώστε να μη συγκεντρώνει εγκληματικές συμπεριφορές. Καταληκτικά, όλα αυτά ενισχύουν την μικροκλίμακα του κτηρίου, την κλίμακα της ευρύτερης γειτονιάς, την πολυπληκτικότητα του αστικού ιστού, αλλά και την κοινωνική συνοχή, δημιουργώντας έτσι χαρακτηριστικά resilience στο σύνολο της πόλης.

22@
Ένα άλλο δημόσιο πρόγραμμα που παρουσιάζεται στις αρχές του αιώνα είναι το 22@, ένα σχέδιο που δημιουργήθηκε το 2000, για την αστική και οικονομική ανανέωση του Poblenou. Η γειτονιά αυτή ήταν αποκομμένη από την υπόλοιπη πόλη, λόγω του χαρακτήρα της ως αναξιοποίητη πρώην βιομηχανική περιοχή, αλλά και λόγω των σιδηροδρομικών γραμμών που λειτουργούσαν σα φυσικό, χωρικό όριο. Με το 22@ θα επιχειρούταν η επανάχρηση των βιομηχανικών ερειπίων, η μετατροπή του Poblenou σε τεχνολογικό και επιχειρηματικό κέντρο καινοτομίας, η ενίσχυση της οικονομικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας, και η ενθάρρυνση της δημιουργικότητας μεταξύ ιδρυμάτων, επιχειρήσεων, πανεπιστημίων και πολιτών. Ταυτόχρονα, θα δινόταν έμφαση στη δημιουργία ποιοτικού δημόσιου και πράσινου χώρου, την ανανέωση των υποδομών και τη διατήρηση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Η συνολική δημόσια επένδυση θα ήταν 180.000.000 ευρώ.**16**

Χωρικά η γειτονιά 22@ αποτελείται από 115 οικοδομικά τετράγωνα, σε περιοχή συνολικής έκτασης 198,26 εκταρίων, και από 4.000.000 τετραγωνικά μέτρα δόμησης. εκ των οποίων 3.200.000 για παραγωγικές χρήσεις, και 800.000 για κατοικίες και υπηρεσίες, και 114.000 τετραγωνικά μέτρα νέων πράσινων χώρων. Η οργάνωση και ανάπτυξη της έκτασης αυτής γίνεται μέσω 5 συγκεντρώσεων (clusters) διαφορετικών πεδίων γνώσης: Information and Computer Technology, Media, Bio-Medical, Energy και Design. Για την επίτευξη των παραπάνω κρίνεται απαραίτητη η πύκνωση, η δημιουργία μιας compact city, διότι η πυκνότητα ευνοεί την συνεργασία μεταξύ αστικών συντελεστών και επιτρέπει την ορθολογική χρήση γης. Έτσι, για να προσελκυσθούν επενδυτές και εταιρίες ανάπτυξης ακινήτων, που θα ενισχύσουν αυτό το δημόσιο έργο, το σχέδιο 22@ προτείνει την αύξηση του συντελεστή δόμησης από 2 σε 3, και την αναδιανομή των χρήσεων γης.**17** Αν και οι αλλαγές αυτές φαίνονται μικρές, λαμβάνοντας υπόψιν την τυπολογική εξέλιξη που θα συνέβαινε - από τα χαμηλά βιομηχανικά ερείπια, σε στενότερα και ψηλότερα κτήρια - τότε γίνεται καταφανής η επερχόμενη αλλαγή του αστικού τοπίου. Συνολικά, προβλεπόταν η δημιουργία 4.000.000 τετραγωνικών μέτρων χώρου γραφείων, εμπορίου και έρευνας, 220.000 τετραγωνικά μέτρα νέων δημόσιων και πράσινων χώρων και η δημιουργία 4.000 νέων μονάδων κατοίκησης. Ταυτόχρονα, έγινε συνεργασία με γνωστούς αλλά και τοπικούς αρχιτέκτονες, για τον κατάλληλο σχεδιασμό του νέου κτηριακού αποθέματος.

Πλέον, η επιτυχία του μοντέλου αυτού είναι ξεκάθαρη. Όταν ξεκίνησε το σχέδιο το 2000, οι εταιρίες που βρίσκονταν στην περιοχή αυτή αριθμούσαν τις 3.473, ενώ το 2012 είχαν αυξηθεί σε 7.329 και το 2015 σε 8.823, δημιουργώντας πολλή νέες θέσεις εργασίας σε διαφορετικούς κλάδους. Ακόμα και την περίοδο της οικονομικής κρίσης, έχοντας ήδη μεγάλο μέρος των υποδομών, κατάφερε να παρουσιαστεί αύξηση στον επιχειρηματικό και ερευνητικό κλάδο. Παράλληλα, έχει διαμορφωθεί το 70% των βιομηχανικών εκτάσεων, οι δημόσιοι και ιδιωτικοί πράσινοι χώροι έχουν αυξηθεί κατά 75.000 τετραγωνικά μέτρα το 2015, και έχουν διατηρηθεί 101

24 Σηματοδότηση Superilla στο δρόμο

25 Διαμορφωμένος δρόμος

26 Salvador Rueda

περιπτώσεις πολιτιστικών στοιχείων.¹⁸

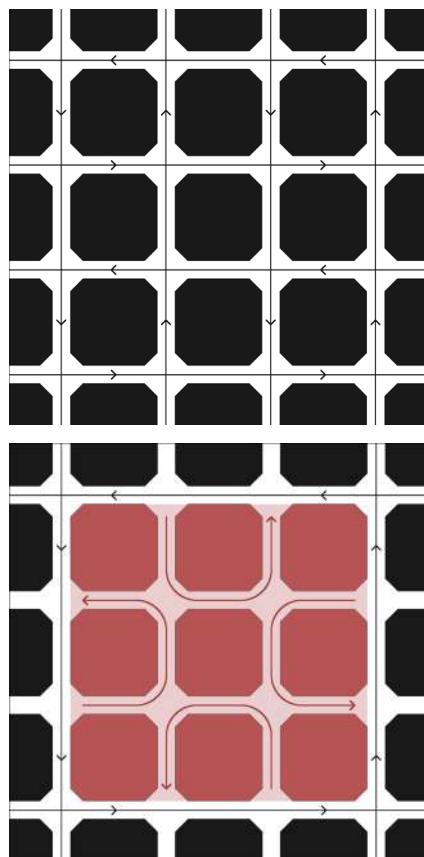
Επομένως, δε δημιουργήθηκε κάποιο συγκεκριμένο, λεπτομερές σχέδιο για τη μορφή κάθε κτηρίου ή της γειτονιάς, αλλά δόθηκε η δυνατότητα προσαρμογής της εκάστοτε περίπτωσης στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Αυτό επέτρεψε τη γρήγορη ανανέωση της περιοχής, ενισχύοντας ταυτόχρονα τη συνοχή του αστικού ιστού, μέσω παρεμβάσεων σε διαφορετικές κλίμακες.

SUPERILLA

Στις αρχές του αιώνα παρουσιάζεται ένα άλλο πολύ σημαντικό έργο για τη Βαρκελώνη, επιχειρώντας να βελτιώσει τα προβλήματα κυκλοφοριακής συμφόρησης, της «ηγεμονίας του αμαξιού» που υφίσταται σε πολλές σύγχρονες πόλεις. Οι δρόμοι που είχε σχεδιάσει ο Cerdà, όχι μόνο αφορούσαν στην κυκλοφορία αμαξιών και όχι αυτοκινήτων, αλλά είχαν ήδη μειωθεί ως προς το πλάτος τους. Αυτά, σε συνδυασμό με τη μεγάλη αύξηση των αυτοκινήτων στο κέντρο, είχαν δημιουργήσει αρκετά δυσχερείς συνθήκες ζωής. Ως προς τους ρύπους, μια σχετική μελέτη δείχνει πως 1.200 θάνατοι θα μπορούσαν να έχουν αποτραπεί αν η πόλη έφτανε τα καθορισμένα, από την ΕΕ, επίπεδα διοξειδίου του αζώτου.¹⁹ Επίσης, το 2007 το 48,27% της έκτασης της Βαρκελώνης χαρακτηρίστηκε ως ζώνη υψηλής ακουστικής, και το 32,61% μέτριας ακουστικής και το 2008. Το 61% των κατοίκων ζουν με θόρυβο πάνω από τα επιτρεπόμενα επίπεδα που προτείνονται από τη νομοθεσία.²⁰ Ταυτόχρονα, το 2015 σημειώθηκαν 9.095 αυτοκινητιστικά περιστατικά, εκ των οποίων 27 ήταν θανάσιμα. Το πρόβλημα αυτό μεταβαίνει και στην έλλειψη δημόσιου χώρου – παρά τις προηγούμενες προσπάθειες για δημιουργία ποιοτικού δημόσιου χώρου. Στην ευρύτερη έκταση της Βαρκελώνης, αντιστοιχούν 6,6 τετραγωνικά μέτρα πρασίνου ανά κάτοικο, 3,15 στην περιοχή Gracia, και μονάχα 1,85 τετραγωνικά μέτρα στο Eixample. Ο Διεθνής Οργανισμός Υγείας προτείνει ότι κάθε πόλη πρέπει να έχει τουλάχιστον 9 τετραγωνικά ανά άνθρωπο, όμως υπάρχουν και παραδείγματα πόλεων όπως το Άμστερνταμ, που παρέχει 87,5 τ.μ. πρασίνου ανά κάτοικο.

Ήδη από το 1987 αναπτύσσονται στρατηγικές για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων, με τη χαρτογράφηση του θορύβου στην πόλη από τον Salvador Rueda (1953-), το διευθυντή του Τμήματος Αστικής Οικολογίας της Βαρκελώνης (Urban Ecology Agency of Barcelona). Επιχειρώντας να μειώσει τα επίπεδα θορύβου προτείνει τη διαμόρφωση ενός Superilla²¹, δηλαδή μιας νησίδας μειωμένης κίνησης αυτοκινήτων, στην ιστορική γειτονιά El Born, κοντά στην εκκλησία Basílica de Santa Maria del Mar. Από τότε η στρατηγική αυτή εφαρμόστηκε και σε άλλες περιπτώσεις, εκ των οποίων η γνωστότερη είναι η διαμόρφωση δύο Superilles το 2003 στην περιοχή της Gràcia, βόρεια του Eixample.²² Εκεί, περισσότερα από τα 2/3 των δρόμων μετατράπηκαν σε δημόσιο χώρο και η παρατηρήθηκε αύξηση 10% σε μετακινήσεις πεζών και 30% σε μετακινήσεις ποδηλάτων.²³

Ως μέρος του Urban Mobility Plan 2013-2018 (UMP), στον αστικό ιστό του Eixample, ένα superilla διαμορφώνεται από 9 οικοδομικά τετράγωνα του Cerdà σε κάναβο 3 επί 3, δημιουργώντας ένα ευρύτερο οικοδομικό τετράγωνο – αστική νησίδα, διαστάσεων περίπου 400 επί 400 μέτρα. Αυτός ο τρόπος οργάνωσης είχε ήδη προταθεί το 1934 με το Plan Macià και το 1958 από τον Oriol Bohigas για τον εκσυγχρονισμό του αστικού ιστού της Βαρκελώνης. Για τη διαμόρφωση ενός superilla η κυκλοφορία αμαξιών στους εσωτερικούς δρόμους γίνεται κυκλική και περιορίζεται μονάχα στα αυτοκίνητα των κατοίκων και του εφοδιασμού των επιχειρήσεων, έχοντας

27 Αλλαγή του οδικού δικτύου για τη διαμόρφωση ενός superilla

28 Οδικό δίκτυο της Βαρκελώνης, πριν και μετά την εφαρμογή του προγράμματος

¹⁸ Ajuntament de Barcelona, «22@Barcelona, the innovation district», 2014, επίσκεψη: 20/9/2019, πηγή: pemb.cat/public/docs/257_m4_2014_b5_27_districte22_en.pdf και Ajuntament de Barcelona, «22@Barcelona 2000-2015», 2015, επίσκεψη: 28/9/2019, πηγή: www.slideshare.net/barcelonactiva/22-barcelona-20002015-barcelonas-innovation-district

¹⁹ Αυτό θα σήμαινε αύξηση του μέσου όρου ζωής κατά πέντε μήνες, 18.700 λιγότερες κρίσεις άσθματος, 12.100 λιγότερες περιπτώσεις οξείας βρογχίτιδας και 600 λιγότερες καρδιαγγειακά περιστατικά νοσηλείας. Pérez Laura, Sunyer Jordi, Künzli Nino, «Estimating the health and economic benefits associated with reducing air pollution in the Barcelona metropolitan area (Spain)», Άρθρο στο: Gaceta Sanitaria, 2009, Τόμος 23, Τεύχος 4, σσ. 287-294. Επίσης είναι διαθέσιμο στην πηγή: www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19261357#

²⁰ Bausells, Marta, «Superblocks to the rescue: Barcelona's plan to give streets back to residents», Άρθρο στο: The Guardian, Τρίτη 17 Μαΐου 2016, επίσκεψη: 1/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/cities/2016/may/17/superblocks-rescue-barcelona-spa-in-plan-give-streets-back-residents

²¹ Superilla είναι η Καταλανική έκφανση του Superblock, που κυριολεκτικά σημαίνει υπερ-νησίδα. Επίσης, ο όρος απαντάται και ως στα Ισπανικά ως Supermanzana. Επειδή εδώ μελετάται η στρατηγική αυτή στη Βαρκελώνη, θα χρησιμοποιηθούν τα superilla/superilles.

²² Λεπτομερής αναφορά του 2017 για την περιοχή Gràcia, από την τοπική κυβέρνηση της Βαρκελώνης: ajuntament.barcelona.cat/superilles/sites/default/files/DOCUMENT%20GRA%CC%80CIA.pdf

²³ Hu, Winnie, «What New York Can Learn From Barcelona's Superblocks», Άρθρο στο: New York Times, Σεπτέμβριος 2016, επίσκεψη: 16/9/2019, πηγή: www.nytimes.com/2016/10/02/nyregion/what-new-york-can-learn-from-barcelonas-superblocks

επιτρεπόμενη μέγιστη ταχύτητα 10 χιλιόμετρα ανά ώρα. Η μετακίνηση με αμάξι και λεωφορείο, με επιτρεπόμενη ταχύτητα 50 χιλιόμετρα ανά ώρα, περιορίζεται στην περίμετρο του superilla, μειώνοντας ταυτόχρονα την κυκλοφοριακή συμφόρηση, μέσω του τριπλασιασμού της απόστασης μεταξύ των σημείων στάσης. Για την εξυπηρέτηση της στρατηγικής αυτής είναι επίσης απαραίτητη η καθολική αλλαγή του οδικού συστήματος των λεωφορείων και ποδηλάτων.²⁴

Επομένως, τα πεζοδρόμια, οι εσωτερικοί δρόμοι και οι διασταυρώσεις τους προσφέρονται για την διαμόρφωση ποιοτικού δημόσιου χώρου για τους κατοίκους της γειτονιάς, ενώ προηγουμένως αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά στα αυτοκίνητα. Ο χώρος των ηχοσημιχμένων γωνιών του οικοδομικού τετραγώνου, που οραματίστηκε ο Cerdà ως χώρο συνάντησης και στάσης, πλέον επεκτείνεται σε ολόκληρη τη διασταύρωση, ενώνοντας τους 4 αυτούς χώρους.Ο Rueda αναφέρει πως το μέγεθος μιας διασταύρωσης στο Eixample έχει το μέγεθος μια τυπικής πλατείας στην Gràcia, επομένως μπορεί να μελετηθεί και να οργανωθεί ως τέτοια. Αυτοί μετατρέπονται σε «citizen spaces».²⁵ Επομένως, πρόκειται για μία στρατηγική που λειτουργεί εντός του ήδη διαμορφωμένου αστικού ιστού, επιχειρώντας μέσω μικρών αλλαγών, κυρίως στο οδικό δίκτυο, να ενισχύσει την κλίμακα της γειτονιάς.

Εφαρμόζοντας τη στρατηγική αυτή, το UMP επιχειρεί το διαχωρισμό της πόλης σε 503 superilles, προβλέπεται συνολική μείωση της κίνησης των αυτοκινήτων κατά 21%, ελευθερώνοντας ταυτόχρονα 60% της επιφάνειας των δρόμων (13,8 εκατομμύρια τετραγωνικά μέτρα). Επίσης, προβλέπεται μείωση 61% των χιλιομέτρων του οδικού δικτύου, από 912 σε 355 χιλιόμετρα και, παράλληλη μείωση της επιφάνειας του κατά 45%, από 1483,6 εκτάρια σε 815 εκτάρια.

Η πρώτη δοκιμή στον αστικό ιστό του Cerdà έγινε στο Poblenou, το Σεπτέμβριο του 2016, με προϋπολογισμό μονάχα 55.000 ευρώ. Οι εσωτερικοί δρόμοι έκλεισαν, τοποθετήθηκαν πινακίδες στα άκρα τους, που απαγόρευαν την κυκλοφορία των αυτοκινήτων και προσκαλούσαν τους πεζούς και ποδηλάτες στο εσωτερικό. Εκεί, διαμορφώθηκαν τέσσερις πλατείες με αυτοσχέδια γήπεδα και χώρους παιχνιδιού, διαχωρισμένους από λάστιχα αυτοκινήτων και άλλα φτηνά υλικά, και εκτέθηκαν μερικές εφήμερες κατασκευές φοιτητών Αρχιτεκτονικής. Ωστόσο, το πείραμα αυτό δεν ήταν ιδιαίτερα πετυχημένο. Πολλοί κάτοικοι ήταν εκπληκτικοί που είδαν κλειστούς τους δρόμους του οικοδομικού τετραγώνου, παραπονέθηκαν για την έλλειψη ενημέρωσης περί του σχεδίου, και ιδιαίτερα για τις αυξημένες αποστάσεις μεταξύ των στάσεων των λεωφορείων, ή την έλλειψη δυνατότητας για στάθμευση μπροστά στα σπίτια. Επίσης, πολλοί από τις επιχειρήσεις εξέφρασαν ανησυχίες για τη δυνατότητα ανεφοδιασμού των προϊόντων τους. Έτσι, μέσω της σχετικής αποχής των διοικητικών φορέων στην απάντηση των αιτημάτων των πολιτών, δημιουργείται και το κίνημα Anti-Superilla, που αντιτίθεται στην εφαρμογή της στρατηγικής αυτής.

Ο Vincente Guallart (1963-) αποδίδει την έλλειψη επιτυχίας του πειράματος αυτού στο χαμηλό προϋπολογισμό, την έλλειψη επικοινωνίας με τους πολίτες, αλλά και στην επιλογή της περιοχής - το Poblenou δε βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, στον πυρήνα.²⁶ Φαίνεται η ανάγκη της συμμετοχής και ενημέρωσης των πολιτών σε τέτοιες προσπάθειες. Η ενστικτώδης αντίδραση, που συμβαίνει αρχικά με την αλλαγή μιας συνηθισμένης κατάστασης, μπορεί να αποδειχθεί ικανή στην αποδιοργάνωση του σχεδίου. Ταυτόχρονα, μέσω της πολιτικής οικειοποίησης, γίνεται εύκολη η μεταστροφή του διαλόγου από κοινωνικές και οικολογικές ανησυχίες, σε οικονομικές, τεχνικές και ιδεολογικές.²⁷

29 Χώρος παιχνιδιού σε διασταύρωση του Poblenou

30 Συγκεντρώσεις σε διασταύρωση του Poblenou

²⁴ Speranza, Philip, «A human-scaled GIS: measuring and visualizing social interaction in Barcelona's Superilles», Άρθρο στο: Journal of Urbanism, Ιανουάριος 2018, Τόμος 11, No. 1, σ. 43

²⁵ Bausells, Marta, «Superblocks to the rescue: Barcelona's plan to give streets back to residents», Άρθρο στο: The Guardian, Μάιος 2016, επίσκεψη: 1/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/cities/2016/may/17/superblocks-rescue-barcelona-spain-plan-give-streets-back-residents

²⁶ Brass, Kevin, «Redesigning the Grid: Barcelona's Experiment with Superblocks», Άρθρο στο: Urban Land, Δεκέμβριος 2017, σ. 132, επίσκεψη: 18/9/2019, πηγή: urban-land.uli.org/planning-design/barcelonas-experiment-superblocks/

²⁷ Klause, Kai, «Barcelona Superblocks: How Power and Politics shape Transformational Adaptation», Άρθρο στο: Barcelona Lab for Urban Environmental Justice and Sustainability, Απρίλιος 2018, επίσκεψη: 10/8/2019, πηγή: www.bcnuej.org/2018/04/06/barcelona-superblocks-how-socio-political-power-struggles-shape-transformational-adaption/

31 Διαδήλωση κατά των superilles

ΠΑΡΙΣΙ

Από την περίοδο του Haussmann το Παρίσι αναπτύσσεται ομόκεντρα, διαμορφώνοντας μια αχανή μητροπολιτική έκταση. Η οριοθέτηση των δακτυλίων γίνεται μέσω της διάνοιξης νέων περιφερειακών λεωφόρων, όπως η λεωφόρος Boulevard Périphérique του 1973 πάνω στα παλιά τείχη της πόλης, η λεωφόρος A86 του 2011 και η υπό κατασκευή La Francilienne. Το 1861 μονάχα 250.000 ζούσαν στα προάστια, ενώ το 2018 ο πληθυσμός έχει αυξηθεί σε περισσότερο από 8,5 εκατομμύρια, δηλαδή περίπου το 80% του συνολικού πληθυσμού του ευρύτερου Παρισιού. Ο χωρικός και ταξικός διαχωρισμός του κέντρου με τα προάστια είχε ήδη ξεκινήσει από την εποχή του Haussmann, όταν υπήρχε λόγος για τις «επικίνδυνες τάξεις» (les classes dangereuses).

Πλέον, στο μεγαλύτερο μέρος τους, τα προάστια (banlieues) δεν έχουν μεγάλα προβλήματα με την έλλειψη στέγασής ή με την εγκληματικότητα. Τα πλουσιότερα προάστια συνυπάρχουν χωρικά με τα φτωχότερα, όπως η περιοχή 93 και Champs-Élysées, αλλά συνεχίζουν να αποτελούν στίγμα στη γαλλική κοινωνία. Ο όρος banlieue έχει γίνει ευφημισμός για το «φυλετικό έτερο», διότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού των προαστίων είναι μετανάστες εργατικής τάξης, κυρίως Ασιατικής και Βόρειο-Αφρικανικής καταγωγής. Στην περίπτωση των φτωχότερων περιοχών, ένας κάτοικος του banlieue έχει λιγότερες πιθανότητες επιτυχίας στην εύρεση εργασίας και την εισαγωγή σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, ενώ βιώνει εντονότερη αστυνόμευση, κάτι που δημιουργεί έναν ευρύτερο φαύλο κύκλο ανεργίας, φτώχειας, θυμού και πολιτικής απάθειας.²⁸ Οι συνθήκες αυτές συνέχιζαν να διαιωνίζονται σε ένα γενικότερο κλίμα αδιαφορίας από μια κυβέρνηση «color-blind» ρεπουμπλικανισμού». Αυτό διαφαίνεται από την άρνηση συλλογής πληροφοριών περί φυλής στις επίσημες στατιστικές μελέτες της χώρας, αλλά και από τον επίσημο χαρακτηρισμό των φτωχότερων banlieues ως «ευαίσθητες αστικές ζώνες» αρχικά, και έπειτα «γειτονιές-προτεραιότητες για την πόλη».

LE GRAND PARIS

Στο πλαίσιο αυτό, ως μια προσπάθεια μητροπολιτικού ανασχεδιασμού, παρουσιάζεται το πρόγραμμα «Le Grand Paris» το 2007, σε μια ομιλία του Nichola Sarkozy. Με αυτό θα επιχειρούνταν η βελτίωση των συνθηκών ζωής και η αντιμετώπιση χωρικών ανισοτήτων, μέσω της εξάλειψης του διαχωρισμού του κέντρου και των προαστίων, έχοντας ταυτόχρονα γνώμονα το περιβαλλοντικό αντίκτυπο. Για την επίτευξη των στόχων αυτών, ο Sarkozy δημιουργεί μία νέα θέση υπουργικού επιπέδου και την αναθέτει στον Christian Blanc. Θυμίζοντας τη σχέση του Haussmann με τον Napoleon I, αυτό εκδήλωσε εντάσεις, αφού αναγνωρίστηκε ως μια προσπάθεια συγκεντρωτισμού της εξουσίας για τη λήψη αποφάσεων.²⁹

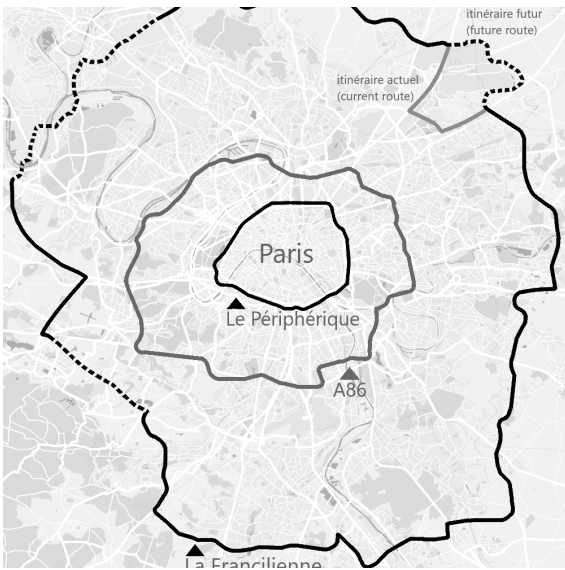
Τον Ιούνιο του 2008 έγινε μία επιλογή 10 σχεδιαστικών ομάδων, με σκοπό το βιώσιμο σχεδιασμό του Le Grand Paris ως μια μητρόπολη μετά-Kyoto. Μεταξύ τους βρίσκονταν οι Richard Rogers (1933-), Jean Nouvel (1945-) και οι MVRDV. Το Μάρτιο του 2009 οι 10 ομάδες παρουσιάζουν το έργο τους σε μια δημόσια έκθεση: Ο Antoine Grumbach προτείνει τη κατασκευή του Le Grand Paris περιμετρικά του Σηκουάνα, μέχρι το λιμάνι Le Havre, μετατρέποντας δηλαδή τον ποταμό σε κύρια κυκλοφοριακή αρτηρία. Παρόμοια, οι Barnardo Secchi και Paola Vigano παρουσιάζουν ένα πορώδες Παρίσι, όπου ποταμοί είναι οι νέοι αυτοκινητόδρομοι. Ο Chris-

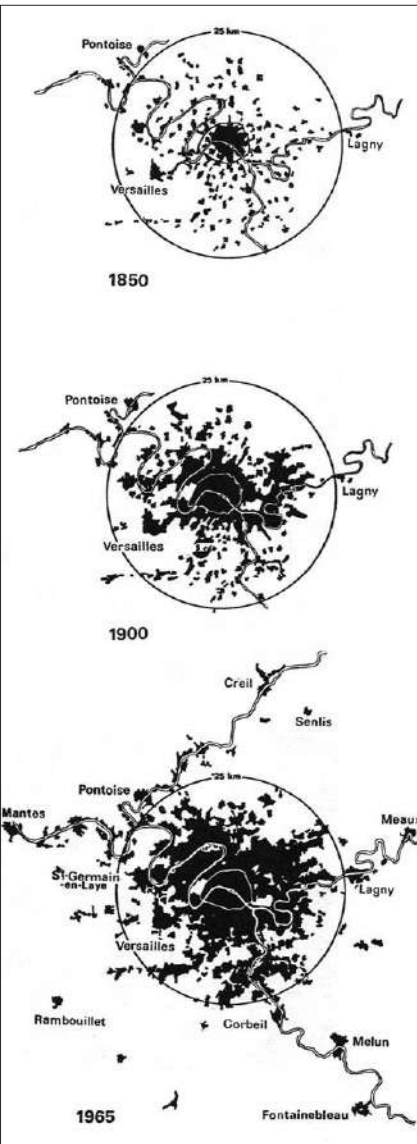
32 Banlieue 93

33 Le Peripherique

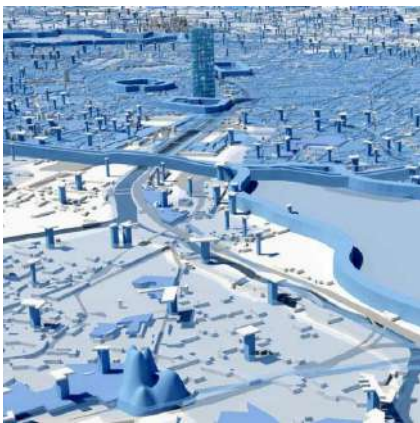
34 Χάρτης λεωφόρων

35 Διάγραμμα αστικής εξάπλωσης, 1850-1965

²⁸ Misra, Tawni, «The Othered Paris», Άρθρο στο: CityLab, Νοέμβριος 2017, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: <https://www.citylab.com/equity/2017/11/the-oth-ered-paris/543597/>

²⁹ Romo, Malin, «Public Green Space in Paris: Sustainable Development Discourses in the Objective of Le Grand Paris», Διπλωματική Εργασία, Master in Sustainable Development, University of Uppsala, 2015, σ. 6

36 MVRDV

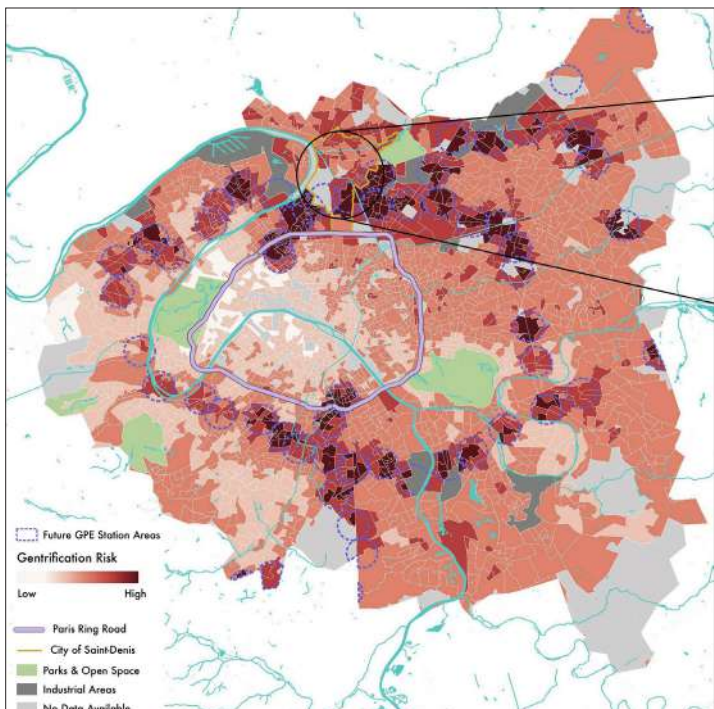

37 Studio9

38 Lin Finn Geipel

42 Χάρτης ρίσκου gentrification

39 douce_lin180309_fcslin_1.jpgiixxPortz-amparc-Aubervilliers.pngiiixauc.jpgiixxl

40 Portzamparc-Aubervilliers

41 AUC

torphe de Portzamparc προτείνει την κατασκευή τεσσάρων «αρχιπελαγών» και ενός γιγαντιαίου σιδηροδρομικού σταθμού, σε ένα προάστια Βόρεια του κέντρου. Ο Yves Lion οραματίζεται ένα πράσινο Παρίσι, όπου κάθε κάτοικος θα έχει το δικό του χώρο καλλιέργειας λαχανικών. Ο Richard Rogers προτείνει γραμμικούς κήπους και νέα δίκτυα κυκλοφορίας πάνω από τις σιδηροδρομικές γραμμές. Τέλος, οι MVRDV προτείνουν με έναν απροσδιόριστο και αινιγματικό τρόπο την υπερ-πύκνωση στο κέντρο του Παρισιού.³⁰

Τελικά, σε πλήρη αντίθεση με τις προτάσεις αυτές, το 2009 ο Sarkozy ανακοινώνει τη διαμόρφωση 8 clusters διαφορετικών οικονομικών θεματικών, την δημιουργία ενός νέου οδικού δικτύου υψηλής ταχύτητας για την ενοποίησή τους και την κατασκευή 70.000 νέων κατοικιών. Επρόκειτο δηλαδή για ένα συμβατικό μητροπολιτικό σχέδιο, το οποίο όχι μόνο δε λάμβανε υπόψιν τις προτάσεις και ανησυχίες πολεοδομών, αρχιτεκτόνων και κοινωνιολόγων, αλλά φαίνεται πως ήταν ήδη διαμορφωμένο πριν την ανακοίνωση του εργαστηρίου σχεδιασμού.

Από τα παραπάνω μπορεί να γίνει κατανοητή η αδυναμία διαμόρφωσης και εφαρμογής ενός μοναδιαίου μητροπολιτικού σχεδίου, λόγω του μεγέθους της μητροπολιτικής έκτασης του Παρισιού και του κατακερματισμού της διοίκησης σε πολυπληθείς τοπικές αρχές, που είναι επερχόμενος του μεγέθους. Τα προτεινόμενα σχέδια νοούνται ως προσπάθειες επαναπροσδιορισμού της μητροπολιτικής κατάστασης και της σχέσης του κέντρου με τα προάστια, όμως κυρίως μέσω πομπωδών προτάσεων, που δε μπορούν εύκολα να εφαρμοστούν εντός του παραπάνω πλαισίου.

Με το πρόγραμμα του Le Grand Paris επιχειρήθηκε η επίλυση του προβλήματος των προαστίων με μονάχα μια πρόταση, κάτι που σημαίνει την αδυναμία μελέτης και κατανόησης των προβλημάτων της μικροκλίμακας - ένα από τα χαρακτηριστικά της μοντέρνας πολεοδομίας, που αναλήφθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ 2024

Ενόψει των Ολυμπιακών Αγώνων το 2024 στο Παρίσι, και διαθέτοντας ήδη το 95% των απαραίτητων υποδομών για τους Αγώνες, έχει ήδη ξεκινήσει ένα σχέδιο που παρουσιάζεται ως σημαντική ευκαιρία για την ένωση του κέντρου με τα προάστια, τη «συρραφή του κατακερματισμένου εδάφους». Οι επεμβάσεις συγκεντρώνονται στο προάστιο 93 ή Seine-Saint-Denis, Βόρεια του κέντρου του Παρισιού. Εκεί θα κατασκευαστούν κυρίως οι υδάτινες υποδομές για τους Αγώνες, αλλά και το αθλητικό χωριό, το οποίο μετά τη χρήση του προβλέπεται να μετατραπεί σε συγκρότημα κατοικιών – το μισό σε κοινωνική κατοίκηση και το άλλο σε ιδιωτικά διαμερίσματα. Επιπλέον, το σχέδιο περιλαμβάνει την επιτάχυνση της κατασκευής ενός ευρύτερου δικτύου τρένου, το οποίο θα ενώνει ακόμα περισσότερα προάστια με το κέντρο και μεταξύ τους. Σύμφωνα με τους δημόσιους φορείς, αυτό «θα κατευθύνει επενδύσεις στις προαστιακές περιοχές, όπου δεν υπάρχουν τώρα επαρκείς πόροι».³¹

Παρόλα αυτά, έχουν εκφραστεί έντονες ανησυχίες για τον κίνδυνο εξυγίανσης (gentrification) των περιοχών επέμβασης. Μία πρόσφατη χαρτογράφηση αυτού του κινδύνου³² παρουσιάζει πως αυτός συγκεντρώνεται στην περιοχή 93, όπου κατοικούν κυρίως μετανάστες της εργατικής τάξης, με ετήσια εισοδήματα λιγότερα από 15 χιλιάδες ευρώ. Έχοντας ήδη ξεκινήσει κατεδαφίσεις στις γειτονιές αυτές για τις μελλοντικές υποδομές των Αγώνων, και τον τουριστικό πληθυσμό που αναμένεται να τις κατακλείσει, γίνεται κατανοητή η επερχόμενη αύξηση της αξίας γης.

³⁰ Poirer, Agnès, «Architects reveal plans to redesign Paris», Άρθρο στο: The Guardian, Μάρτιος 2009, επίσκεψη: 19/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/artanddesign/2009/mar/13/architects-reveal-grand-paris-redesign. Επίσης, Kirkland, Stephane, «Le Grand Paris – Part 2: The International Consultation», Οκτώβριος 2011, επίσκεψη: 16/9/2019, πηγή: stephanekirkland.com/le-grand-paris-part-2/

³¹ Chrisafis, Angelique, «Paris' poor neighbor hopes city makes good on Olympic promise», Άρθρο στο: The Guardian, Σεπτέμβριος 2017, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/14/paris-poor-neighbor-saint-denis-hopes-city-makes-good-on-olympic-promise>

43 XTU Architects

44 Pichet-NLA

46 Sou Fujimoto

47 DGT Architects

48 Philippe Chiambareta Architects

Επομένως, εκτός από τους άμεσα εκδιωγμένους κατοίκους, ακόμα και στην ευρύτερη περιοχή θα καταστεί δύσκολη η διαμονή των κατοίκων, στο μέλλον.

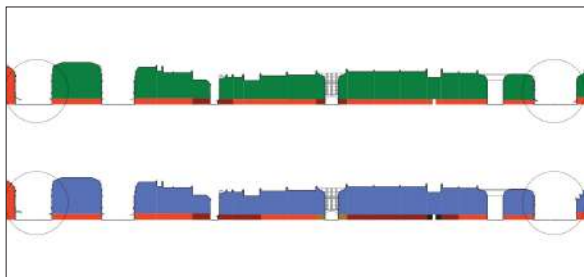
Χρησιμοποιώντας τον ορισμό του resilience που έχει δοθεί στην αρχή της εργασίας, τα banlieues της εργατικής τάξης αναγνωρίζονται ως μη κατάλληλα για δημιουργία ποιοτήτων αστικού resilience, λόγω της ασυνέχειας του αστικού ιστού που παρουσιάζουν. Επομένως, είναι κατανοητή η κατεδάφισή τους, ως σενάριο δημιουργίας καλύτερων συνθηκών κατοίκησης. Ωστόσο, αυτό αφορά κυρίως την κτηριολογική έκφραση του αστικού ιστού, και όχι στην κοινωνική συνοχή, η οποία μπορεί μονάχα να υποβληθεί από την αρχιτεκτονική ποιότητα της πόλης. Πρέπει να δοθεί σημασία σε στρατηγικές που δεν αποσυνθέτουν τις κοινότητες ήδη περιθωριοποιημένων ανθρώπων, όπως η επένδυση στην τοπική εκπαίδευση, τον πολιτισμό, τις επεμβάσεις για βελτίωση των grand ensembles και τη δημιουργία ποιοτικού δημόσιου χώρου.

REINVENTER PARIS I

Παρατηρώντας το κέντρο του Παρισιού, οι λεωφόροι και οι συνεχείς όψεις των οικοδομικών τετραγώνων είναι, στο μεγαλύτερο μέρος τους, αναλλοίωτες από την περίοδο κατασκευής τους επί Haussmann. Βέβαια, ενώ οι εμπορικές χρήσεις στο ισόγειο παραμένουν ίδιες, έχουν συμβεί σημαντικές αλλαγές στο εσωτερικό των κτηρίων. Η πρώην κατεξοχήν οικιστική χρήση των ορόφων έχει μετατραπεί εξολοκλήρου σε χώρους γραφείων.³³ Από αυτό γίνεται καταφανής η ελαστικότητα του κτηριακού μοντέλου του Haussmann, λόγω της ευκολίας αλλαγών στο εσωτερικό του κτηρίου χωρίς να είναι απαραίτητη η αλληλεπίδραση με την όψη ή το σκελετό, αλλά και οι έντονες δημογραφικές αλλαγές που γίνονται στο κέντρο.

Το 2014 παρουσιάζεται ένας ανοιχτός σχεδιαστικός διαγωνισμός για επανασχεδίαση 23 διαφορετικών περιπτώσεων, μέσα στην πόλη του Παρισιού. Τα οικοπέδα είχαν διαφορετικά μεγέθη, από μερικά εκατοντάδες τετραγωνικά μέτρα ως και 2 εκτάρια, σε περιοχές χαμηλής επισκεψιμότητας. Οι δημόσιοι αυτοί χώροι θα πωλούνταν ή θα δανείζονταν σε ιδιώτες επενδυτές, οι οποίοι θα μεριμνούσαν για την κατασκευή των καλύτερων προτάσεων, μέσα από μια διαδικασία δημοπρασίας των καλύτερων προτάσεων από αυτές. Η επιτροπή επιλογής απαρτιζόταν από 23 μέλη – ένα για κάθε οικόπεδο- και αποτελούσαν κυρίως από μέλη του δημοτικού συμβουλίου. Τελικά, επιλέχθηκαν και βραβεύθηκαν 22 προτάσεις - λόγω «έλλειψης καινοτομίας» στις προτάσεις για ένα από τα οικοπέδα - και μονάχα 8 δημοπρατήθηκαν.³⁴ Παρόλα αυτά, ασκήθηκε έντονη κριτική για τη σοβαρότητα του διαγωνισμού. Αναφέρονται χαρακτηριστικά ανησυχίες για την εντιμότητα των ομάδων επιλογής των προτάσεων, και την εμπλοκή του αντιδημάρχου Jean-Louis Missika στην τελική βράβευση.³⁵

Οι νικητρίες προτάσεις αποτελούνταν σχεδόν εξολοκλήρου από εντυπωσιακά σχέδια και φωτορεαλιστικές εικόνες, χωρίς όμως να φαίνεται μέριμνα για τον κοινωνικό χαρακτήρα. Μερικές από τις προτάσεις αφορούσαν στην δημιουργία συνεργατικών χώρων ή εκθεσιακών χώρων, που ήδη απαντώνται σε πολλά μέρη του Παρισιού. Όμως, τα περισσότερα έργα αφορούσαν στην επανάχρηση των υπαρχόντων κτηρίων ή την κατασκευή νέων οικιστικών κτηρίων, με σχετικά συμβατικές σύγχρονες μορφές, των οποίων ο όγκος κρύβεται πίσω από πράσινες όψεις.³⁶ Αυτό φαίνεται στις προτάσεις «Edison Lite» των Mannuelle-Gautrand, «Milles Arbres» (Χίλια Δέντρα) των Sou Fujimoto Architects και OXO Architects,

45 Διάγραμμα αλλαγής χρήσεων 1900 - 2012
Το πράσινο αντιστοιχεί σε χρήση κατοικίας και το μπλε σε γραφεία

³² Vergerio, Manon, «Mapping Gentrification Risk in the Grand Paris», 2018, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: <https://due-parsons.github.io/methods3-fall2018/projects/mapping-gentrification-risk-in-the-grand-paris/>

³³ Davis Juliet, Uffer Sabina, Trangos Guy, «Evolving Cities: Exploring the relations between urban form resilience and the governance of urban form», London School of Economics and Political Science, 2013, σ. 44

³⁴ Thibault Pilsudski, Koh Michael, «Reinventer Paris: Innovation as a key consideration for land sale sites», Άρθρο στο: Centre for Livable Cities, Ministry of National Development, Singapore, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: [www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-\(reinventing-paris\)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf](http://www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-(reinventing-paris)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf)

³⁵ O'Sullivan, Feargus, «Can "Reinvent Paris 2" Rise Above Its Bad Reputation?», Άρθρο στο: CityLab, Ιούλιος 2017, επίσκεψη: 23/9/2019, πηγή: www.citylab.com/design/2017/06/reinvent-paris-2-design-competition-concerns/528933/

«In Vivo» των XTU Architects, «Bains Douches & CO» των Red Architects και άλλες. Ιδιαίτερα, στην πρόταση Milles Arbres, η κατασκευαστική εταιρία που θα το αναλάμβανε δε θα κάλυπτε το κόστος της φύτευσης – δηλαδή η εκπλήρωση του τίτλου του έργου θα ήταν εντελώς ιδιωτική πρωτοβουλία των κατοίκων.³⁷ Αν το πράσινο αφαιρεθεί από τις προτάσεις αυτές, τότε μένουν συμβατικές προτάσεις, οι οποίες όχι μόνο υπάρχουν ήδη σε περίσσεια, αλλά δεν παρέχουν και κάποιο σημαντικό αντίκτυπο στον τρόπο ζωής του Παρισιού, πόσο μάλλον αποτελούν «επανεφεύρεσή» του. Τελικά, ο διαγωνισμός αυτός ήταν παρουσιασμένος ως συλλογική διερεύνηση για τη βελτίωση του αστικού δημόσιου χώρου, αλλά τελικά αποτέλεσε περισσότερο «ξεπούλημα πολύτιμων δημόσιων περιουσιακών στοιχείων», και κερδοσκοπική εμπορική ανάπτυξη.³⁸

REINVENTER PARIS II

Παρόλα αυτά, η δεύτερη φάση του διαγωνισμού, με όνομα «Reinvent Paris II, the Subterranean Secrets of Paris» είχε πολύ περισσότερα ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Η εφαρμογή μέτρων για τη μείωση των αυτοκινήτων στο κέντρο του Παρισιού είχε ως αποτέλεσμα τη μείωσή τους κατά 32%, μεταξύ 1992 και 2017, αλλά και τη έντονη πεζοδρόμηση των δρόμων, κάτι που δημιούργησε αρκετούς προβληματικούς υπολειπόμενους χώρους. Εκεί εστίασαν τα 33 σημεία που παρουσιάστηκαν για παρέμβαση - ήταν οικοπέδα εντελώς ή μερικώς υπόγεια. Περιλάμβαναν υπόγειους χώρους στάθμευσης, τούνελ, εγκαταλελειμμένους σταθμούς τρένων και υπόγεια ιστορικών κτηρίων.³⁹ Επομένως, δεν αποτελούσαν πολύτιμα στοιχεία του κράτους και δεν παρέπεμπαν σε εξεζητημένες προτάσεις, λόγω της ιδιαίτερης δυσκολία τους, όπως στον προηγούμενο διαγωνισμό. Από τους 33 διαθέσιμους χώρους παρέμβασης, μονάχα 20 από αυτούς βραβεύτηκαν στο πρώτο στάδιο και 10 προχώρησαν σε δημοπρασία για εύρεση κατασκευαστικού φορέα. Έτσι, γίνεται αντιληπτή η περισσότερη αυστηρότητα και ενασχόληση της κριτικής επιτροπής ως προς τις προτάσεις, αλλά και η δυσκολία των διαθέσιμων οικοπέδων.⁴⁰

Μεταξύ των προτάσεων βρίσκονται μια φάρμα βρώσιμων εντόμων στο Passy Reservoirs, η μετατροπή ενός υπόγειου κάθετου πάρκινγκ αυτοκινήτων σε αποθηκευτικό χώρο και τη μετατροπή του χώρου κάτω από μια υπερυψωμένη γραμμή μετρό, σε τοίχο αναρρίχησης και εστιατόριο. Επίσης, παρουσιάζονται και πιο σεμνές προτάσεις για μετατροπή του σταθμού μετρό Croix Rouge σε εστιατόριο και cocktail bar, από τους SAME Architects, ενός διαδρόμου στο Palais Royal Metro Station σε «multimedia gallery» και του παραλιακού τούνελ Henri IV σε πιο ασφαλή και ποιοτικό ποδηλατόδρομο.⁴¹ Αν και όλες οι προτάσεις παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον, οι πιο επιτυχημένες φαίνονται να είναι οι λιγότερο εξεζητημένες, αυτές που επιχειρούν με μικρούς, έξυπνους και οικονομικούς χειρισμούς να προσφέρουν ποιοτικούς χώρους στους κατοίκους του Παρισιού. Ταυτόχρονα, γίνεται παρουσίαση των δυνατοτήτων που έχουν οι προβληματικοί, δύσκολοι χώροι, στους επενδυτές και κατασκευαστικούς φορείς, οι οποίοι υπό κανονικές συνθήκες δε θα τους έδιναν κάποια σημασία.

Καταληκτικά, στο δεύτερο μέρος του διαγωνισμού σίγουρα παρατηρείται μεγαλύτερος βαθμός επιτυχίας, στη διερεύνηση ουσιαστικών τρόπων «επανεφεύρεσης» των προβληματικών δημόσιων χώρων, και γίνεται κατανοητή η σχέση της επιτυχίας αυτής με την αμεροληψία και αυστηρότητα των εμπλεκόμενων φορέων, αλλά και την ευφυή επιλογή των χώρων παρέμβασης. Η επανάχρηση, επαναπροσδιορισμός και η αξιοποίηση προβληματικών τμημάτων του υπάρχοντος αστικού ιστού είναι

49 SAME Architects

51 Studio Dorell

52 Baehr & Landau Architects

50 Miguel Montouro et Associés

53 Fontès Architecture

μία τακτική, η οποία σίγουρα μπορεί να προσφέρει αξίες αστικού resilience. Μέσω τέτοιων προτάσεων μπορεί να επουλωθεί κάποιο τραυματικό μέρος του ιστού, να δημιουργηθούν ορθότερες συνδέσεις, χωρικές και κοινωνικές, αλλά και να δημιουργηθεί ποιοτικός δημόσιος και ιδιωτικός χώρος. Η τακτική που παρουσιάζεται με τους διαγωνισμούς αυτούς είναι έξυπνη, αλλά και επωφελής, αν σκεφτεί κανείς το κρατικό κέρδος από τη δημοπρασία των προβληματικών χώρων, αλλά και την μετατροπή τους χωρίς μεγάλα έξοδα. Αυτό μπορεί να εφαρμοστεί σε οικοπέδα πολλών διαφορετικών ποιοτήτων, αλλά για την επιτυχία του πρέπει να εγγυάται η αξιοπιστία των εμπλεκόμενων φορέων, όπως αποδεικνύουν τα παραπάνω παραδείγματα.

³⁶ Οι προτάσεις παρουσιάζονται εδώ: Willsher, Kim, «Reinventing Paris: 10 winning urban designs to transform the cityscape», Άρθρο στο: The Guardian, Resilient Cities, Φεβρουάριος 2016, επίσκεψη: 19/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/cities/gallery/2016/feb/03/reinventing-paris-10-winning-urban-designs-transform-city

³⁷ O'Sullivan, Feargus, «A High-Stakes Contest to "Reinvent" Paris Fails to Impress», Άρθρο στο: CityLab, Φεβρουάριος 2016, επίσκεψη: 24/9/2019, πηγή: www.citylab.com/design/2016/02/reinventing-paris-winner-jean-louis-missika-anne-hidalgo/460425/

³⁸ O'Sullivan, Feargus, «Can "Reinvent Paris 2" Rise Above Its Bad Reputation?», Άρθρο στο: CityLab, Ιούνιος 2017, επίσκεψη: 23/9/2019, πηγή: www.citylab.com/design/2017/06/reinvent-paris-2-design-competition-concerns/528933/

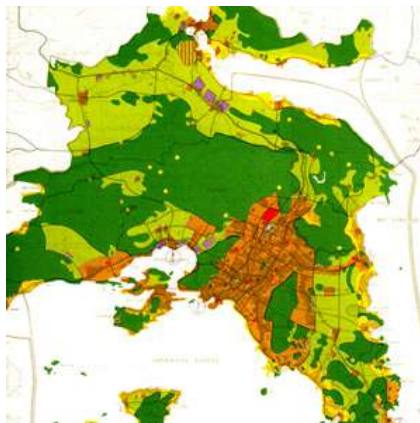
³⁹ Παρουσιάζονται στην επίσημη σελίδα του reinventer.paris: www.reinventer.paris/en/home/ επίσκεψη: 22/9/2019

⁴⁰ O'Sullivan, Feargus, «New Ideas for Paris's Outdated Infrastructure», Άρθρο στο: CityLab, Μάιος 2019, επίσκεψη: 23/9/2019, πηγή: www.citylab.com/design/2019/05/reinvent-paris-ii-urban-planning-architecture-infrastructure/589330/

⁴¹ Παρουσιάζονται στην επίσημη σελίδα του reinventer.paris: www.reinventer.paris/en/home/ επίσκεψη: 22/9/2019

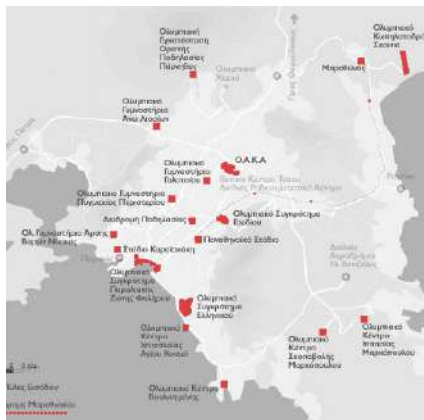
55 Λεωφόρος Βασιλίσσης Σοφίας τη δεκαετία του 70

54 Χωροταξικό σχέδιο Πρωτεύουσας

56 Σχέδιο Μάνου

58 Κατανομή αθλητικών εγκαταστάσεων

57 Clusters ολυμπιακών έργων

ΑΘΗΝΑ

Η αστικοποίηση της Αθήνας συνέχισε μέσω διάφορων ρυθμιστικών σχεδίων, που διαμορφώνονταν ως «collage» του σχεδίου υποδομών της Οικουμενούπολης και μιας πολυκεντρικής οργάνωσης της μητροπολιτικής έκτασης της Αθήνας.⁴² Στο διάστημα αυτό πραγματοποιούνται πολλές μελέτες μητροπολιτικής κλίμακας, όπως το «Χωροταξικό σχέδιο Πρωτεύουσας» του Δοξιάδη, που δημοσιεύεται το 1976 και το σχέδιο του Στέφανου Μάνου «Αθήνα 2000» το 1979, όμως καμία δεν εφαρμόζεται. Τα σχέδια αυτά αποτελούσαν προσπάθειες σχεδιασμού και μελέτης, με ευρωπαϊκές προδιαγραφές, οι οποίες δε μπορούσαν να εκπληρωθούν στην περίπτωση της Ελλάδας. Έτσι, ο αστικός ιστός της Αθήνας διαμορφώθηκε ως ένα «υφαντό» διαφορετικών σχεδίων-κανάβων, στο οποίο αντιπαραβάλλονται μονάχα μεγάλα αντικείμενα υποδομών και τοπογραφίας. Αποτελείται επομένως από ίχνη χωρικών, κοινωνικών και οικολογικών επιπτώσεων μιας ομορποτιστικής επέκτασης και τροποποίησης του πολεοδομικού σχεδίου, με αποφάσεις στην τοπική κλίμακα και όχι πολεοδομική ή μητροπολιτική. Επομένως, από τότε διαφαίνεται η ελλιπής αναγνώριση των ενδιάμεσων κλιμάκων ως εργαλεία διαμόρφωσης της πόλης.

Παράλληλα, μέχρι τις αρχές του αιώνα, παρατηρείται ραγδαία αύξηση του αριθμού των αυτοκινήτων, όπως και σε πολλές άλλες Ευρωπαϊκές πόλεις. Στην Ελλάδα το σύνολο των ταξινομήσεων της δεκαετίας του 1970 ήταν 823.415, του 1980 αυξήθηκε σε 968.422 και του 1990 είχε φτάσει τις 1.969.584. Το φαινόμενο αυτό κορυφώνεται στη δεκαετία 2001-2010, η οποία αναγνωρίζεται ως «χρυσή δεκαετία» για τις πωλήσεις αυτοκινήτων, με συνολικό αριθμό ταξινομήσεων 2.738.650.⁴³ Αποσκοπώντας στη στέγαση όλων αυτών των αυτοκινήτων και την αποσυμφόρηση των παρκαρισμένων δρόμων, νομοθετείται η πιλοτική με τον ΓΟΚ του 1973, κάτι που δεν προσέφερε ουσιαστική λύση και δεν νοείται ως στρατηγική.

ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ 2004

Στις αρχές του αιώνα, ενόψει της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004 στην Αθήνα, παρουσιάζεται μια σημαντική ευκαιρία για την αντιμετώπιση των παραπάνω προβλημάτων. Όμως, όταν ανατέθηκαν οι Αγώνες το 1997, αντί να ξεκινήσει η διαμόρφωση της στρατηγικής για εφαρμογή του νικητήριου σχεδίου, για αρκετά χρόνια συνέχισε ο επαναπροσδιορισμός και η αλλαγή του. Οι αρχιτέκτονες, αστικοί σχεδιαστές και πολεοδόμοι έλαβαν μέρος στην διαδικασία πολύ αργότερα, και εντός ενός κλίματος πολιτικών αντιπαραθέσεων και ασυμφωνιών, χάθηκε πολύτιμος χρόνος διοργάνωσης. Μάλιστα, το 2000 η Διεθνής Ολυμπιακή Επιτροπή απείλησε την ακύρωση της διοργάνωσης στην Αθήνα.⁴⁴ Στο αρχικό σχέδιο που υποβλήθηκε φαίνεται πως οι εγκαταστάσεις συγκεντρώνονταν σε μονάχα μερικά σημεία, σε μορφή συγκεντρώσεων (clusters). Όμως, με την εμπλοκή της κυβέρνησης, δημιουργούνται 13 συγκεντρώσεις (clusters) αθλητικών δραστηριοτήτων⁴⁵, ώστε να μην προκύψει κάποιο θέμα με τη νομοθεσία περί χρήσεων γης, και διασπείρονται στην ευρύτερη μητροπολιτική έκταση της Αθήνας. Έτσι, με το αραιή τοποθέτησή τους, δεν υπήρχε η δυνατότητα επαρκούς ενίσχυσης της κάθε περιοχής, προκαλώντας την αστική αναβάθμιση. Αντίθετα, στο παράδειγμα της Βαρκελώνης, η μεγάλη διεθνής διοργάνωση αποτέλεσε καταλύτη για την ανάπτυξη μερικών μονάχα προβληματικών, υποβαθμισμένων περιοχών. Στην Αθήνα, υπήρχαν τέτοιες περιπτώσεις, όπως ο Ελαιώνας, που θα μπορούσαν να αναβαθμιστούν και

⁴² Ησσίας, Πλάτων, «Beyond the Informal City: Athens and the Possibility of an Urban Common», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2014, σ. 176

⁴³ Γαλιάντουλης, Άρνης, «1967-2017: Η Αγορά του Αυτοκινήτου στην Ελλάδα», Άρθρο στο: Καθημερινή, Ιούνιος 2018, επίσκεψη: 5/10/2019, πηγή: www.kathimerini.gr/970064/gallery/aytokinhsh/aytokinhsh-epikairothta/1967---2017-h-ago-ra-toy-aytokinhtoy-sthn-ellada

⁴⁴ Nunan Emma, O'Brien William, «Olympic Legacy: A Comparison of Barcelona 1992 and Athens 2004», Άρθρο στο: FAURJ, 2012, Τόμος 1, Τεύχος 1, σσ. 19-21

⁴⁵ 1. Ολυμπιακό Αθλητικό Συγκρότημα Αθηνών, Μαρούσι 2. Παραολυμπιακό Συγκρότημα Φαλήρου, Όρμος Φαλήρου 3. Ολυμπιακό Συγκρότημα Μοντέρνου Πεντάθλου, Γουδί 4. Ολυμπιακό Συγκρότημα Γαλατσίου 5. Ολυμπιακό Κέντρο Πυγμαχίας, Περιστερί 6. Ολυμπιακό Συγκρότημα Ελληνικού, Γλυφάδα 7. Ολυμπιακό Κέντρο Κλειστού Στίβου, Νίκαια 8. Ολυμπιακό Κέντρο Κλειστού Στίβου, Άνω Λιόσια 9. Ολυμπιακό Κέντρο Ιππασίας, Μαρκόπουλο 10. Ολυμπιακό Κέντρο Σκοποβολής Μαρκόπουλο 11. Ολυμπιακό Κέντρο Ιστιοπλοΐας, Άγιος Κοσμάς 12. Κέντρο Τριαθλίου, Βουλιαγμένη 13. Ολυμπιακό Κέντρο Κωπηλασίας, Σχοινιάς, Πηγή: Γορποδίνη, Ασπα, «Μεταβιομηχανικές Οικονομίες και Χωρικοί Μετασχηματισμοί των πόλεων: Αναλύοντας τη μετα-Ολυμπιακή Αθήνα», στο: «Διάλογοι για το Σχεδιασμό του Χώρου και την Ανάπτυξη, Αθήνα Έκδόσεις Κριτική», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2008

61 HEAVEN

59 Ολυμπιακό χωριό

60 Εγκατάληψη εγκαταστάσεων

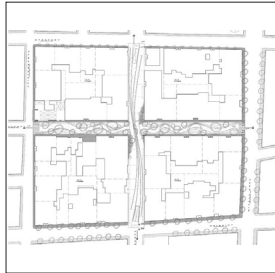
να παρέχουν ποιοτικό δημόσιο χώρο και μετά το πέρας των Αγώνων. Κυρίως δόθηκε έμφαση στην αρχαία κληρονομιά και στη δημιουργία ενός θεάματος, που θα ένωνε το μέρος της γέννησης των Αγώνων με τη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας. Αυτό κατάφερε να ενδυναμώσει την περηφάνια και την κοινωνική συνοχή στο μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων. Ταυτόχρονα, έγιναν και έργα που δεν αφορούσαν άμεσα τους Αγώνες, όπως ένα καινούριο αεροδρόμιο, δρόμοι, νέο δίκτυο τραμ και μετρό, ανακαινίσεις σε μουσεία και εκθεσιακούς χώρους, τα οποία σίγουρα βελτίωσαν τις συνθήκες ζωής.⁴⁶ Όμως, στο μεγαλύτερο μέρος της, η στρατηγική που εφαρμόστηκε αφορούσε στη δημιουργία ενός εφήμερου θεάματος, ενόψει της ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, δίνοντας λιγότερη έμφαση στη δημιουργία ενός σύγχρονου κληροδοτήματος για την πόλη. Στο πλαίσιο αυτό, είχαν ήδη εκφραστεί ανησυχίες για την έλλειψη μέριμνας των διοργανωτών για την πόλη, μετά τη λήξη των Αγώνων. Μονάχα δύο χρόνια μετά έγιναν ουσιαστικές προσπάθειες επανάχρησης των υποδομών, με τη μορφή ενός διαγωνισμού για το canoe kayak slalom, την αίθουσα badminton, και το Διεθνές Κέντρο Ραδιοτηλεόρασης (IBC). Επενδυτές και εταιρίες θα διαγωνίζονταν μεταξύ τους για τις καλύτερες προτάσεις και η νικητρία θα λάμβανε χώρα, με μίσθωση της υποδομής. Μέσω του διαγωνισμού αυτού μονάχα η αίθουσα badminton μετατρέπεται σε θέατρο, με μίσθωση 20 χρόνων. Μέχρι και σήμερα, 15 χρόνια μετά, οι περισσότερες ολυμπιακές εγκαταστάσεις είναι τελείως εγκαταλελειμμένες, χωρίς να παρουσιάζεται κάποιο πρόγραμμα επανάχρησης και ανάπλησής τους. Έτσι, η διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων δημιούργησε περισσότερα τραύματα μεγάλης κλίμακας στον αστικό ιστό, αντί να επιχειρήσει την ανάπληση των υπαρχόντων.

Καταληκτικά, η διοργάνωση της Ολυμπιακών Αγώνων αποτελούσε μια σημαντική ευκαιρία για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που παρουσίαζε η Αθήνα, όμως η ελλιπής οργάνωση και οι ανεπαρκείς πόροι την κατέστησαν αδύνατη. Φαίνεται ο ενεργός χαρακτήρας του διαμορφωμένου πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, που δεν επιτρέπει την εφαρμογή ολοκληρωμένων στρατηγικών μεγάλης κλίμακας, αλλά και η συνεχιζόμενη αποχή με τις ενδιάμεσες κλίμακες.

HEAVEN
Μετά την μη πετυχημένη στρατηγική των Ολυμπιακών Αγώνων για την Αθήνα, και σε συνδυασμό με την επερχόμενη οικονομική κρίση και την αναστολή της οικοδομικής δραστηριότητας, παρουσιάζεται ακόμα πιο έντονη η ανάγκη επαναπροσδιορισμού του υπάρχοντος αστικού ιστού, για τη δημιουργία ποιοτικού δημόσιου χώρου. Η ανάγκη αυτή αποκρυσταλλώνεται, μέσα σε άλλα, και από τις εικόνες των Point Supreme για την Αθήνα, που ξεκινούν να παράγουν από το 2007. Πρόκειται για μια σειρά εικόνων από προσωπική διερεύνηση των αρχιτεκτόνων, οι οποίες εκτίθενται το 2016 στην Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βόρειας Αμερικής, με τίτλο Athens Projects.

Στο έργο Heaven, το κτηριακό απόθεμα της Αθήνας νοείται ως μία ενιαία, ομοιογενής μάζα, οριοθετημένη ως ένα γεωμετρικό στερεό, που εκτείνεται ανάμεσα στα όρη του Ιεκανοπεδίου της Αττικής, μέχρι το παραλιακό μέτωπο. Οι αρχιτέκτονες διαμορφώνουν το έργο αυτό, ορμώμενοι του πολύ μικρού ποσοστού πρασίνου που αναλογεί στον κάτοικο της Αθήνας, δηλαδή περίπου 2,7 τετραγωνικά μέτρα μέσου όρου, και 0,4 τετραγωνικά μέτρα πρασίνου στις χειρότερες περιοχές. Για να δημιουργήσουν τον απαραίτητο πράσινο χώρο, αλλά και μια άμεση χωρική ενοποίηση της θάλασσας και της Ακρόπολης, παρουσιάζουν ένα σενάριο διάνοιξης μιας λωρίδας από τον

⁴⁶ Gold, John R. και Gold, Margaret M., «Olympic Cities: Regeneration, City Re-branding and Changing Urban Agendas», Άρθρο στο: Geography Compass, Ιανουάριος 2008, Τόμος 2, Τεύχος 1, σ. 309

63 Βογιατζιόγλου και Μπαμπανέλλος

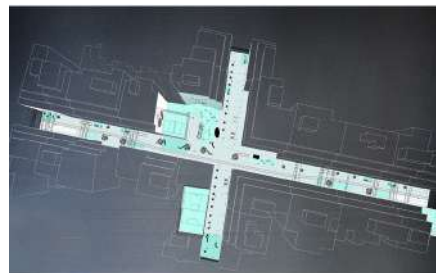
64 Ποθυζωίδης και Πετσίου

65 Point Supreme

62 Athens by Hills

66 Area

47 Από την σελίδα των Point Supreme: επίσκεψη: 4/10/19, πηγή: www.pointsupreme.com/content/research/athens-heaven.html

48 ΥΠΕΚΑ, Δελτίο Τύπου, Παρουσίαση του διαγωνισμού ΑΘΗΝΑΧ4, 21 Οκτωβρίου 2010, επίσκεψη: 1/10/2019, πηγή: [www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=362&sn1\[524\]=611&language=el-GR](http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=362&sn1[524]=611&language=el-GR)

αστικό ιστό, πλάτους ενός χιλιομέτρου, και τη μετατροπή της σε γραμμικό πάρκο.⁴⁷ Στην πραγματικότητα η διάνοιξη αυτή θα σήμαινε την κατεδάφιση του Μοσχάτου, της Καλλιθέας και των Άνω Πετραλώνων, και επομένως θα παρέπεμπε σε μια στρατηγική tabula-rasa, όπως είχε προτείνει ο Le Corbusier για το Παρίσι. Όμως, η απλοποιημένη εικόνα από μόνη της, χωρίς την πραγματιστική της έκφανση, παρουσιάζει μια στρατηγική «εκσκαφής» του δημόσιου χώρου μέσα από τον ιδιωτικό, όπως πρότεινε ο Haussmann. Αυτό διαφαίνεται και με τους δευτερεύοντες δρόμους που διανοίγονται μέσα από τη μάζα της Αθήνας, όπως έγινε στο Παρίσι, για την ένωση των κύριων λεωφόρων με τα άλλα σημαντικά δημόσια κτήρια.

Αντίστοιχα, στο έργο Athens by Hills, με όμοιο τρόπο αντίληψης και παρουσίασης της Αθήνας, πλέον οι λόφοι αντιτίθενται ως μεγάλα αντικείμενα στο ομοιογενές χαλί/κρούστα της ελληνικής πόλης. Αυτοί εμπορευματοποιούνται μέσω έντονου προγράμματος, διαμορφώνοντας μια νέα αντίληψη της πόλης που εκτείνεται μακριά από το ιστορικό κέντρο. Εδώ αναγνωρίζονται οι λόφοι σαν ένα πρόσφορο, ανεκμετάλλητο έδαφος, το οποίο μπορεί με τους κατάλληλους χειρισμούς να επαναπροσδιορίσει την αστική κατάσταση, λειτουργώντας ως πυρήνες οργάνωσης.

Έτσι, γίνεται λόγος για την εύρεση του απαραίτητου ποιοτικού χώρου μέσα στον ήδη διαμορφωμένο αστικό ιστό και δεν παρουσιάζεται ως κυριολεκτική πρόταση, αλλά ως μια στρατηγική, η οποία τελικά θα επιχειρηθεί στην Αθήνα τα επόμενα χρόνια, ως έναν βαθμό. Προοικονομεί τις συνεχόμενες προσπάθειες οργάνωσης και επαναπροσδιορισμού του αστικού ιστού, μέσω της ενασχόλησης με το δημόσιο χώρο. Παρακάτω θα επιχειρηθεί η ανάλυση και παρουσίαση μερικών δημόσιων και ιδιωτικών διαγωνισμών, αλλά και ιδιωτικών πρωτοβουλιών που εντάσσονται στην αφήγηση αυτή.

ΑΘΗΝΑΧ4

Σύντομα, το 2010 διεξάγεται από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, με χορηγία της Εθνικής Τράπεζας, ένας διαγωνισμός για νέους αρχιτέκτονες μέχρι 40 χρονών, ενόψει του προγράμματος αστικής ανάπτυξης «Αθήνα-Αττική 2014». Το θέμα ήταν η ενοποίηση τεσσάρων οικοδομικών τετραγώνων, μέσω της μελέτης και σχεδιασμού του χώρου που δημιουργείται από τους εσωτερικούς δρόμους, ή η «κατάργηση του σταυρού», όπως αναφέρεται στην επίσημη παρουσίαση του διαγωνισμού.⁴⁸ Έτσι, θα απελευθερωνόταν ο χώρος που καταλαμβάνουν τα παρκαρισμένα αυτοκίνητα και θα αυξανόταν ο δημόσιος πράσινος χώρος, ενισχύοντας ταυτόχρονα τη μικροκλίμακα της γειτονιάς. Αναγνωρίζεται, επομένως, το οικοδομικό τετράγωνο ως «το κύτταρο της πόλης» και ως μέσο επαναπροσδιορισμού της υφιστάμενης αστικής κατάστασης. Βέβαια, η πρόταση για ενοποίηση οικοδομικών τετραγώνων έχει ήδη διατυπωθεί από το Στάμο Παπαδάκη το 1933 ενόψει του τέταρτου CIAM, αλλά και από τον Αντώνη Τρίτση το 1982.

Στο διαγωνισμό αυτό, δεν προσδιορίστηκε κάποιο συγκεκριμένο οικοδομικό τετράγωνο προς παρέμβαση, αλλά αφέθηκε ελεύθερη η επιλογή τεσσάρων τυπικών οικοδομικών τετραγώνων στους σχεδιαστές, σε οποιοδήποτε σημείο του λεκανοπεδίου Αττικής. Μάλιστα, ένα από τα κριτήρια αξιολόγησης αποτελούσε ο «πιλοτικός χαρακτήρας» της πρότασης, δηλαδή η δυνατότητα διαμόρφωσης της ιδέας και σε άλλες περιοχές της Αθήνας. Από αυτό μπορούμε μεν να διαπιστώσουμε την επαρκή σχεδιαστική ελευθερία που δόθηκε, όμως και την έλλειψη μέριμνας για τη διαμόρφωση τοποειδών προτάσεων σε συγκεκριμένες προβληματικές περιοχές. Δεν έγινε κάποια συγκεκριμένη μελέτη, ώστε να εξακριβωθούν

οι προβληματικές περιοχές αλλά και ο τρόπος εφαρμογής του πιλοτικού αυτού προγράμματος. Παρά ταύτα, συνολικά παραδίδονται 120 προτάσεις υψηλού σχεδιαστικού επιπέδου, εκ των οποίων 9 βραβεύονται. Σε πολλές προτάσεις παρατηρούμε την αξιόλογη διαμόρφωση πράσινων χώρων στους δρόμους αλλά και την προσπάθεια αλληλεπίδρασης με τον ιδιωτικό χώρο. Οι προτάσεις επεκτείνονται στους ακάλυπτους χώρους των οικοδομικών τετραγώνων, επιχειρώντας την ενοποίηση του δικτύου, αλλά και στις όψεις και εισόδους των πολυκατοικιών.

Τελικά, δεν εφαρμόστηκε κάποια από τις πολυάριθμες προτάσεις και ο διαγωνισμός αποτέλεσε περισσότερο μέσο ανάδειξης τους. Για την επιτυχία τέτοιων διαγωνισμών χρειάζεται πολύ περισσότερη οργάνωση και προσδιορισμός της προβληματικής, μέσω επίσημης διερεύνησης και στατιστικών ερευνών για την εύρεση των περιοχών που αυτό θα μπορούσε να συμβεί όντως. Ο πιλοτικός χαρακτήρας του διαγωνισμού είναι κατανοητός και επιθυμητός, λόγω του ομοιογενούς κτηριακού ιστού, όμως είναι απαραίτητη και η διαμόρφωση ενός ρυθμιστικού πλαισίου για τη συγκεκριμένη εφαρμογή του έργου, το οποίο έλειπε από την αρχή.

RETHINK ATHENS

Αμέσως μετά, το 2012, γίνεται ο Ευρωπαϊκός διαγωνισμός Rethink Athens από το Ίδρυμα Ωνάσης, και είναι και αυτός μέρος του Προγράμματος «Αθήνα-Αττική 2014». Εδώ, το θέμα αφορούσε στην ανάπτυξη της οδού Πανεπιστημίου, η οποία θα περιλαμβάνει ειδική λωρίδα για ταξί, τουριστικά λεωφορεία και οχήματα ειδικής λειτουργίας και θα διασχίζονταν κάθετα σε τέσσερα σημεία από αυτοκίνητα και μέσα μεταφοράς. Βέβαια, δόθηκε σημασία στη διαμόρφωσή της ως φιλική στους πεζούς και ποδηλάτες. Επίσης, περιλάμβανε και τη διαμόρφωση της πλατείας Ομονοίας, την εγκατάσταση γραμμής τραμ από τη λεωφόρο Αμαλίας έως την πλατεία Αιγύπτου, και την επέκτασή της γραμμής έως τα Πατήσια. Ταυτόχρονα, η ανάπτυξη μπορούσε να επεκταθεί και στον περιμετρικό αστικό ιστό, ώστε να επιτευχθεί η ορθότερη ενοποίηση της πρότασης με την πόλη.⁴⁹

Επιπρόσθετα, γίνεται προσδιορισμός για τη νομική πλευρά του διαγωνισμού, αναφέροντας τη φύση της οδού Πανεπιστημίου ως πεζόδρομο, στο Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας του 1985. Παράλληλα, εκπονήθηκε έρευνα από το τμήμα Πολικών Μηχανικών του ΕΜΠ, με τίτλο «Διερεύνηση της Δυνατότητας Αποκλειστικής Χρήσης της Λεωφόρου Πανεπιστημίου από Δημόσιες Συγκοινωνίες», αλλά και από το τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ, με τίτλο «Μεταηλιασόμενοι χαρακτήρες και πολιτικές στα κέντρα πόλης Αθήνας και Πειραιά». Μέσω της διερεύνησης αυτής φαίνεται η εφικτότητα του προτεινόμενου έργου και από κυκλοφοριακή σκοπιά. Επίσης, από οικονομική διερεύνηση, το συνολικό κόστος εκτιμάται σε 92 εκατομμύρια ευρώ και θα χρηματοδοτηθεί από το ΕΣΠΑ. Τελικά, αξιολογήθηκαν συνολικά 71 προτάσεις, εκ των οποίων 9 προκρίθηκαν στο δεύτερο στάδιο αξιολόγησης, και τελικά βραβεύτηκαν 13 προτάσεις, με διαφορετικούς τίτλους.⁵⁰ Και εδώ γίνεται διακριτό το υψηλό επίπεδο των σχεδιαστικών προτάσεων, όμως δεν έχουν ξεκινήσει ενέργειες εφαρμογής, παρά την ολοκληρωμένη και οργανωμένη φύση του διαγωνισμού.

ΑΚΑΛΥΠΤΟΣ2.0

Ένα πρόσφορο έδαφος για επαναπροσδιορισμό αποτελούν οι ακάλυπτοι χώροι των πολυκατοικιών. Από το Άρθρο 12 του ΓΟΚ1985, υπάρχει το νομικό υπόβαθρο για την ενοποίησή των ακάλυπτων χώρων. Εκεί σημειώνεται πως για την ενοποίηση είναι απαραίτητη η συνέλευση των ιδιοκτητών του οικοδομικού τετραγώνου και η συμφωνία τουλάχιστον του 65% αυτών. Αν και από τότε δεν έχει γίνει ούτε μία χρήση του νόμου αυτού,

67 Αριστείδης Αντωνάς

68 OKRA

69 Μουσιάδης

71 Ακάλυπτος2.0

70 Χάρτης κατανομής αιτήσεων

⁴⁹ Ιστοσελίδα του διαγωνισμού, επίσκεψη: 4/10/2019, πηγή: www.rethinkathenscompetition.org/

⁵⁰ Πηγή: www.rethinkathenscompetition.org/uploads/results/RETHINK-ATHENS-RESULTS-ANNOUNCEMENT-GR.PDF επίσκεψη: 1/10/2019. Επίσης, παρουσιάζονται στα πρακτικά της συνεδρίασης, 16-28 Φεβρουαρίου 2013, επίσκεψη: 2/10/2019, πηγή: www.rethinkathenscompetition.org/uploads/downloads/Final%20comprehensive%20and%20concise%20minutes-16-180213.pdf

⁵¹ NOK2012, Άρθρο 10, Παράγραφοι 5, 6, 7, 8

⁵² Σαλτού, Εύη, «Αθήνα: Αναζητούνται οι πρώτοι κάτοικοι που θα μεταμορφώσουν τον ακάλυπτο της πολυκατοικίας τους», Άρθρο στο: Τα Νέα, Οκτώβριος 2015, επίσκεψη: 23/9/2019, πηγή: www.tanea.gr/2015/10/16/lifearts/i-poli-mou/athina-anazitoyntai-oi-prwtoi-ka-toikoi-poy-tha-metamorfwsoyn-ton-akalyp-to-tis-polykatoikias-toys/

οι αλλαγές που έγιναν με το NOK του 2012, είναι μονάχα η αλλαγή του ποσοστού από 65% σε 67%.⁵¹

Σε αυτό το πλαίσιο, τον Οκτώβρη του 2015 παρουσιάζεται το πρόγραμμα Ακάλυπτος2.0 του αρχιτεκτονικού γραφείου Micromega και της διεθνούς πλατφόρμας Urbego. Αποτελεί μια ιδιωτική πρωτοβουλία, όπου γνωστοποιούν την ανεκμετάλλευτη αυτή δυνατότητα και προσκαλούν τους εκάστοτε ενδιαφερόμενους να δηλώσουν συμμετοχή, προτείνοντας το δικό τους οικοδομικό τετράγωνο. Έπειτα, μέσα από ένα εργαστήριο συμμετοχικού σχεδιασμού θα διαμορφωνόταν το τελικό σχέδιο. Δεν πρέπει να παραλειφθεί πως ο χώρος αυτός θα ήταν εξοηκλήρου ιδιωτικός, μια κοινοπραξία μεταξύ των ιδιοκτητών, και όχι ένας δημόσιος κήπος.⁵²

Στην εικόνα που δημοσιεύεται μαζί με το open call, σε μορφή collage, παρατηρούμε μια λίμνη με ψάρια, ένα λαχανόκηπο και 3 χώρους συγκέντρωσης και φαγητού. Επίσης, βλέπουμε δέντρα και γλάστρες, αλλά και γραμμική φύτευση επί των διαχωριστικών τοίχων. Αντιθετικά με τη φύση του προγράμματος, η εικόνα αυτή τονίζει ίσως και την περίπλοκη φύση του εσωτερικού των οικοδομικών τετραγώνων, με τη δυσνόητη περίμετρο, τους μικρούς ακάλυπτους χώρους, τη διαφορά σε υψομετρικά επίπεδα, την επαφή με τα μπαλκόνια των ισόγειων και τις ανεπίσημες όψεις των πολυκατοικιών. Παρόλα αυτά, γίνεται κατανοητή η προσπάθεια αύξησης του πράσινου χώρου και η πιθανότητα αξιοποίησης του κάθε ακάλυπτου ξεχωριστά, αλλά όχι ενός οράματος για την ενοποίησή τους.

Τελικά, μονάχα λίγους μήνες μετά, ανακοινώνονται πάνω από 80 αιτήσεις για συμμετοχή στο εργαστήριο συμμετοχικού σχεδιασμού, οι οποίες παρουσιάζονται σε μια σειρά από χάρτες, δείχνοντας τη διασπορά τους και πέρα από το δήμο Αθηναίων. Στην τελευταία δημοσίευση της επίσημης σελίδας του προγράμματος γίνεται έκκληση προς νέους αρχιτέκτονες και φοιτητές αρχιτεκτονικής, για τη συμμετοχή τους στην προετοιμασία του εργαστηρίου. Έκτοτε, η ιστοσελίδα είναι ανενεργή και δεν βρέθηκε κάποια δημοσίευση περί εφαρμογής του προγράμματος αυτού. Η βραδύτητα και αποχή των πολιτών μπορεί να εντοπιστεί στην έλλειψη αντίστοιχων παραδειγμάτων για διαμόρφωση ποιοτικού δημόσιου χώρου, όχι μόνο από ιδιωτικές πρωτοβουλίες, αλλά και από το δημόσιο. Δεν υπάρχει επαρκής ενημέρωση για τις δυνατότητες που διαθέτει εγγενώς ο αστικός ιστός.

Τα παραπάνω παραδείγματα δεν αναλύθηκαν αποσκοπώντας στην κριτική των σχεδιαστικών προτάσεων, περί επιτυχίας ή όχι, αλλά στην ανάλυση του οργανωτικού πλαισίου και του τρόπου διεξαγωγής τους. Από τα έργα αυτά θα επιχειρηθεί η συσχέτιση με τις περιπτώσεις των πρόσφατων έργων του Παρισιού και της Βαρκελώνης. Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε, δεν είναι το σχεδιαστικό υπόβαθρο που εκλείπει, αλλά ένα επαρκές σύστημα εφαρμογής των προτάσεων αυτών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη συνοδική εξέταση των πρόσφατων στρατηγικών και στις τρεις πόλεις, παρατηρείται μια στροφή στην εξέταση των αστικών ζητημάτων μέσω των μικρότερων κλιμάκων. Οι στρατηγικές αυτές μπορούν να ενταχθούν στο γενικότερο πλαίσιο του «αστικού βελονισμού» και «small-scale urbanism». Επίσης, είναι κοινά και τα σύγχρονα ζητήματα που αποτελούν αντικείμενο εξέτασης: η ηγεμονία του αμαξίου, μείωση του περιβαλλοντικού αντίκτυπου της σύγχρονης ζωής, η έλλειψη πράσινου χώρου στην πόλη, ο επαναπροσδιορισμός του δημόσιου χώρου και της κατάστασης των προαστίων.

Στη σύγχρονη ιστορία της Βαρκελώνης απαντώνται πολλά προγράμματα αστικής ανανέωσης οργανωμένα, ως δημόσιες πρωτοβουλίες. Παρουσιάζεται δηλαδή έντονα η σκέψη για το μέλλον της πόλης, του συνεχούς επαναπροσδιορισμού της και της αναζήτησης ευκαιριών για νέες παρεμβάσεις. Ταυτόχρονα, εξετάζονται πολλές διαφορετικές κλίμακες: Το πρόγραμμα ProEixample αφορά την κλίμακα του οικοδομικού τετραγώνου, το Superilla την κλίμακα της γειτονιάς και το 22@ την κλίμακα της συνοικίας. Αυτή η πολύ-κλιμακωτή προσέγγιση του αστικού σχεδιασμού είναι που προσδίδει στη Βαρκελώνη έναν τόσο resilient αστικό ιστό, που αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση παγκοσμίως.

Επίσης, συγκρίνοντας ένα Superilla με το Plan Macià των GATCPAC, γίνεται κατανοητό πως ενώ αφορούν στην ίδια επιφάνεια, δηλαδή 9 οικοδομικά τετράγωνα του Cerdà, όμως αποτελούν πολύ διαφορετικές στρατηγικές. Το superilla προτείνεται ως μέσο επαναπροσδιορισμού και αναδιοργάνωσης της πόλης, και αποτελεί μια σχετικά μη παρεμβατική στρατηγική. Επιχειρείται μέσω των λιγότερων δυνατών μέσων να αλλιάξουν οι συνθήκες αντίληψης της πόλης, ανάγοντάς τη σε νέες κλίμακες. Αντίθετα, το μεγαλύτερο οικοδομικό τετράγωνο προτείνεται ως ο ορθός τρόπος επέκτασης της πόλης, έξω από τα όρια του Eixample, ακολουθώντας τις διδαχές του μοντερνισμού. Μπορεί και από αυτό να γίνει διακριτή η αλληλαγή της πολεοδομικής σκέψης προς μικρότερες κλίμακες, που σε σενάριο συνοδικής εφαρμογής ανάγονται σε μητροπολιτική πρακτική.

Επίσης, στην περίπτωση του Παρισιού, με τη μείωση των μόνιμων κατοίκων στο κέντρο και τη μεταφορά τους στα προάστια, μειώνονται παράλληλα τα αυτοκίνητα, βενζινάδικα κλπ. Επίσης, στο Παρίσι ο έλεγχος της νέας αρχιτεκτονικής ορίζεται μέσω της οπτικής επαφής, περιορίζοντας τις δυνατότητες επανεξέτασης του αστικού ιστού. Το δεύτερο μέρος του διαγωνισμού Reinventer Paris εξετάζει τους υπόγειους χώρους, δείχνοντας την αξία που μπορούν να έχουν στην ενίσχυση του αστικού resilience.

Από τα αθηναϊκά παραδείγματα που αναλήθηκαν, και σε συνδυασμό με τον πρόσφατο διαγωνισμό «Ανάπλαση του Κέντρου της Αθήνας» του 2019 και τις πεζοδρομήσεις που γίνονται στο ιστορικό τρίγωνο, βλέπουμε πως υπάρχει αρκετή ενασχόληση με την ανάπλαση και τον επανασχεδιασμό του κέντρου της πόλης. Αντίθετα, η κατάσταση των προαστίων και των εξω-αστικών περιοχών της Ελλάδας δεν διερευνάται ιδιαίτερα, αλλά παραμένει ως ένα είδος terra incognita. Βέβαια, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των Αθήναx4 και Ακάηυπτος2.0, παρουσιάζονται στρατηγικές που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν και πιο μακριά από το κέντρο, λόγω της ομοιογένειας των άμεσων αθηναϊκών προαστίων.

Επίσης, από τα παραπάνω παραδείγματα φαίνεται πως, ενώ

υπάρχει συνεχής ενασχόληση με το δημόσιο χώρο, ο ιδιωτικός χώρος των κτηρίων δεν αποτελεί αντικείμενο επίσημης διερεύνησης, ή παραμένει μόνο σε θεσμικό πλαίσιο χωρίς να πραγματοποιείται. Αυτό μπορεί ίσως να εντοπιστεί σε ένα σύστημα, αλλά και μια κοινωνία, που αναγνωρίζει το χώρο αυτό ως πραγματωμένο, που δεν χρίζει επίλυσης ή επαναπροσδιορισμού. Όμως, εκεί είναι που συμβαίνουν και οι πιο έντονες αλληλαγές πλέον, αφού ένα πολύ μεγάλο μέρος της οικοδομικής δραστηριότητας αποτελούν οι ανακαινίσεις στο εσωτερικό του κτηριακού αποθέματος. Οι αλληλαγές αυτές διαιωνίζουν το ίδιο αστικό σύστημα, αντί να του προσδίδουν περιπλοκότητα και να το ανάγουν σε νέες αντιληπτικές κλίμακες. Έτσι, η ελληνική πόλη συνεχίζει να στερείται τη δυνατότητα αστικού resilience.

4 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥ- ΜΠΕΡΑΣ- ΜΑΤΑ

Μέσα από την καθολική παρατήρηση της εξέλιξη της Αθήνας, της Βαρκελώνης και του Παρισιού, μπορεί να γίνει διακριτή μια πορεία σκέψης, περί της αντίληψης και σχεδιασμού της πόλης. Στη νεοκλασική περίοδο, το κύριο αντικείμενο εξέτασης ήταν η οργάνωση της επέκτασης της πόλης εκτός των μεσαιωνικών ορίων της, μέσω της πολεοδομικής και χωροταξικής κλίμακας. Αυτή γινόταν κυρίως λόγω των δυσχερών συνθηκών υγιεινής και υπερπληθυσμού, που παρατηρούνται στο 19ο αιώνα. Ενόψει των έντονων δημογραφικών αλλαγών, που τελούνται στις μεγάλες νεοκλασικές πόλεις, παρουσιάζεται η νέα κλίμακα της μητρόπολης. Στη μοντέρνα περίοδο επιχειρήθηκε ο έλεγχος της αστικής εξάπλωσης και η εξακρίβωση των χαρακτηριστικών που πρέπει να διέπουν τη σύγχρονη πόλη, μέσω του δίπολου μητροπολιτικής και αρχιτεκτονικής κλίμακας, κατακρίνοντας την κλίμακα της γειτονιάς. Το αντίκτυπο αυτής της σκέψης εντοπίζεται και στη μεταπολεμική εποχή, όπου οι διδαχές αυτές εφαρμόστηκαν όχι στα κέντρα των πόλεων, αλλά κυρίως στα προάστια, δημιουργώντας κακής ποιότητας συγκροτήματα κοινωνικής κατοίκησης, διαιωνίζοντας το χαμηλό βιοτικό επίπεδο που επιχειρήθηκε να απαντηθεί αρχικά. Στη σύγχρονη εποχή είναι ευδιάκριτη μια στροφή προς τις ενδιάμεσες κλίμακες, οι οποίες μέχρι πρότινος δεν αποτέλεσαν ουσιαστικό αντικείμενο μελέτης. Πλέον, η συνειδητοποίηση του οικολογικού αντίκτυπου της σύγχρονης ζωής και αστικής μορφής αποτελεί εφιαλτήριο για τον επαναπροσδιορισμό του υφιστάμενου αστικού ιστού και την αναγωγή του σε resilient, μέσω διάφορων στρατηγικών και τακτικών μικρής και μεσαίας κλίμακας.

Στο τμήμα της αθηναϊκής ιστορίας που εξετάστηκε, διαφαίνεται μια διακριτή αδυναμία εφαρμογής σχεδίων και στρατηγικών μεγάλης κλίμακας, παρά το μεγάλο εύρος τέτοιων προτάσεων. Η Αθήνα διαμορφώθηκε ως μητρόπολη μέσα από την επανάληψη μονάδων της μικροκλίμακας, της πολυκατοικίας και του στενού δρόμου, και όχι μέσω εξέτασης της μητροπολιτικής κλίμακας. Έτσι, οι σύγχρονες προσπάθειες που αναλύθηκαν μπορούν να βοηθούν ως προσπάθειες σχεδιασμού - τακτικές και όχι στρατηγικές - που επιχειρούν να λειτουργήσουν εντός του διαμορφωμένου αυτού πλαισίου. Αφορούν σε μικρής ή μεσαίας κλίμακας επεμβάσεις για την οργάνωση του συνόλου της πόλης, μέσω της επανάληψης τους στον ομοιογενή αστικό ιστό.

Επίσης, επιχειρώντας το συσχετισμό της εποχής του Haussmann με τη σύγχρονη ελληνική κατάσταση, παρουσιάζεται μια ανησυχία. Πλέον, στην ελληνική πόλη συμβαίνουν πολλές επιδιορθώσεις και αποκαταστάσεις, κυρίως μέσω ανακαινίσεων που αυξήθηκαν πολύ λόγω του πρόσφατου φαινομένου του Airbnb. Αυτό διαιωνίζει την ύπαρξη ενός προβληματικού αστικού ιστού, που δε μπορεί εύκολα να επαναπροσδιοριστεί μέσω επεμβάσεων, λόγω της αύξησης της αξίας γης και τον συνεχή κατακερματισμό της ιδιοκτησίας. Ο Haussmann επιχείρησε να επέμβει σε μια αντίστοιχη κατάσταση, απαγορεύοντας διενέργειες, που θεωρούσε ενισχυτικές της υφιστάμενης κατάστασης. Το σημερινό ελληνικό πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο, προφανώς, δε μπορεί να επαναλάβει την πρακτική του Haussmann, όμως πρέπει να δημιουργηθούν στρατηγικές για τον έλεγχο του φαινομένου αυτού. Αυτό, κρίνεται σημαντικό να συνδυαστεί με την ενίσχυση των ενδιάμεσων κλιμάκων που δεν απαντώνται στην ελληνική πόλη.

Εξετάζοντας το παράδειγμα του Poblenou ή του Reinventer Paris II, οι εγκαταλειμμένοι και προβληματικοί χώροι διαφόρων κλιμάκων, με χαμηλή αξία γης, παρουσιάζονται ως ευκαιρίες για την ανάκυψη ποιοτήτων αστικού resilience, μέσω της «συρραφής» τους στον αστικό ιστό. Με παρόμοιο τρόπο θα μπορούσαν να λειτουργήσουν τα μεγάλης κλίμακας αστικά τραύματα της ελληνικής πόλης, όπως ο Ελαιώνας, το Ελληνικό ή οι Ολυμπιακές Υποδομές – Βέβαια υπάρχει αρκετή ενασχόληση ήδη με την επανάχρηση των περιοχών αυτών, χωρίς να πραγματοποιείται κάτι επ’ αυτού. Οι παρεμβάσεις σε τέτοια μεγάλη κλίμακα δε θα μπορούσαν να αφομοιωθούν εύκολα από την πόλη της μικροκλίμακας, δηλαδή θα παρουσιάζονται ως ξένα σώματα στην ομοιογενή πόλη, όπως οι λόφοι. Όμως, μέσω του προγράμματος μπορούν να λειτουργήσουν ως πυρήνες, αποτελώντας παραδείγματα/οράματα ποιοτικού δημόσιου χώρου, όπως το πάρκο Σταύρος Νιάρχος. Όμως, για να υπάρξει ουσιαστική προσπάθεια για την ανάκυψη αστικού resilience, πρέπει να υπάρξει μέριμνα για τη σύνδεση τους με την υφιστάμενη μικροκλίμακα της πόλης, τη δημιουργία μικροσυνδέσεων μεταξύ των μερών, τη διάνοιξη των αυστηρών ορίων – τη «συρραφή» τους με το υφαντό της ελληνικής πόλης.

Παρατηρώντας την εξελικτική πορεία της Βαρκελώνης και του Παρισιού, γίνεται καταφανής η σημασία των ισχυρών βάσεων, που τέθηκαν από την εποχή του Cerdà και Haussmann, για τη σημερινή επιτυχία της στη διαμόρφωση μιας resilient πόλης. Η σαφής, γεωμετρική φύση του σχεδίου του Cerdà, και ο δημόσιος χώρος που δημιουργεί ο Haussmann, έδωσαν τη δυνατότητα συνεχούς επαναπροσδιορισμού των αντιληπτικών κλιμάκων της πόλης. Στην περίπτωση της Αθήνας δεν υπάρχουν τέτοιες βάσεις και ούτε μπορούν πλέον να δημιουργηθούν, εντός του υπάρχοντος συστήματος. Δηλαδή, η Αθήνα δε μπορεί να γίνει Βαρκελώνη ή Παρίσι. Όμως, ο αστικός ιστός της Αθήνας, που αποτελείται κυρίως από ένα υφαντό διαφορετικών κανάβων, μπορεί να βοηθήσει ως μικρότερη και λιγότερο οργανωμένη έκφανση του αστικού ιστού της Βαρκελώνης. Για παράδειγμα, ο γεωμετρικός αστικός ιστός της Καλλιθέας έχει πολλές ομοιότητες με αυτόν του Eixample. Αντίστοιχα, υπάρχουν ομοιότητες με τον τρόπο επέκτασης του Παρισιού, λόγω της αυθόρμητης και συνεχούς επέκτασης προς τα προάστια, και της δημιουργίας μιας μεγάλης μητροπολιτικής έκτασης. Επίσης, ο οργανικός ιστός του ιστορικού κέντρου δεν είναι πολύ διαφορετικός από αυτόν του κεντρικού Παρισιού. Επομένως, αν και στην Αθήνα δεν υπήρχε μέριμνα για τη δημιουργία ισχυρών βάσεων, πλέον μπορούμε να εντοπίσουμε σχηματισμούς και δυνατότητες και να μελετηθούν σενάρια εφαρμογής των στρατηγικών που εφαρμόζονται στις άλλες πόλεις.

Επίσης, αν και η επιτυχία της Βαρκελώνης και του Παρισιού ενισχύθηκε από τις ισχυρές βάσεις τους, αυτή πρέπει κυρίως να αποδοθεί στη συνεχή τους προσπάθεια για επαναπροσδιορισμό και επανεξέταση των διαφόρων ζητημάτων. Ιδιαίτερα στη σύγχρονη εποχή υπάρχουν σχέδια και διαγωνισμοί, κυρίως από το δημόσιο, που δε μένουν σε θεσμικό πλαίσιο, αλλά εφαρμόζονται, δοκιμάζονται και βελτιώνονται. Η ιδιωτική πρωτοβουλία έχει σαφή όρια και δεν αναγνωρίζεται ως μέσο βελτίωσης του συνολικού περιβάλλοντος. Επομένως, μπορούν να χρησιμοποιηθούν αντίστοιχες στρατηγικές που διασπούν την ομοιογένεια της πόλης, ενισχύοντας την ουσιαστική ύπαρξη του οικοδομικού τετραγώνου, της γειτονιάς και την συνοικίας.

Τέλος, τα χαρακτηριστικά που αναλήφθηκαν ως προς το resilience του αστικού ιστού, μπορούν να αναχθούν στην κοινωνική και πολιτική σφαίρα. Μαζί με την ενίσχυση ενός πολύ-κλιμακωτού συστήματος του αστικού ιστού, πρέπει να δοθεί σημασία στη διαμόρφωση ενός αντίστοιχου

κοινωνικοπολιτικού συστήματος. Όταν ο Le Corbusier προτείνει την κατεδάφιση του κεντρικού Παρισιού, για τη διαμόρφωση του οράματός του για ένα νέο, ορθότερο σύστημα, τότε όχι μόνο διαρρηγνύει τις υπάρχουσες συνδετικές δομές στον κτηριακό ιστό, αλλά προτείνει και ένα αντιδιαμετρικό κοινωνικοπολιτικό μοντέλο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την παρεμπόδιση ανάπτυξης στοιχείων resilience. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για το ελληνικό πολιτικό σύστημα, όπου οποιαδήποτε αλλαγή εξουσίας σημαίνει και τον επαναπροσδιορισμό όλων των προηγούμενων δομών. Πρέπει να ενισχυθούν οι θεσμοί, που θα μπορούν να λειτουργούν ανεξάρτητα και να ενισχύουν τη μέριμνα σε διαφορετικές αντιληπτικές κλίμακες. Μια resilient κοινωνία πρέπει και αυτή να απαντάται σε πολλές διαφορετικές κλίμακες, δηλαδή πρέπει να υπάρχει μέριμνα για το άτομο, αλλά και την ομάδα, τη γειτονιά, την κοινότητα, όπως και το δήμο, την πόλη, το έθνος.

ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κατά τη διάρκεια της βιβλιογραφικής διερεύνησης για την παρούσα εργασία, παρουσιάζεται το Άμστερνταμ ως ένα άλλο αξιόλογο παράδειγμα προς αναζήτηση, λόγω της έντονης ενασχόλησης με το δημόσιο χώρο. Επίσης, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, η εξελικτική πορεία του Τόκυο και της Νέα Υόρκη μπορούν να αναλυθούν περαιτέρω, ως κατεξοχήν παραδείγματα resilient αστικού ιστού, λόγω των μεταβολών στις αντιληπτικές τους κλίμακες.

Επιχειρώντας μια αξιολόγηση, το πιο πετυχημένο παράδειγμα resilient πόλης αποτελεί η Βαρκελώνη, λόγω της συνεχούς ενασχόλησης με τις ενδιάμεσες κλίμακες σε όλο το εύρος της ιστορίας που εξετάστηκε. Έτσι, κρίνεται σημαντική η περαιτέρω διερεύνηση των έργων που παρουσιάστηκαν στην παρούσα εργασία, αλλά και η εύρεση άλλων παραδειγμάτων, ώστε να προσδιοριστούν με περισσότερη λεπτομέρεια ο βαθμός εφαρμογής στην Ελλάδα, το κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο που απαιτείται. Συγκεκριμένα, ενόψει της αναζήτησης των σύγχρονων διαγωνισμών και σχεδίων για την Αθήνα, παρουσιάζεται η πρόσφατη στρατηγική «Athens Resilience Strategy 2030», η οποία δημοσιεύεται πρώτα το 2017. Αποτελεί το αποτέλεσμα της διερεύνησης και συνεργασίας της τοπικής κυβέρνησης με τον οργανισμό «100 Resilient Cities» του ιδρύματος Rockefeller, και αφορά στη διαμόρφωση στρατηγικών για την ανάπτυξη της Αθήνας από κοινωνική και οικολογική σκοπιά. Το πετυχημένο παράδειγμα 22@ της Βαρκελώνης για την ανάπτυξη της περιοχής Poblenou, μπορεί να αντιπαρατεθεί με την πρόσφατη αυτή στρατηγική. Μετά από μια γρήγορη εξέταση του ελληνικού σχεδίου φαίνεται σχετικά επιφανειακό, με γενικούς στόχους και χωρίς να προτείνει κάποια νέα, τοποειδή στρατηγική. Παρά ταύτα, για την εξακρίβωση των υποθέσεων αυτών κρίνεται σημαντική η περαιτέρω διερεύνηση και σύγκριση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

Γοσποδίνη, Άσπα, «Μεταβιομηχανικές Οικονομίες και Χωρικοί Μετασχηματισμοί των πόλεων: Αναλύοντας τη μετα-Ολυμπιακή Αθήνα», στο: «Διάλογοι για το Σχεδιασμό του Χώρου και την Ανάπτυξη, Αθήνα Εκδόσεις Κριτική», Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, 2008

Μαρμαράς, Εμμανουήλ Β., «Η Αστική Πολυκατοικία της Μεσοπολεμικής Αθήνας: Η Αρχή της Εντατικής Εκμετάλλευσης του Αστικού Εδάφους», Αθήνα, 1991

Μοσκώφ, Κωστής, «Θεσσαλονίκη 1700-1912: τομή της μεταπρατικής πόλης», Εκδόσεις Στοχαστής, 1973

Μπίρης, Κώστας, «Αθηνναϊκάι μελέται: Τεύχος Πρώτο», Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 1938

Παπαγεωργίου-Βενετάς, Αλέξανδρος, «Αθήνα: Ένα Όραμα του Νεοκλασικισμού», Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, 2001

Πολίτης, Αλέξης, «Ρομαντικά χρόνια: Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880», Αθήνα 1993

Ρόδη, Αλκησitis, «Mutual Generative: Athens and Polykatikia», στο: «The Public Private House: Modern Athens and Its Polykatikia», επ. Richard Woditsch, Parker Books, 2019

Σαρηνιάννης, Μ. Γεώργιος, «Αθήνα 1830-2000: Εξέλιξη – Πολεοδομία – Μεταφορές», Αθήνα, Εκδόσεις Συμμετρία, 2000

Bergdoll, Barry, «European Architecture», Oxford University Press, 2000

Busquets, Joan, «Barcelona: The Urban Evolution of a Compact City», Rovereto Nicolodi, 2005

Cerdà, Ildefons, «General Theory of Urbanization, 1867», Actar, επ. Vicente Gualart, Επανεκδοση 2018

Choay, Françoise, «Les Mémoires d’Hausmann », Editions du Seuil, 2000

Coaffee, Jon, «Urban Regeneration and Renewal», στο: «Olympic Cities: City Agendas, Planning and the World’s Games, 1896-2016», ed. Gold, John R. και Gold, Margaret M., 2011

Davis Juliet, Uffer Sabina, Trangos Guy, «Evolving Cities: Exploring the relations between urban form resilience and the governance of urban form», London School of Economics and Political Science, 2013

Everson, Norma, «Paris: A Century of Change, 1878-1978», Yale University Press, 1979

Garrioch, David, «Neighborhood and Community in Paris, 1740-1790», Cambridge University Press, 1988

Gehl, Jan, «Cities for People», Island Press, 2010

Giedion, Sigfried, «Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition», Harvard University Press, 1943

Illas, Edgar, «Thinking Barcelona: Ideologies of a Global City», 2012, Liverpool University Press

LAN, «Paris Haussmann: A Model’s Relevance», Exhibition Catalogue, Editions Pavillon de l’Arsenal, Paris, 2017

Le Corbusier, «City of Tomorrow and Its Planning», Courier Corporation, Μετάφραση Frederick Etchells, 1929

Merlin, Pierre, «New Towns: Regional Planning and Development», Taylor & Francis, Λονδίνο, 1971

Phillips, Peggy A., «Modern France: Theories and Realities of Urban Planning», Lanham, University Press of America, 1987

Pouthas, Charles H., «La Population francaise pendant la premiere moitié du XIX siècle»

Saalmann, Howard, «Hausmann: Paris Transformed», στο: Planning and Cities, επ. Collins, George, George Braziller Inc, 1971

Sagarra, Ferran, «Cultural Readings of a City», στο: «Barcelona as an adaptive strategy», The Barcelona Reader, επ. by Enric Bou and Jaume Subirana, Liverpool University Press, 2017

Sarkis, Hashim, «Περί του κάλλους της Αθήνας», στο: «Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη», επ. Αίσιωπος Γιάννης, Σημαιοφορίδης, Εκδόσεις Δομές, 2018

Sert, José Luis, «Can Our Cities Survive?», Harvard University Press, 1942

Spreiregen, P., «The Architecture of Towns and Cities», Mc Graw-Hill Book Co, New York, 1965

Sutcliffe, Anthony, «The Autumn of Central Paris», McGill-Queen University Press, 1971

Sutcliffe, Anthony, «Towards the Planned City», St. Martin’s Press, 1981

Venteo, Daniel, «Barcelona: A Historical Guide to the Contemporary City», Marge Books, 2016

Von Moos, Stanislaus, «Le Corbusier: Elements of a Synthesis», 010 Publishers, 2009

ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ησαΐας, Πλάτων, «Beyond the Informal City: Athens and the Possibility of an Urban Common», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2014

Ρόδη, Αλκησitis, «Creating the Creative Block: Towards a Design Tool for Urban Regeneration», Διδακτορική Διατριβή, TU Delft, 2008

Romo, Malin, «Public Green Space in Paris: Sustainable Development Discourses in the Objective of Le Grand Paris», Διπλωματική Εργασία, Master in Sustainable Development, University of Uppsala, 2015

Shaw, Marybeth, «Promoting an Urban Vision: Le Corbusier and the Plan Voisin», Διπλωματική Εργασία, Master of City Planning, MIT, 1991

ΑΡΘΡΑ

Ησαΐας, Πλάτων, «Αρχιτεκτονημένη εξουσία: Μορφές ζωής, εργασία και πόλη», Άρθρο στο: Αρχιτέκτονες, Οκτώβριος 2015, Τεύχος 16, πηγή: www.sadas-pea.gr/architektonimeni-exousia-morfes-zois-ergasia-ke-poli/ επίσκεψη: 9/9/2019

Μπίρης, Κυπριανός, «Η Αστική Πολυκατοικία», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Ιούνιος 1932, Τεύχος 11

Οικονόμου, Μαρία, “The Greek Urban Block since the establishment of the Greek State in the 19th Century – A chronicle about Morphology and Urban Form”, Άρθρο στο: History-Urbanism-Resilience, TU Delft Open, Ιούλιος 2016, Τεύχος 2

Παπαδάκης, Στάμος, «Ο Συνοικισμός Νέας Αλεξάνδρειας και η Εδαφική Οικονομία των Αθηνών», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Απρίλιος 1933

Casellas, Antonia, «Barcelona’s Urban Landscape: The Historical Making of a Tourist Product», Άρθρο στο: Journal of Urban History, Αύγουστος 2009, Τόμος 35, Τεύχος 6

Clout, Hugh, «Ruins and Revival: Paris in the Aftermath of the Second World War», Άρθρο στο: Landscape Research, 2004, Τόμος 29, Τεύχος 2

Ferrer, Amador και Calavita, Nico, «Behind Barcelona’s Success Story», Άρθρο στο: «Journal of Urban History», Τόμος 26, Τεύχος 6, Σεπτέμβριος 2000

Gold, John R. και Gold, Margaret M., «Olympic Cities: Regeneration, City Rebranding and Changing Urban Agendas», Άρθρο στο: Geography Compass, Ιανουάριος 2008, Τόμος 2, Τεύχος 1

Lejeune, Jean-Francois, «Madrid versus Barcelona: Two Visions for the Modern City and Block», Άρθρο στο: Athens Journal of Architecture, Οκτώβριος 2015, Τόμος 1, Τεύχος 4

Mengin, Christine, «La Solution des grands ensembles», Άρθρο στο: Vingtième Siècle, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1999, Τεύχος 64

Muñoz, Francesc, «Olympic Urbanism and Olympic Villages: planning strategies in Olympic host cities, London 1908 to London 2012», Άρθρο στο: The Sociological Review, Αύγουστος 2006, Τόμος 54, Τεύχος 2

Newsome, W. Brian, «The Rise of the Grands Ensembles: Government, Business, and Housing in Postwar France», Άρθρο στο: The Historian, 2004, Τόμος 66, Τεύχος 4

Nunan Emma, O’Brien William, «Olympic Legacy: A Comparison of Barcelona 1992 and Athens 2004», Άρθρο στο: FAURJ, 2012, Τόμος 1, Τεύχος 1

Paccoud, Antoine, «Badiou, Haussmann and Saint-Simon: Opening spaces for the state and planning between ‘post-politics’ and urban insurgencies», Άρθρο στο: Planning Theory, Τόμος 18, Τεύχος 3, Μάρτιος 2018

Pallares-Barbera Montserrat, Badia Anna, Duch Jordi, «Cerdà and Barcelona: The need for a new city and service provision», Άρθρο στο: Urbani Izziv, Δεκέμβριος 2011,

Τόμος 22, Τεύχος 2

Pérez Laura, Sunyer Jordi, Künzli Nino, «Estimating the health and economic benefits associated with reducing air pollution in the Barcelona metropolitan area (Spain)», Άρθρο στο: Gaceta Sanitaria, 2009, Τόμος 23, Τεύχος 4

Salat Serge, Bourdic Loeiz, Labbe Françoise, «Breaking Symmetries and Emerging Scaling Urban Structures: A morphological tale of 3 Cities: Paris, New York and Barcelona», Άρθρο στο: International Journal of Architecture Research, Ιούλιος 2014, Τόμος 8, Τεύχος 2

Solans, Joan Antoni, «Barcelona 1977-1978», Άρθρο στο: Arquitecturas Bis, 1979, Τεύχος 3

Garcia-Ramon, Maria Dolors, «Pre-Olympic and post-Olympic Barcelona, a “model” for urban regeneration today?», Άρθρο στο: Environment and Planning A, 2000, Τόμος 32

Speranza, Philip, «A human-scaled GIS: measuring and visualizing social interaction in Barcelona’s Superilles», Άρθρο στο: Journal of Urbanism, Ιανουάριος 2018, Τόμος 11, No. 1

Tarragó i Cid, Salvador, «El Plan Macià, síntesis del Trabajo del GATCPAC para Barcelona», Άρθρο στο: 2C, 1980, Τεύχος 16

Urbano, Judith, «The Cerdà Plan for the Expansion of Barcelona: A Model for Modern City Planning», Άρθρο στο: Focus, 2016, Τόμος 12, Τεύχος 1

Von Moos, Stanislaus, «Le Corbusier: Elements of a Synthesis», 010 Publishers, 2009

Wong, Tai-Chee, «Social Housing in France: A permanent and multifaceted challenge for public policies», Άρθρο στο: Land Use Policy, Ιούλιος 2016, Τόμος 54

Wynn, Martin, «Barcelona – Planning and Change 1860 – 1977», Άρθρο στο: Town Planning Review, Απρίλιος 1979, Τόμος 50, No. 2

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Γαλανόπουλος, Άρης, «1967-2017: Η Αγορά του Αυτοκινήτου στην Ελλάδα», Άρθρο στο: Καθημερινή, Ιούνιος 2018, επίσκεψη: 5/10/2019, πηγή: <http://www.kathimerini.gr/970064/gallery/aytokinhsh/aytokinhsh-epikairothta/1967---2017-h-agera-toy-aytokinhtoy-sthn-ellada>

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας, «Η Αθήνα τον 19ο αιώνα: Από επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου», πηγή: http://www.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_9.aspx, επίσκεψη: 8/7/2019

Καρύδης, Δημήτρης, «Εναλλακτική προσέγγιση στο σχέδιο της Αθήνας του 1833», 2019, ηλεκτρονική πηγή: www.athenssocialatlas.gr, επίσκεψη: 16/7/2019

Λιθοπούλου, Μαρία, «Γερασμένα ακίντα στην Αθήνα: Το 85% των κτηρίων στο κέντρο χρήζουν παρεμβάσεων», Άρθρο στο: Έθνος, Φεβρουάριος 2019, επίσκεψη: 25/9/2019, πηγή: www.ethnos.gr/ellada/20984_gerasmena-akinita-stin-athina-85-ton-ktirion-sto-kentro-hrizoyn-parembaseon

Σαλτού, Εύη, «Αθήνα: Αναζητούνται οι πρώτοι κάτοικοι που θα μεταμορφώσουν τον ακάθυπτο της πολυκατοικίας τους», Άρθρο στο: Τα Νέα, Οκτώβριος 2015, επίσκεψη: 23/9/2019, πηγή: www.tanea.gr/2015/10/16/lifearts/i-poli-mou/athina-anazitoyntai-oi-prwtoi-katoikoi-poy-tha-met-amorfwsoun-ton-akalypto-tis-polykatoikias-toys/

Τριανταφύλλου Δήμητρα, Σκινιώτης Πέλλης, «Το τέλος της γερασμένης αθηναϊκής πολυκατοικίας – Τα νέα σχέδια», Άρθρο στο: EcoPress, Φεβρουάριος 2019, επίσκεψη: 25/9/2019, πηγή: ecopress.gr/?p=17923

ΥΠΕΚΑ, Δελτίο Τύπου, Παρουσίαση του διαγωνισμού ΑΘΗΝΑΧ4, 21 Οκτωβρίου 2010, επίσκεψη: 1/10/2019, πηγή: [www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=362&snid\[524\]=611&language=el-GR](http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=362&snid[524]=611&language=el-GR)

Ajuntament de Barcelona, «22@Barcelona Plan: A programme of urban, economic and social transformation», Ιούνιος 2012, επίσκεψη: 19/9/2019, πηγή: www.22barcelona.com/documentacio/Dossier22@/Dossier22@English_p.pdf

Ajuntament de Barcelona, «Barcelona Environmental Report 2009», 2009, επίσκεψη: 20/9/2019, πηγή: lameva.barcelona.cat/barcelonasostenible/sites/default/files/documents-i-mes/document/293/eng-environmentalreport.pdf

Bausells, Marta, «Superblocks to the rescue: Barcelona’s plan to give streets back to residents», Άρθρο στο: The Guardian, Τρίτη 17 Μαΐου 2016, επίσκεψη: 1/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/cities/2016/may/17/superblocks-rescue-barcelona-spain-plan-give-streets-back-residents

Brass, Kevin, «Redesigning the Grid: Barcelona’s Experiment with Superblocks», Άρθρο στο: Urban Land, Δεκέμβριος 2017, σ. 132, επίσκεψη: 18/9/2019, πηγή: urbanland.uli.org/planning-design/barcelonas-experiment-superblocks/

Burgen, Stephen, «Sant Antoni brings life: Barcelona celebrates £70m market revamp», Άρθρο στο: The Guardian, Μάιος 2018, επίσκεψη: 10/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/cities/2018/may/26/sant-antoni-brings-life-barcelona-celebrates-70m-market-revamp

Chrisafis, Angelique, «Paris’ poor neighbor hopes city makes good on Olympic promise», Άρθρο στο: The Guardian, Σεπτέμβριος 2017, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/14/paris-poor-neighbour-saint-denis-hopes-city-makes-good-on-olympic-promise>

Gomez, Elisabet «A beach in Eixample neighborhood? Garden of Water Tower», 2014, επίσκεψη: 18/9/2019, πηγή: www.barcelonacityblog.com/en/2014/06/02/beach-eixample-neighborhood-gardens-water-tower/

Hu, Winnie, «What New York Can Learn From Barcelona’s Superblocks», Άρθρο στο: New York Times, Σεπτέμβριος 2016, επίσκεψη: 16/9/2019, πηγή: www.nytimes.com/2016/10/02/nyregion/what-new-york-can-learn-from-barcelonas-superblocks

Kirkland, Stephane, «Le Grand Paris – Part 2: The In-

ternational Consultation», Οκτώβριος 2011, επίσκεψη: 16/9/2019, πηγή: stephanekirkland.com/le-grand-paris-part-2/

Kirkman, Emily, «Hausmann’s Paris», 2007, επίσκεψη: 28/08/2019, πηγή: www.arthistoryarchive.com/arthistory/architecture/Hausmanns-Architectural-Paris,

Klause, Kai, «Barcelona Superblocks: How Power and Politics shape Transformational Adaptation», Άρθρο στο: Barcelona Lab for Urban Environmental Justice and Sustainability, Απρίλιος 2018, επίσκεψη: 10/8/2019, πηγή: www.bcnuej.org/2018/04/06/barcelona-superblocks-how-socio-political-power-struggles-shape-transformational-adaption/

Misra, Tavni, «The Othered Paris», Άρθρο στο: CityLab, Νοέμβριος 2017, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: <https://www.citylab.com/equity/2017/11/the-othered-paris/543597/>

O’Sullivan, Feargus, «Can “Reinvent Paris 2” Rise Above Its Bad Reputation?», Άρθρο στο: CityLab, Ιούνιος 2017, επίσκεψη: 23/9/2019, πηγή: www.citylab.com/design/2017/06/reinvent-paris-2-design-competition-concerns/528933/

Poirer, Agnès, «Architects reveal plans to redesign Paris», Άρθρο στο: The Guardian, Μάρτιος 2009, επίσκεψη: 19/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/artanddesign/2009/mar/13/architects-reveal-grand-paris-redesign

Teruel, Laia, «Miniature Paradises: hidden gardens in the city block interiors of the Eixample», 2017, επίσκεψη: 21/9/2019, πηγή: lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/en/calaixera/reports/petits-paradisos-jardins-ocults-als-interiors-dilla-de-leixample/

Thibault Pilsudski, Koh Michael, «Reinventer Paris: Innovation as a key consideration for land sale sites», Άρθρο στο: Centre for Livable Cities, Ministry of National Development, Singapore, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: [www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-\(reinventing-paris\)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf](http://www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-(reinventing-paris)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf)

Vergerio, Manon, «Mapping Gentrification Risk in the Grand Paris», 2018, επίσκεψη: 22/9/2019, πηγή: <https://due-parsons.github.io/methods3-fall2018/projects/mapping-gentrification-risk-in-the-grand-paris/>

Willsher, Kim, «Reinventing Paris: 10 winning urban designs to transform the cityscape», Άρθρο στο: The Guardian, Resilient Cities, Φεβρουάριος 2016, επίσκεψη: 19/9/2019, πηγή: www.theguardian.com/cities/gallery/2016/feb/03/reinventing-paris-10-winning-urban-designs-transform-city

ΕΠΙΣΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

ΝΟΚ2012, Άρθρο 10, Παράγραφοι 5, 6, 7, 8

ΛΟΙΠΟΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΙ

ajuntament.barcelona.cat/superilles/sites/default/files/DOCUMENT%20GRA%CC%80CIA.pdf

elglobusvermell.org/wp-content/uploads/2019/03/jardins-eixample-eng_web-compressed.pdf

www.reinventer.paris/en/home/

www.pointsupreme.com/content/research/athens-heaven.html

www.rethinkathenscompetition.org/

www.rethinkathenscompetition.org/uploads/results/RE-THINK-ATHENS-RESULTS-ANNOUNCEMENT-GR.PDF

www.rethinkathenscompetition.org/uploads/downloads/Final%20comprehensive%20and%20concise%20minutes-16-180213.pdf

www.100resilientcities.org/athens-launches-citywide-resilience-strategy-developed-in-partnership-with-100-resilient-cities/

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

- 1 www.archaeology.wiki/blog/2016/04/11/changes-urban-landscape-19th-century-patras/
- 2 Σχέδιο του συγγραφέα
- 3 <https://www.theonlinepress.gr/diafora>
- 4 www.archaeology.wiki/blog/2016/04/11/changes-urban-landscape-19th-century-patras/
- 5 www.greekencyclopedia.com/kleanthis-stamatis-velvendos-makedonias-1802-athina-1862-p2757.html
- 6 www.greekencyclopedia.com/saoympert-schaubert-entoyart-1804-1860-p19091.html
- 7 Σχέδιο του συγγραφέα
- 8 www.theonlinepress.gr
- 9 www.eie.gr/archaeologia/En/chapter_more_9.aspx
- 10 Σχέδιο του συγγραφέα
- 11 https://el.wikipedia.org/wiki/Λέο_φον_Κλόντσε
- 12 paris-d-hier-a-demain.eklablog.com/plongee-dans-le-paris-davant-haussmann-a130073928
- 13 l-histoire-d-hier-a-demain.eklablog.com/plongee-dans-le-paris-davant-haussmann-a115066044
- 14 es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Paris_Commune_rue_de_Rivoli.jpg
- 15 www.galerie-leserbon.fr/clerget-paris-vannerie/
- 16 www.hellenicaworld.com/Photography/images/en/NapoleonIII3.html
- 17 psychologyarticles.info/?e=Transformations+de+Paris+-+sous+le+Second+Empire++Wikip%C3%A9dia
- 18 Σχέδιο του συγγραφέα
- 19 museumnerd.org/tag/charles-marville/
- 20 www.northcountrypublicradio.org/news/npr/226976849/an-insider-s-view-of-19th-century-paris-even-the-urinals
- 21 Σχέδιο του συγγραφέα
- 22 arch100110echo2.wordpress.com/mansion-block/
- 23 l-histoire-d-hier-a-demain.eklablog.com/plongee-dans-le-paris-davant-haussmann-a115066044
- 24 www.lan-paris.com/en/videos/paris-haussmann-modele-de-ville
- 25 www.reddit.com/r/ArchitecturePorn/comments/5gla0p/a_typical_haussmann_apartment_block_in_paris/
- 26 projectivecities.aaschool.ac.uk/portfolio/filipe-lourenco-paris-as-metropolis/
- 27 www.ub.edu/escult/research/besos.html
- 28 www.elnacional.cat/en/culture/1855-catalonia-general-strike-history_288318_102.html
- 29 alchetron.com/Antoni-Rovira-i-Trias
- 30 neverwasmag.com/plan-rovira-barcelona/
- 31 upcommons.upc.edu/bitstream/handle/2117/7727/2546027.pdf
- 32 docplayer.es/72562698-Urbanismo-y-ordenacion-del-territorio-manual-de-teoria.html
- 33 brasilia-trazado-urbano.blogspot.com/
- 34 ajuntament.barcelona.cat/superilles/sites/default/files/Dossier%20Nova%20Eixample_Parc%20Joan%20Miro_0.pdf
- 35 Σχέδιο του συγγραφέα
- 36 <https://twitter.com/theswandive76>
- 37 <http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/placa-catalunya/292>
- 38 <http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/avinguda-marques-de-l-argentera>

- 39 <http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/avinguda-marques-de-l-argentera>

ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

- 1 ol-benzaken.centerblog.net/1141.html
- 2 pinterest.com/pin/413979390733324447/?lp=true
- 3 paris-luttes.info/assez-d-expulsions-assez-de-9110?lang=fr
- 4 paris-luttes.info/assez-d-expulsions-assez-de-9110?lang=fr
- 5 paris-luttes.info/assez-d-expulsions-assez-de-9110?lang=fr
- 6 www.faz.net/aktuell/feuilleton/berlin-streitet-ueber-vor-fahrt-fuer-fahrraeder-und-fussgaenger-16306776/alles-war-fuer-ihn-maschine-16306824.html
- 7 medium.com/portfolio-sasha-mather/writing-story-9841409ad294
- 8 prezi.com/yalrq6otj-gy/la-ville-contemporaine/
- 9 blog.jeroenapeters.nl/post/61502721635/tekeningen-van-le-corbusier-uit-1922-van-hoe-hij
- 10 thecharnelhouse.org/2014/06/03/le-corbusiers-contemporary-city-1925/le-corbusiers-sketches-la-ville-radieuse-20001a-2/
- 11 urbanutopias.net/2019/06/01/le-corbusier/
- 12 twitter.com/plcommunication/status/906082432427991041
- 13 umeanstheblog.blogspot.com/
- 14 www.nicholasfoxweber.com/albums/le-corbusier-powerpoint/slide30-2/?uploaded_to=17515
- 15 www.pinterest.ph/pin/490188740687097002
- 16 en.wikipedia.org/wiki/Ville_Contemporaine
- 17 www.researchgate.net/figure/Le-Corbusier-Plan-Voisin-for-Paris-Photomontage-1925_fig1_331045744
- 18 www.leparisien.fr/seine-saint-denis-93/montreuil-93100
- 19 www.leparisien.fr/seine-saint-denis-93/montreuil-93100
- 20 www.plataformaarquitectura.cl/cl/775530/el-sueno-utopico-de-ricardo-bofill-conjuntos-pos-modernos-en-noisy-le-grand/560b962fe58ec-c3a00008c-a-utopian-dream-stood-still-ricardo-bofills-postmodern-parisian-housing-estate-of-noisy-le-grand-photo
- 21 www.leparisien.fr/seine-saint-denis-93/montreuil-93100
- 22 recorriendofronteras.wordpress.com/2015/01/30/desarrollo-de-barcelona-s-xix-2/
- 23 www.pinterest.fr/pin/440438038534338246/?lp=true
- 24 historyofbarcelona.weebly.com/art-history.html
- 25 www.kelosa.com/blog/en/category/architects/
- 26 www.elfaradio.com/2019/08/13/de-la-nobleza-al-compromiso-social-la-biografia-de-josep-lluis-sert/
- 27 eu.wikipedia.org/wiki/Fitxategi:AC_Documentos_de_actidad-contempor%C3%A1nea_1931_n.%C2%BA_1.pdf

- 28 www.arquiteturismo.com.br/revistas/read/projetos/19.220/7324
- 29 www.larazon.es/cultura/la-barcelona-que-sono-le-corbusier-BM5284355
- 30 Σχέδιο του συγγραφέα
- 31 www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus.aspx?sysId=13&IrisObjectld=6153&sysLanguage=fr-fr&ItemPos=27&ItemCount=216&sysParentld=65
- 32 estudio-gravatai.blogspot.com/
- 33 clasebcn.com/tips/casa-bloc/
- 34 ca.wikipedia.org/wiki/Urbanisme_de_Barcelona#/media/Fitxer:PGM_de_Barcelona.jpg
- 35 quatrebarrresblog.wordpress.com/2016/07/31/el-alcalde-porcioles-y-la-operacion-cataluna/
- 36 www.researchgate.net/figure/South-Bess-housing-estate-Barcelona-1959-1961_fig2_327035154

- 37 <http://www.az.itu.edu.tr/azv8no1web/08-marmaras-tsilenis-08-01.pdf>
- 38 www.az.itu.edu.tr/azv8no1web/08-marmaras-tsilenis-08-01.pdf
- 39 www.greekarchitects.gr/gr/apxitektonikes-maties/ta-rythmistika-schedia-athnwn-kai-oi-metabohes-twn-plhaisiwn-tous-id3464
- 40 <http://www.az.itu.edu.tr/azv8no1web/08-marmaras-tsilenis-08-01.pdf>
- 41 www.greekarchitects.gr/gr/apxitektonikes-maties/ta-rythmistika-schedia-athnwn-kai-oi-metabohes-twn-plhaisiwn-tous-id3464
- 42 www.az.itu.edu.tr/azv8no1web/08-marmaras-tsilenis-08-01.pdf
- 43 Παπαδάκης, Στάμος, «Ο Συνοικισμός Νέας Αλεξάνδρειας και η Εδαφική Οικονομία των Αθηνών», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Απρίλιος 1933
- 44 www.protothema.gr/city-stories/article/641828/oi-pros-fugikoi-oikismo-i-mesa-apo-tis-fotografies-tou-kedrou-mikrasia-tikon-spon/
- 45 www.fondationlecorbusier.fr/corbuweb/morpheus
- 46 Μπίρης, Κυπριανός, «Η Αστική Πολυκατοικία», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Ιούνιος 1932, Τεύχος 11
- 47 Παπαδάκης, Στάμος, «Ο Συνοικισμός Νέας Αλεξάνδρειας και η Εδαφική Οικονομία των Αθηνών», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Απρίλιος 1933
- 48 Παπαδάκης, Στάμος, «Ο Συνοικισμός Νέας Αλεξάνδρειας και η Εδαφική Οικονομία των Αθηνών», Άρθρο στο: Τεχνικά Χρονικά, Απρίλιος 1933
- 49 www.greekarchitects.gr/gr/apxitektonikes-maties/ta-rythmistika-schedia-athnwn-kai-oi-metabohes-twn-plhaisiwn-tous-id3464
- 50 www.greekarchitects.gr/gr/apxitektonikes-maties/ta-rythmistika-schedia-athnwn-kai-oi-metabohes-twn-plhaisiwn-tous-id3464
- 51 www.thetoc.gr/politismos/article/kuriakos-barbaresos-o-skliros-diapragmateutis-tou-ellinikou-xreous

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

- 1 spainsnews.com/solans-with-all-of-catalonia-in-his-head/
- 2 www.vilaweb.cat/noticies/un-poble-en-marxa-el-discurs-doc-tavi-saltor-a-la-diada-de-sant-boi-del-1976/
- 3 urb-1-udi-andresalvarado.blogspot.com/2012/06/lectura-y-sintesis.html
- 4 es.wikipedia.org/wiki/Plan_General_de_Ordenaci%C3%B3n_Urbana
- 5 induced.info/?s=Barcelona+1992++Olympic+Channel
- 6 cdn.newsapi.com.au/image/v1/d269aeae24cf11d3937e-7a459e777f60?width=650
- 7 www.researchgate.net/publication/313986581_The_non-legacy_and_the_games_that_never_were_Rio_de_Janeiro%27s_first_Olympic_candidature_and_the_imaginary_of_urban_legacy_for_the_city/figures?lo=1
- 8 www.123rf.com/photo_70812131_sports-complex-from-above-in-barcelona-of-catalonia-spain.html
- 9 www.123rf.com/photo_70812131_sports-complex-from-above-in-barcelona-of-catalonia-spain.html
- 10 ajuntament.barcelona.cat/eixample/ca/coneixeu-el-districte/interiors-dilla
- 11 www.bing.com/maps
- 12 www.tripadvisor.com.gr/Attraction_Review-g187497-d3678721-Reviews-Jardines_de_la_Torre_de_Les_Aigues-Barcelona_Catalonia.html
- 13 lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/es/calaixera/reports/petits-paradisos-jardins-ocults-als-interiors-dilla-de-leixample/

- 14 www.google.com/maps
- 15 lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis/2007-2017/es/calaixera/reports/petits-paradisos-jardins-ocults-als-interiors-dilla-de-leixample/
- 16 elglobusvermell.org/wp-content/uploads/2019/03/jardins-eixample-cat_web-compressed.pdf
- 17 elglobusvermell.org/wp-content/uploads/2019/03/jardins-eixample-cat_web-compressed.pdf
- 18 www.barcelonina.com/en/blog/the-22-the-coolest-district-in-barcelona/
- 19 www.radiobicocca.it/quartiere-bicocca-un-po-di-storia/
- 20 www.catalannews.com/business/item/demand-for-offices-in-barcelona-22-technological-and-business-district-grew-136-in-2014
- 21 habitatge.barcelona/en/noticia/city-agreement-for-a-22-for-local-residents_738578
- 22 www.researchgate.net/publication/325672299_Planejamento_urbano_flexivel_na_cidade_contemporanea_contribuicoes_a_partir_da_analise_do_Plano_22_Barcelona/figures?lo=1
- 23 habitatge.barcelona/en/noticia/city-agreement-for-a-22-for-local-residents_738578
- 24 twitter.com/clotildeimbert/status/782674358850445312?lang=el
- 25 urbanland.uli.org/planning-design/barcelonas-experiment-superblocks/
- 26 www.elnacional.cat/es/barcelona/salvador-rueda-supermanzanas-piloto-poblenou_110785_102.html
- 27 Σχέδιο του συγγραφέα
- 28 bcnecologia.net/es/porque-supermanzanas
- 29 lapinyabarcelona.com/blog-archive/superblocks
- 30 lapinyabarcelona.com/blog-archive/superblocks
- 31 www.ara.cat/societat/Veins-Poblenou-transit-contra-superilla_0_1724827575.html
- 32 www.lifo.gr/articles/world_articles/79735
- 33 www.lci.fr/population/peripherique-parisien-avant-les-50-km-h-quel-a-ete-l-impact-des-70-km-h-pollution-hidalgo-paris-voiture-2122618.html
- 34 en.wikipedia.org/wiki/Boulevard_P%C3%A9riph%C3%A9rique
- 35 www.ateliergrandparis.fr/aigp/conseil/rogers/RogersHabit-er2013.pdf
- 36 www.lefigaro.fr/culture/2009/03/12/03004-20090312DIMW-VW00505-grand-paris.php
- 37 www.lefigaro.fr/culture/2009/03/12/03004-20090312DIMW-VW00505-grand-paris.php
- 38 www.lefigaro.fr/culture/2009/03/12/03004-20090312DIMW-VW00505-grand-paris.php
- 39 www.lefigaro.fr/culture/2009/03/12/03004-20090312DIMW-VW00505-grand-paris.php
- 40 www.lefigaro.fr/culture/2009/03/12/03004-20090312DIMW-VW00505-grand-paris.php
- 41 www.lefigaro.fr/culture/2009/03/12/03004-20090312DIMW-VW00505-grand-paris.php
- 42 [due-parsons.github.io/methods3-fall2018/projects/map-ping-gentrification-risk-in-the-grand-paris/](https://github.io/methods3-fall2018/projects/map-ping-gentrification-risk-in-the-grand-paris/)
- 43 [www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-\(reinventing-paris\)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf](http://www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-(reinventing-paris)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf)
- 44 [www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-\(reinventing-paris\)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf](http://www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-(reinventing-paris)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf)
- 45 Isecities.net/wp-content/uploads/2013/12/Resilient-Urban-Form-and-Governance-Report.pdf
- 46 [www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-\(reinventing-paris\)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf](http://www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-(reinventing-paris)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf)
- 47 [www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-\(reinventing-paris\)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf](http://www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/reinventer-paris-(reinventing-paris)-innovation-as-a-key-consideration-for-land-sale-sites.pdf)

48 [www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/rein-venter-paris-\(reinventing-paris\)-innovation-as-a-key-considera-tion-for-land-sale-sites.pdf](http://www.clc.gov.sg/docs/default-source/commentaries/rein-venter-paris-(reinventing-paris)-innovation-as-a-key-considera-tion-for-land-sale-sites.pdf)

49 www.reinventer.paris/en/sites/

50 www.reinventer.paris/en/sites/

51 www.reinventer.paris/en/sites/

52 www.reinventer.paris/en/sites/

53 www.reinventer.paris/en/sites/

54 www.greekarchitects.gr/gr/apxitektonikes-maties/ta-rythμιστικά-σχέδια-αθηνών-και-oi-μεταβολές-των-πλαιοίων-τους-id3464

55 www.lifo.gr/articles/retronaut_articles/175880/i-athina-toy-70-mesa-apo-10-fotografies

56 www.greekarchitects.gr/gr/apxitektonikes-maties/ta-rythμιστικά-σχέδια-αθηνών-και-oi-μεταβολές-των-πλαιοίων-τους-id3464

57 repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11358/3548_Metaolympia-ki%20Athina.pdf

58 repository.edulll.gr/edulll/retrieve/11358/3548_Metaolympia-ki%20Athina.pdf

59 www.kathimerini.gr/873512/article/epikairothta/ellada/to-xwrio-poy-egine-polh

60 www.kathimerini.gr/923840/gallery/periodiko-k/stigmes/ellh-niko-13-kalokairia-meta-toys-olympiakoys-agwnes-ths-a8hnas

61 www.pointsupreme.com/content/research/athens-heaven.html

62 www.pointsupreme.com/content/research/athens-by-hills.html

63 www.arch.upatras.gr/sites/default/files/uploads/awards/5180/files/973554-pressreleasemadeinathens-23998.pdf

64 www.polyzoidis-architect.gr/site/portfolio/e_co_llectiva/

65 www.pointsupreme.com/content/urban/athensx4.html

66 www.arch.upatras.gr/sites/default/files/uploads/awards/5180/files/973554-pressreleasemadeinathens-23998.pdf

67 www.rethinkathenscompetition.org/competition.php#Pro-posal2

68 www.rethinkathenscompetition.org/competition.php#Pro-posal2

69 www.rethinkathenscompetition.org/competition.php#Pro-posal2

70 www.facebook.com/akalyptos2

71 www.synathina.gr/el/open-calls/120-anoixto-kalesma-enop-oiishs-akalyptwn.html

